

ERTEKEZESEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Kiadja a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

VII. KÖTET. III. SZÁM. 1882.

MAGYARORSZÁG
ÉS
EGYES TÖRVÉNYHATÓSÁGAINAK
NÉPMOZGALMA

1877—79.

KONEK SÁNDOR

MEGLÁTOGATTA.

(Összeállította H. Székely 1881. évi I. kiadásban.)

Ára 70 fr.

BUDAPEST, 1882.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában).

ERTEKEZESEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy György től. 1867. 17 l.	Ára 10 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	10 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	20 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legújabbnépesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	20 kr.
V. Szám. Jogtudománys nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	20 kr.
VI. Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	20 kr.
VII. Szám. A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	10 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	30 kr.
IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	20 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	20 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	20 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	20 kr.
II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	10 kr.
III. Szám. Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	10 kr.
IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám. Szemle a magyar jogászgyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	30 kr.
VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	10 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	10 kr.
IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	10 kr.

MAGYARORSZÁG

ÉS

EGYES TÖRVÉNYHATÓSÁGAINAK

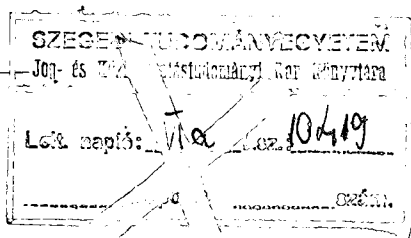
NÉPMOZGALMA

1877—79.

KONEK SÁNDOR

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály 1881. nov. 7. tartott ülésén.)

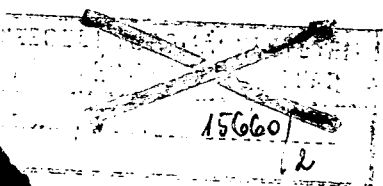

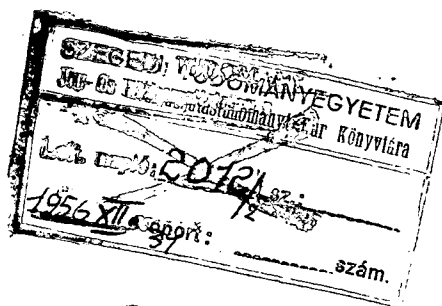
BUDAPEST, 1882.

A M. T. AKADEμία KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest 1882. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

I.

Általános bevezetés.

Mintegy két éve annak, hogy szerencsém volt a tisztelt Akadémiának 1879. évi október hó 13-án tartott osztályülésén bemutatni *Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalmát*. Alkalmúl szolgált reá az amaz évben hosszabb félbeszakadás után újra megindult adatgyűjtés fonalán országos stat. hivatalunk részéről megjelent részletesb népmozgalmi kimutatás, mely az 1876-ik évre vonatkozott. Hosszabb szünet után tehát legelőször megint az 1876-ki népmozgalmi adatok nyújtottak biztosabb statisztikai támpontokat számos oly népességi mozzanatokra nézve, melyek iránt addig több mint egy évtizeden át teljesen hiányzott minden tájékoztató mérv; a kérdéses közleményben azonfölül a statisztikai anyag, az újabb területi beosztás alapján, az egyes megyék és önálló törvényhatósági joggal felruházott városok szerint lett feldolgozva, és így legelőször nyílt alkalom megállapíthatni a sorrendet, melyben a százalékokban kifejezett népesedési arányok szerint sorakoznak úgy megyei mint városi törvényhatóságaink, egyszersmind lehetővé vált az utóbb évről-évre beérkezendő adatok fonalán megvizsgálni, hogy mily eltérések mutatkoznak ezen sorozatban az egyes években, s hogy miféle hullámzások észlelhetők megyénként, városonként a népmozgalom három főtenyezőjében, miben egyik hecses mérőeszköz kínálkozik, melyről a közgazdasági és társadalmi viszonyoknak a népfolyam rendes menetére az egyes évek szerint hol üdvös, hol viszás befolyása helyesebben ítélhető meg, mint bármely más úton és módon.

Nem is csalódtam az akkor kifejezett abbeli reményemben, hogy mivel az adatkészletnek a mai politikai beosztás

szerinti feldolgozására meg van nyerve a keret és megszerezve a hivatalbeli organumok részéről a kívánt technikai ügyesség, a népmozgalmi adatok ezentúl nagyobb gyorsasággal fognak közzététetni, mert a magyar statisztikai évkönyv — melynek ép oly dús tartalma, mint gyors megjelenése nemcsak a külföld irodalmi világában, hanem az osztrák szakférfiak és az ottani stat. hivatal teljes elismerésével folyton-folyvást találkozik,¹⁾ — már az 1877-ki 78- és 79-ki év hasonló adatait közli, sőt még az 1880-ki évre vonatkozó adatok feldolgozása is annyira előhaladt, hogy a végeredmények nyilván még ez év folyamában fognak sajtó alá rendeztetni.

Ha országos stat. hivatalunk közleményei gyors megjelenésére nézve még nem érte is el az osztrák stat. hivatal, mely minden évben a legközelebb lejárt évnek számadatait képes közrebocsátani, úgy, hogy Ausztriára nézve már az

¹⁾ Mily készségesen ismerik el az osztrák szakférfiak országos statisztikai hivatalunk közleményeinek úgy dús tartalmuk, mint gyors megjelenésük szerint az osztrák közlemények feletti fölényét, többi közt S. betű alatt a »Stat. Monatschrift« 6-ik évfolyamában megjelent egyik megismertető czikkből tűnik ki; abban S. vagy csak nevezzük meg: kormánytanácsos *Schimmer* a magyar statiszt. évkönyv 7-ik évfolyamát bírálólag ismerteti meg, és szokott részrehajlatlanságával, a magyar érdekek és érdemek iránt teljes elfogulatlanságával kiemeli mindazon előnyöket, melyekkel az osztrák stat. évkönyv irányában bír; így kezdi meg czikkét: »Nicht ganz ohne Unmuth nehmen wir Akt von der Vollendung des Jahrganges 1877. des ung. stat. Jahrb., weil dieselbe die Thatsache involvirt, dass die ung. Statistik damit der gleichen Veröffentlichung Oesterreichs zuvorgekommen ist« stb. befejezi pedig azt, miután az évkönyvből több érdekes részeket közölt és azokat szakalapos megjegyzéseivel kísérté, következő kecsgetű szavakkal: »In dieser Art bietet das ung. stat. Jahrbuch, wo immer man dasselbe aufschlagen mag, eine Fülle lehrreichen, interessanten Stoffes, und reiht sich auch dem Inhalte nach würdig den besten periodischen Werken ähnlicher Art an, deren meiste es in der Raschheit des Erscheinens überholt.« Ily nyílt elismerés, főleg a magyar stat. hivattalal versenyző osztrák stat. hivatal egyik alkalmazottjának szájában, valamint megtisztelő stat. hivatalunkra nézve, úgy még nagyobb mérvben megtisztelő azon férfura nézve, ki készségesen meghajol az igazság előtt; különben mi már azt megszoktuk a közügyeink s minden haladásunk iránt melegen érdeklődő *Schimmer* kormánytanácsos részéről, ki úgy látszik hazánk nyelvével beszítta a hazánk közjáva iránti méltánylatot is, mi annál nagyobb örömeinkre szolgálhat, minél kevesebb osztrák államférfiban találkozzunk hasonló méltányló és jóakaró indulattal.

1880-ki évről legalább nagyjából ismerjük a népmozgalom főbb mozzanatait, mégis bizvást állíthatni, hogy országos statisztikánk már e tekintetben is bármely európai culturállamával méltán kiállja a versenyt, eddigelé egyiktől sem jelenvén meg az 1879-ki évnél fiatalabb kimutatás. Különben nálunk is az osztrák stat. hivatal ebbeli gyorsasága könnyen lenne elérhető, ha az anyakönyveket vezető organumoktól nem évi, hanem félévi kimutatások követeltetnének, mert a helyes munkaszervezés mellett, mely a mi stat. hivatalunknál e tekintetben meghonosodott, ily félévi anyag ép oly gyorsan lenne feldolgozható és közrebocsátható, mint Lajtán túl. Igaz, hogy ez valamint nagyobb terhet róna az anyakönyvet vezető lelkészekre, meg a betérjesztendő táblázatok ellenőrzésével megbízott törvényhatóságokra, úgy másrészt nagyobb költséget is okozna, de az előny, mely efféle gyorsabb, mert félévenkénti kimutatással administratív és tudományos szempontból járna, valamint az elismerés, melylyel ez intézkedés általán még a külföldön is fogadtatnék, elegendő érv lenne megkísérlésére annak, hogy nem lenne-e nálunk is az anyakönyvi kivonatoknak félévenkénti pontos beszolgáltatása épúgy keresztülvihető, mint azt keresztülvinni Lajtán túl oly jól sikerült; nem is tévesztendő szem elől, hogy mennyivel könnyebben lenne a begyűlő anyagkészlet a központban feldolgozható, ha az csak egy fél-évre vonatkozik, a midőn a második félévben az év első feléről készült táblázatok csak kiegészítendőek, nem pedig újból szerkesztendőek lennének.

Nem ment azonban teljesezésbe anna további, pedig nagyon is jogosult volt várakozásom, melyet szintén az előbb említett felolvasásom alkalmával törekedtem kifejezésre juttatni, hogy t. i. a halálozási viszonyra nézve az addig annyira sovány, annyira primitív kimutatás ezentúl hihetőleg gazdagabb és behatóbb tartalmú leendő, mert bizony az 1877. egész 79-ig terjedő időszakra is ezen, különben legfontosabb népmozgalmi mozzanat ép oly szegényesen van bemutatva, mint 1876-ban, csalódtam tehát azon feltételezésben, hogy a halandósági adatok ezentúl legalább oly mérvben és terjedelemben fognak gyűjtetni, mint azok akár az osztrák tartományokban, akár a magyar sz. korona területének egyik alkatelemét képező

társországokban évenként szoktak gyűjtetni. Nem is nyújt vigasztalást, szemben e sajnos csalódással azon akkor kifejezett meggyőződése, hogy a stat. hivatalnak e részben hézagos kimutatásai a közegészségi ügyet rendező törvény értelmében a közegészségi organumok által évenként beadandó jelentésekből lesznek kiegészíthetők; minthogy ezen, a törvény által előszabott jelentéseknek eddig még hire-nyoma nincsen, legalább sem azoknak tudósításai eddig nem kerültek nyilvánosság elé, sem a belügyi miniszter által az ország közegészségi állapota felől évenként a legislativa elé terjesztendő jelentés eddig még nem került az országgyűlés színe elé; a roppant munkateher mellett, melyet az utolsó népszámlálás nagy műveletének keresztülvitele és a nyert eredményeknek fáradságos feldolgozása a folyó évben orsz. stat. hivatalunkra rótt, nem vala lehetséges akár az országos stat. tanács, akár a stat. hivatal részéről e sajnos hézag pótlását erélyesen sürgetni; mortalitás szempontjából tehát az annyira fontos, annyira szükséges stat. adatokban mai nap is oly szegények vagyunk, mint nem egykönnyen bármely más, még a culturfokra nézve messze mögöttünk álló ország, mi különösen megszégyenítőleg ott érezhető leginkább, hol international statisztikában a magyar állam is elfoglalja az őt különben megillető helyet, a mortalitás legtöbb mozzanatában csak üres rovatokkal jelentkezően.

Három év jóval rövidebb időköz, semhogy abból nagyobb erejű következtetések lennének levezethetők; elégséges azonban arra, hogy kivehető legyen, mily hullámvás mutatkozik ez időszakra is az egyes törvényhatóságok népesedési mozgalmában, és mily változás állott be azoknak sorrendében a népmozgalom minden egyes tényezőjére nézve, melyekben észlelhető egyenlőbb közgazdasági és társadalmi viszonyok közt rendesen kifejezésre jutó egyforma és állandó, melyekben ellenben végletek közt ingadozó, és jobbra kevésbé ép, egészséges közgazdasági fejleményre valló szabálytalan népmozgalmi folyam.

Arra azonban szükséges, hogy az egyes törvényhatóságok homogen socialelemek szerint akkép csoportosíttassanak, hogy csak azon megyék vonassanak egybevető párhuzam alá, melyekben egyenlő közgazdasági állapotok, conform társadalmi

viszonyok, jelesen a termelési tényezők lehető egyenlősége az egybevetést lehetővé teszik, mert különben az e tekintetben teljesen egymástól eltérő közigazgatási körzeteknek egymással való párhuzamosítása könnyen tévkövetkeztetésekre vezethet. Erre azonban, legalább eddigé, minden megbízható ismérv voltaképen hiányzik, az csak idővel a megyék közgazdasági helyzetének behatóbb tanulmányozása folytán lesz megszerezhető. Egyelőre nem kínálkozik erre egyéb ismérv, mint legfeljebb az abszolút népszám, minthogy kisebb körök egészen más arányméreteket tüntetnek fel, ha nagyobb körzetekkel tétetnek párhuzamba, mint ha az egyik és másik csak olyanokkal vonatnak összehasonlító vizsgálódás alá, melyek legalább a népszámra nézve közelebb állanak egymáshoz. De, hogy a csoportozatok száma és az egyes megyék osztályozása kelletnél túl ne szaporíttassanak, csak négy osztály-felvételére kellett szorítkoznom, a szerint, a mint a lakók száma a 250,000-et, a 150,000 meg a százezeret meghaladja vagy még a 100,000 mögött is marad. Mert ha mindjárt ily osztályozás mellett, például az első csoportban, még oly különbözetek jelentkeznek, hogy példaképen Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, vagy Bács és Torontál megye kétszer nagyobb népszámmal bír, mint az ugyanazon csoportba sorozott Krassó-, Baranya- vagy Trencsén megye, mégis nagyobb a népszámi homogeneitásuk, mint ha semmi tekintet nélkül e viszonyra, a nevezett népes megyék a csekély népszámú Liptó-, Moson-, Esztergom-, Ugocsa- vagy épen Turóc- és Torna megyékkel rakatnak egy sorba; ily végletek különben a többi három csoportnál nem is fordulnak elő, azokban a különbözetek oly keskeny körben mozognak, hogy az azokba sorozott törvényhatóságok teljes megnyugvással összehasonlíthatók egymással.

Egy másik nem egykönnyen legyőzhető nehézség azon körülményben rejlik, hogy az egyes törvényhatóságok népszámereje, melyhez mérve jut a népmozgalmi adat kellő kifejezésre, csak a születéseknek a halálesetek feletti többlete vagy hiánylatából lett hivatalosan kiszámítva, tekintet nélkül a be- és kivándorlásnak e létszámba való, gyakran igen érezhető befolyására, mint ezt különösen a legutóbbi népszámlálással az egyes megyékre kiderített és a calculus útján nyert

számeredmény közti nagy különbség világosan tanúsítja, miről alantabb még bővebben szó leendő. Legmegbízhatóbb mód lenne, ha az esketési, születési és halálozási arány a népességnek amaz évi átlaga szerint állapíttatnék meg, de ezen átlag kitudása annyi nehézségbe ütközik, s ez oly bonyolódott szám-műtételt szükségelne, mely legkevesebbé sem nyújthat biztosítékot a nyert eredményeknek a valóval teljes összevágása iránt. Ennélfogva czélszerűbbnek találtam, úgy mint azt két év előtt az 1876-ki adatokkal tettem, az esketések, születések és halálozások számát egyszerűen csak ugyanazon év elejére minden egyes törvényhatóságra kitudódott népszámhoz arányítani; ha ezen eljárás nem üti is meg teljesen a valót, az egyes törvényhatóságokra való egyenlő alkalmazása mellett legalább a köztük fenforgó relativ aránykülönbségeket elég hiven képes feltüntetni.

Magyarország 65 megyéje, Krassó és Szörény megye, mely csak azóta vált törvényesen egygyé, még két külön törvényhatóságnak vétetvén és az önálló törvényhatósággal felruházott 25 városnak számból való kihagyásával, melyeket mint a városi elemnek sajátlagos képviselőit, mindenütt elkülönözve, az illető megye területétől külön vizsgálódás alá vontam, az általam felvett négy csoportba akkép sorakoznak, hogy az elsőben 17, a másodikban 20, a harmadikban 15, és a negyedikben 13 megyei törvényhatóság foglal helyet; jelesen az elsőben a népszám csökkenése szerint lefelé menő sorozatban: Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, Bács, Torontál, Bihar, Nyitra, Vas, Zala, Temes, Somogy, Zemplén, Szatmár, Pozsony, Jász-Nagy-Kún-Szolnok, Arad, Krassó, Baranya és Trencsén megye; a másodikban: Hunyad, Máramaros, Tolna, Sopron, Békés, Szabolcs, Veszprém, Heves, Szolnok-Doboka, Borsod, Nógrád, Fejér, Sáros, Alsó-Fehér, Szepes, Szilágy, Gömör, Kolozs, Bereg és Maros-Torda; a harmadikban Bars, Abauj, Szeben, Komárom, N.-Küküllő, Torda-Aranyos, Ung, Háromszék, Hajdú, Csik, Udvarhely, Szörény, Csongrád, Zólyom és Hont; végre a negyedikben: Csanád, Kis-Küküllő, Besztercze-Naszód, Győr, Fogaras, Brassó, Árva, Moson, Liptó, Esztergom, Ugocsa, Turóc és Torna megye.

A szóban levő három évnek általános jellemzésére min-

denekelőtt Magyarországnak népmozgalmi viszonyait a három főtenyezőnek következő egybevetése jelzi. Volt Magyarországban, oda nem értve Fiumét:

<i>Esketés az 1867—1876-ig terjedő évtized átlaga szerint</i>	
évenként	146,516
1877-ben	125,064 tehát — 21,452 mint a 10 évi átlagban
1878-ban	129,346 » — 17,170 » » » »
1879-ben	140,267 » — 6,249 » » » »
a három évi átlag	131,559 » — 14,957 » » » »

Mind a három évben tehát az esketések a megelőzőtt 10 évnek átlaga mögött maradtak, mi annál határozottabban arra mutat, hogy ezen három év alatt közgazdasági állapotainkban nem állott be az óhajtott javulás, minthogy kivéve az utolsó 1879-ki évet, a csökkenés még jóval erősebb, mint a milyen volt az 1876-ki évben, és az egész három évi időközben mutatózó átlagos kevesbedés 10.2^o/o-ot tesz, míg az 1876-ki ebbeli kevesbedés, szemben a 10 évi átlaggal, csak 7.2^o/o-ra ment, tehát épen 3°/o-al nagyobb volt a hanyatlás; holott a közgazdasági viszonyok kedvezőtlen volta Magyarországon mint kiválólag agronom országban kevesbbé szokott az esketések ritkulásában felismerhető lenni, mint azt még bővebben kifejteni később lesz alkalmam.

Születés volt a 10 évi átlag szerint évenként:

	572,692	
ellenben 1877-ben	595,984 tehát + 23,292 mint a tíz évi átlagb.	
1878-ban	592,854 » + 20,162 » » »	
1879-ben	635,746 » + 63,054 » » »	
három évi átlag:	608,194 » + 35,502 » » »	

A születések ennél fogva mind a három évben, szemben a 10 évi átlaggal, tetemes gyarapodást mutatnak, nem annyira az 1877-ki és 1878-ki évben, melyek mindketten a megelőző 1876-ki év szaporodása mögött állanak, mely 51,157 több születést tüntet fel, mint az 1867—76-ki évtized átmérőleg véve, de annál szembetűnőbb a növekvés 1879-ben, mely minden egyéb népmozgalmi mozzanatra nézve is a szóban levő trienniumnak legkedvezőbb éve, sőt születésszámával túlhaladja nemcsak a közvetlenül megelőző, hanem a korábbi évtizedek bármelyik éveét, mi kétségkívül újabb bizonyítéka országunk

általán felette hatályos productivitásának, mely az emberi nem szaporodása terén is mutatkozik, még pedig gyakran elég könnyelműen, minden tekintet nélkül a fenforgó akár kedvező, akár kedvezőtlen közgazdasági előzményekre; mi már azon körülményből is félreismerhetlenül kitünik, hogy ugyanazon trienniumban a *törvénytelen születések* nemcsak hogy ugyanazon, hanem jóval jelentékenyebb progressióban gyarapodtak mint akár a születések egyáltalán, akár különösen a törvényes házasságból származottak; így szaporodtak:

A születések egyáltalán		A törvényes születések	
a 10 évi átlagos 572,692 születésszámhoz képest		a 10 évi 533,066-hoz képest	
növekvés		növekvés	
1877-ben	23,292-el vagyis 4.0% ^o -al	18,210-el	vagyis 3.4% ^o -al
1878-ban	20,162-el » 3.5 »	15,708-al	» 2.9 »
1879-ben	63,054-el » 11.0 »	53,011-el	» 9.9 »
a 3 évi átlagban:	35,502-el » 6.2 »	28,979-el	» 5.4 »

A házasságon kívüli születések	
a 10 évi 39,626 átlagos számhoz képest	
általános szám	növekvés
1877-ben 44,708	5,082 vagyis 12.8% ^o -al.
1878-ban 44,070	4,444 » 11.9 »
1879-ben 49,669	10,043 » 25.3 »
a három évi átlagban:	46,149 átlag + 6,523 . 16.4% ^o -al.

Ebből kitetszik, hogy míg a születések száma a kérdéses 3 évi időközben általában véve átlag egy évben 6.2%^o-al növekedett, a törvényes ágyuaké csak 5.4%^o-al, ellenben a törvénytelen ágyuaké átlag évenként 16.4%^o-al, tehát éppen háromszor akkora arányban növekedett, mint a törvényeseké, és legfeltűnőbb ez aránykülönbség éppen a rendkívüli nagy születésszámmal jelentkező 1879-ki évben, a midőn a házasságon kívüli születések harmadfél-szer magasabb arányméretű növekvést tüntetnek fel, mint a törvényes ágyból valók, ez természetesen nem csekély mérvben devalválja a magas propagatív erőből különben lekövetkeztethető kedves populationistikai jelenséget.

Legkedvezőbbnek látszik, legalább az első pillanatra, a három évi *halálozásban* mutatkozó kevesbülés, de annak értéke is tetemesen lejjebb száll, a mint közelebb megvizsgáljuk annak eredetét és forrását, a mint továbbá a triennium egyes éveiben volt halálesetek számát a korábbi normalis évek halandóságával egybevetjük; így volt:

haláloset a 10 évi átlagban 529,168.

1877-ben 499,343	tehát a 10 évi átlagnál kevesebb	29,825-el, v. i.	— 5.6‰-al
1878-ban 520,975	»	»	8,193-al » — 1.5 »
1879-ben 501,724	»	»	27,444-el » — 5.1 »

a három-
évi átlag-

ban 507,347 » » » » 21,821-el » — 4.1‰-al
az egész trienniumban ennél fogva átlag csak 4.1 ‰-nyi kevesbülés mutatkozik, szemben a megelőzőtt 10 év átlagával, holott nem szabad szem elől téveszteni, hogy amaz évtizedben szerepel három, a kolera pusztításától annyira bélyegzett 1872., 1873. és 1874-ki év, melyeknek rendkívüli halandósága annyi-
val magasabbra növeszti az egész évtized átlagát, mihez még az egyéb okoknál a szokott halálozási számon felül álló halandóságú 1871-ki év sorakozik; hogy ha tehát ezen négy kivétel-
lesen mostoha évnek kedvezőtlen befolyása alatt képződő évtizedi átlaghoz mérve a szóban levő trienniumnak átlagos halandóságában csak 4.1 ‰-nyi javulás mutatkozik, az korántsem mondható vajmi kedvező tüneménynek, mi legjobban akkor tűnik szembe, ha ezen három évi átlagos halandóságot az előbb idézett négy év kihagyásával ugyanazon évtized többi, inkább a normális hazai mortalitáshoz közeledő hat évének halandóságával egybevetjük, melyeknek mindegyikéét felülmúlja, némelyikét annyira, hogy az 1877—79-ki trienniumban például 60, sőt 80 ezer emberrel több halt el évenként, mint 1867., 1868., 1869. vagy 1870-ben. Még jóval inkább szembeszökik, hogy a három évi halandóságban mutatkozó fogyatkozás nem jelezheti közgazdasági és közegészségi viszonyainknak öröndetes javulását, ha meggondoljuk, hogy a mint az 1874-ki évvel a kolera-pusztítások csaknem teljes megszűntével a rendkívüli mortalitás nálunk véget ért, a reá következő 1875-ki évben magában nagyobb leapadás állott be, szemben a legközelebb megelőzőtt évvel, mint a szóban levő egész triennium alatt, szemben a 10 évi magas átlaggal, az egész triennium alatt abszolút vége csak 65,462 egyénnel kevesebb húnynán el, mint a többször említett mostoha éveket magában foglaló évtized átlagában, holott magában az egy 1875-ki évben 70,727-el kevesebb halt el, mint 1874-ben és 1876-ben is még 22,317-el kevesebb halt el, mint 1875-ben; igaz, hogy az 1876-ki évhez mérve, mind az 1877-ki,

mind az 1879-ki év megint örvendetes progressziót mutat a halálesetek leapasztásában, egybeállítva az 1876-ki évvel, de már az 1878-ki év korántsem mutat hasonló lefelé való olvadást, és hogy e tekintetben mai nap is. hazánk mennyire szomorú szerepet játszik az európai kulturállamok sorában, alantabb lesz alkalmam megmutatni, hol különben is szándékom e fontos tényezővel egyáltalában, de különösen az egyes törvényhatóságokra vonatkozólag behatóbban foglalkozni.

Ha ezek után egybevetjük a három éven át előfordúlt születéseket és haláleseteket, legalább azon vigasztaló eredményre jutunk, hogy népfolyamunk mérlege ez időkörben nem záródott le szenvedőlegesen, jóllehet a születési többletből eredő növedék csakis az utolsó évben mondható némikép megnyugtatónak, 1877-ben 96,641-el, 1878-ban csak 71,879-el, de 1879-ben 134,022-el haladván felül a születések a haláleseteket, mi közel egy százaléknyi (0.₉₇) népnövekedést, vagyis a korábbi évtizedekben nálunk rendesen beállott normális szaporodási arányt megközelíti, a nélkül azonban, hogy azzal az utolsó évtizedből fenmaradt hiánylat végképen fedezhető lett volna, mint ezt alantabb az utolsó népszámlálás eredményeivel fogom bebizonyítani.

A szóban levő három évi időszak általános jellemzésére még egy pillantást kell vetnem, az egész magyar birodalomnak az utóbbi 5 éven át tapasztalt népmozgalmi hullámzására, főleg szemben a Lajtán túl ugyanazon korszakban mutatkozó hasonló mozgalommal; sem a magyar birodalmi, sem az osztrák ebbeli észleletek nem nyújtanak vidám képet, mert a magyar korona területéhez tartozó társországek semmivel sem kecsgetetőbb állapotokat tükröztetnek vissza, mint maga az anyaország; Ausztria pedig, mely ezelőtt jóval nagyobb szabályosságot és egyenlőbb fejleményi proczessust tüntetett fel, az utóbbi években szintén szabálytalan ingadozást, a fenforgó szocziálviszállyokkal való kétes eredményű küzködést és az akadállyok legyőzésére való általános tehetetlenséget árúl el; ott is az egész vonalon markirozott és még a magyar birodalminál is jelentékenyebb rosszabbodás válik érezhetővé, úgy az esketések folytonos apadásában, mint a törvénytelen születéseknek a törvényesekét tetemesen meghaladó arányú növekedésében, meg a halálozásnak hol tetemes emelkedésében, hol stabilizmusában,

hol végre, de elég jelentéktelen apadásában. Nyilván a közgazdasági viszonyok, melyek Lajtán túl semmivel sem kedvezőbbek, mint nálunk, kivált az elviselhetlen súlyú közterhek összeroskasztó behatása alatt mind nehezebbé váló megélhetés, a nép egyes rétegeiben mind tovább terjedő elszegényedés és az életkedv lehangulása ott is elég félreismerhetlenül tükröződnek le a népelet megzavart folyamában; ugyanis volt a *Magyar birodalomban*, vagyis Magyarországon, Fiume és Horvát-Szlavóniában egyrészt, *Ausztriában* másrészt — és pedig

A Magyar birodalomban.

	esketés			születés		
	általán	a megelőző év- hez mérve	%	általán	a megelőző év- hez mérve	%
1875	169,096	+ 6,289	+ 3.8	693,840	+ 42,739	+ 6.8
1876	154,305	— 14,791	— 8.7	713,156	+ 19,346	+ 2.7
1877	143,380	— 10,925	— 7.0	678,421	— 34,735	— 4.8
1878	147,014	+ 3,634	+ 2.5	674,761	— 3,660	— 0.5
1879	162,188	+ 15,174	+ 10.3	724,428	+ 49,667	+ 7.3

köztök törvénytelen			haláleset		
1875	45,180		575,361	— 84,388	— 12.8
1876	50,481	+ 5,301	552,979	— 22,382	— 3.9
1877	49,227	— 1,254	570,417	+ 17,438	+ 3.1
1878	48,652	— 573	585,575	+ 15,158	+ 2.6
1879	54,741	+ 6,089	566,366	— 19,209	— 3.2

Ausztriában.

	esketés			születés		
	általán	a megelőző év- hez mérve	%	általán	a megelőző év- hez mérve	%
1875	180,349	— 8,668	— 4.8	862,828	+ 13,150	+ 1.5
1876	176,148	— 4,201	— 2.3	874,623	+ 11,795	+ 1.8
1877	161,337	— 14,811	— 9.2	851,747	— 22,876	— 2.7
1878	164,233	+ 2,896	+ 1.7	854,752	+ 3,005	+ 0.3
1879	169,088	+ 4,855	+ 2.9	878,035	+ 23,283	+ 2.6

köztök törvénytelen			haláleset		
1875	104,044	+ 1,403	634,088	— 38,841	— 6.1
1876	109,414	+ 5,370	634,363	+ 275	—
1877	119,973	+ 10,559	677,748	+ 43,385	+ 6.4
1878	121,525	+ 1,552	683,661	+ 5,913	+ 0.8
1879	127,514	+ 5,989	652,491	— 31,170	— 4.8

E két tanúlságos táblázatból, mely szem elé állítja az osztrák-magyar monarchiának két államterülete közti párhuzamot, világosan kivehetjük, mennyire teszik magukat egyformán érezhetőkké az egyes években hol némi kedvezőbb, hol jobbra kedvezőtlen viszonyok úgy Lajtán innen, mint túl; az esketések nálunk is, Ausztriában is 1876. és 1877-ben jelentékenyen csökkentek és a reá következő két évben mindkét államterületen újra megint gyarapodnak, csak hogy nálunk jóval jelentékenyebb arányban, mint Ausztriában, nyilván mivel nálunk mint agronom országban hamarabb kiheverjük a kereskedelmi és pénzkríziseket, melyek ellenben az inkább iparos Ausztriában tovább hatnak ki rombolólag, mire az 1875-ik évi esketések is tanúságul szolgálnak, melyek nálunk ez évben inkább emelkedést, túl pedig még tetemes depressziót tüntetnek fel, mivel ott ez év még mindig az 1873-ki nagy válság kihatása alatt állott. A születésekre nézve egyedül az 1877-ki év nagyobb mérvű leolvadást mutat fel, és pedig egyaránt Lajtán innen és túl, csak hogy nálunk ezen lejjebbzállás kisebb mérvben még 1878-ban is tart, holott ez évben az osztrák tartományokban némi, jőlehet igen parányi, emelkedés észlelhető; a kérdésben levő quinquennium többi éveiben mind nálunk, mind az osztrák államterületen folytonos születési gyarapodás mutatkozik, csak hogy minálunk jóval prononcírozott aránymérvben. A halandóságra is feltűnő egyformaság mutatkozik, mind az öt év között legnagyobb a mortalitás úgy a magyar, mint az osztrák államterületen 1878-ban, százalékosan pedig legnagyobb annak a felszökkenése, a megelőző évhez képest, 1877-ben és pedig megint egyformán nálunk is, Ausztriában is, míg ellenkezőleg az 1879-ki év egyenlő depresszióval jelentkezik a monarchia mindkét felében. A legnagyobb különbség forog fenn azonban a törvénytelen születésekre nézve; míg t. i. nálunk azoknak száma az egyik-másik évben ugrándozva szökkenik fel, az egyik-másik évben aztán megint a megelőző évhez képest — habár mérsékelten — alászáll, Ausztriában az folyton és szakadatlanul évről-évre emelkedik, jelesen 1877-ben, mely valamint ezen fokozásban a kulminációt képezi, úgy az osztrák populacionistika többi mozzanataira nézve is, mint a legkedvezőtlenebb év jelentkezik az összes quinquenniumban; miért is Ausztriá-

ban a törvénytelen születések perczentuációja, mely már ezelőtt 14 $\frac{0}{0}$ -ra emelkedett, de a 70-es évek elején fokozatosan kezdett lejjebb szállani, újabban megint a régi arányfokra vergődött, sőt azt a legutolsó évben már túl is szárnyalta, az összes születések közt a törvénytelenek 1875-ben 10.₉ $\frac{0}{0}$ -al, 1876-ban 12.₅, 1877-ben 14.₀, 1878-ban 14.₂ és 1879-ben 14.₅ $\frac{0}{0}$ -al szerepelvén. Még egy más sajnos tünetény elsötétíti Ausztriának népesedési térképét, t. i. a járványok évi áldozatainak folyton növekvő százalékaránya; így valamely járvány folytán beállott halálesetek az összes halálozásnak 5.₉ $\frac{0}{0}$ -át tették 1875-ben, mely arányviszony 1876-ban 6.₇ $\frac{0}{0}$ -ra, 1877-ben 7.₉, 1878-ban pedig 10.₁ $\frac{0}{0}$ -ra emelkedett és csak 1879-ben szállt valamivel lejjebb, t. i. 8.₂ $\frac{0}{0}$ -ra.

II.

A népesedési mozgalom három főtényezője külön-külön.

A) Az esketések.

Már fennebb, az 1877—79-ki trienniumnak általános jellemzésénél, ki lett emelve, mennyire maradt az esketések abszolút létszáma, annak mindegyik évében, a megelőző évtized átlaga mögött és sem ezen, sem a korábbi esztendő bármelyikében nem köttetett oly kevés házasság, mint 1877-ben, vagy a reá következő 1878-ki évben, holott mindkét évben kitűnő termésünk volt, sőt tekintve a kenyérterményeket, melyek pedig a könnyű vagy nehéz megélhetésnek egyik főkritériuma, az 1870-től egész 1879-ig terjedő 10 évi időszakban nem fordul elő esztendő hasonló gazdag bőterméssel, mint az 1877-ki, vagy éppen az 1878-ki év, az utóbbi összes gazdasági termelésünk minden egyes ágában csaknem páratlanul áll földiparunk újkori történetében; hivatalos aratási statisztikánk szerint ez évben kenyérterményből 59.₆ millió hektoliter, és oda számítva még az árpat, zabot, kölest, tatárkát, az összes cerealiákból együttesen 98.₈ millió hektoliter volt a dús aratási eredmény, mihez

még 455,124 hekt. hüvelyes vetemény, 36.₂ mill. hekt. kukorica, és 32.₄ mill. hekt. burgonya járult, csupa oly számok, melyek még a legbővebb esztendőben sem érettek el, legközelebb áll hozzá, különösen tekintve a kenyérterményeket, az 1877-ki év, melyben buza, rozs és kétszeresből 42.₉ mil. hektol., a cereáliákból egyáltalán 69.₉ mill. hektoliter volt az aratás eredménye, még pedig 1878-ban a kenyértermények piaczi ára elég alacsony volt, a búzának métermázsája 8 frt 10 kr és 11 frt 15 kr közt, a rozsé 5 frt 75 kr és 7 frt 90 kr, mint a minimál és maximál ártételek közt ingadozván, míg a szintén dústermésű 1877-ki évben a búzának átlagos piaczi ára métermázsánként 10 frt 40 kr és 14 frt 80 kr közt, a rozsé 7 frt 50 kr és 12 frt közt hullámozott. 1879-ben is, melyben felette silány termésünk volt, a kenyérterményeké csak 28.₉ mill. hektolitert, az összes gabnaféléké nem többet tévén, mint 52.₇ mill. hektolitert, a búzának közepes piaczi ára 8 frt 45 kr és 14 frt 38 kr, a rozsé 5 frt 65 kr és 10 frt közt oscillált, úgy, hogy ezen három évben is bebizonyult, miszerint nálunk egyrészt a gabnának piaczi ára nem a termésnek mivolta, hanem a gabna-exportnak erősebb vagy gyöngébb mivolta szerint képződik, és hogy másrészt nálunk a statisztikusok és nemzetgazdák által közönségesen felállíttatni szokott ama tanelméleti tétel, hogy a gabnaár minimumával rendesen jár az esketések maximuma, nem leli feltétlen igazolását, ebben is nálunk inkább az export a főregulátor.

De ha mindjárt a szóban levő három év esketései a megelőző évtized átlaga mögött maradnak is, egymással szembe-sítve mégis fokozatos emelkedést tanúsítanak, mert 1878-ban az 1877-ki év irányában 4282-vel több esketés fordult elő, tehát 3.₄ ‰-nyi növekvés, 1879-ben pedig, szemben az 1878-ki évvel, 10,921 esketéssel több számíttatott, mi 8.₄ ‰-nyi gyarapodásra vall; legyen szabad remélenünk, hogy ez egy általános jobbrafordulásnak nemcsak múltó nyitánya, hanem tartós javulásnak biztos kezdeménye. Viszonyítva az illető évek elején kitudódott népszámhoz, 1877-ben csak 109.₈ lakóra jött egy esketés, míg 1878-ban minden 106.₄ és 1879-ben minden 98.₇ lakó után számíttatott egy új egybekelés.

A mi az egyes törvényhatóságok esketési arányát illeti,

legkedvezőbb viszony az első csoportban sorakozó, tehát legnépesebb megyéinkben mutatkozik, a mi már azon százalékos aránykülönbözetből kitűnik, mely egyrészt azon csoport és a többiek általános népességében, másrészt pedig a három év mindegyikében előfordúlt esketésekben való részülés aránya közt észlelhető, így:

1877.

	a népesség ez év elején	részesülés aránya	ez évben volt esketés	részesülés aránya
I. csop. 17 megyében	5.888,434	46.3 ⁰ / ₁₀₀	55,867	48.0 ⁰ / ₁₀₀
II. » 20 »	3.953,873	31.1 »	35,304	30.3 »
III. » 15 »	1.862,666	14.6 »	16,252	13.9 »
IV. » 13 »	1.011,244	8.0 »	9,086	7.8 »
Mind a 65 megyében	12.716,217		116,509	

1878.

	a népesség ez év elején	részesülés aránya	ez évben volt esketés	részesülés aránya
I. csop. 17 megyében	5.934,420	46.3 ⁰ / ₁₀₀	57,063	47.4 ⁰ / ₁₀₀
II. » 20 »	3.981,290	31.1 »	36,992	30.7 »
III. » 15 »	1.873,712	14.6 »	17,066	14.1 »
IV. » 13 »	1.017,481	8.0 »	9,407	7.3 »
Mind a 65 megyében	12.806,903		120,528	

1879.

	a népesség ez év elején	részesülés aránya	ez évben volt esketés	részesülés aránya
I. csop. 17 megyében	5.972,990	46.4 ⁰ / ₁₀₀	62,130	47.5 ⁰ / ₁₀₀
II. » 20 »	3.995,087	31.1 »	39,614	30.3 »
III. » 15 »	1.886,132	14.6 »	18,643	14.3 »
IV. » 13 »	1.021,919	7.9 »	10,178	7.9 »
Mind a 65 megyében	12.876,128		130,565	

Az első csoportozatú 17 megye tehát mind a három éven át nagyobb, a többi három csoportozatú megyék ellenben gyöngébb százalékaránnyal vettek részt az évi esketésekben, mint a milyen nekik jutott ugyanazon évi általános népszámban való

képviselésük szerint; és ebben oly konstans, a három év mindegyikében csaknem teljes egyenlő progresszióban nyilvánuló arányviszony kerül kifejezésre, hogy népesebb megyei törvényhatóságaink kedvezőbb esketési aránya iránt alig merülhet fel kétség, főleg nem, ha az egyes csoportozatok közt párhuzamot vonunk, tekintve az esketéseknek a népszámhoz viszonyított arányát, miből egyszersmind kivehető, hogy minden egyes csoportban mely megyék állanak az átlag fölött, melyek maradnak a mögött, melyekben mutatkozik szabályos és keveset hullámozó, melyekben ellenkezőleg szabálytalan és végletek közt mozgó ingadozás; így jött egy esketés:

	1877.	1878.	1879.
az I. csoportú 17 megyében	105. ₄ lakóra	104. ₃ lakóra	96. ₁ lakóra
a II. » 20 »	112. ₀ »	107. ₆ »	100. ₃ »
a III. » 15 »	114. ₆ »	109. ₈ »	101. ₂ »
a IV. » 13 »	111. ₃	108. ₁ »	100. ₄ »
átlag az összes 65 megyében	109. ₁ lakóra	106. ₂ lakóra	98. ₆ lakóra
az önálló törvényhatósági joggal felruházott 25 vá- rosban.....	111. ₅ »	108. ₉ »	99. ₂ »
Magyarországban	109. ₃ »	106. ₄ »	98. ₇ »

Ha a mellékelt táblázatokat, melyekben az egyes megyei törvényhatóságok az abszolút népszámmal, meg. az előfordult évi esketések abszolút és viszonylagos számával elősorolvák, közelebb megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy Jász-N.-Kún-Szolnok, Temes, Torontál, Bács és Pestmegye mind a három évben és pedig keveset változó arány szerint, a megyékbeli átlag felé emelkednek, Arad és Krassó is a felett állanak, de már nem oly egyenlő arányzatban; ellenben Trencsén, Szatmár, Zemplén, Bihar és Nyitra egyrészt, meg Somogy, Zala, Vas, de kivált Pozsony megye másrészt tetemesen csekélyebb esketési aránnyal jelentkeznek, ezekben csakugyan tiszta kifejezésre jut azon populacionisztikai észlelet, hogy az esketési arány nálunk észak és nyugat felé való irányban folyton alábbszáll, míg a kedvezőbb esketési viszonya Pest, Bács, Temes, Jászkún és Torontál megyéknek az itt kiválólag képviselt mezőgazdasági életben leli természetes magyarázatát; ugyanez áll Arad megyére nézve is, míg Baranya megyében sajátlagos ingadozás

vehető észre; esketési aránya, mely 1877-ben az átlag alatt áll, 1878-ban annyira rosszabbodik, hogy ez évben mind a 17 megye közt az övé a legkedvezőtlenebb, de 1879-ben újra az átlag alá kerül, és így részéről legnagyobb a hullámozás; annak ellenében legegyszerűbb a viszony Vas és Pozsony megyékben, mindkettőnél nagyon mérsékelt, gyenge esketési arány mellett. A második csoportbeli 20 megye közül megint a tiszta agricol Békés, Heves és Nógrád megyék az átlagnál kedvezőbb és pedig mind a három évben jóformán egyenlő arányzatú esketési viszonyt tanúsítanak, ellenben Sáros, Gömör, Bereg, Szepes és Máramaros mint északfekvésűek, valamint Veszprém, de kivált Sopron mint nyugat felé fekvő területek az átlagnál szembetűnően mérsékeltébb esketési aránnyal bírnak. Fejér, de még inkább Tolna megye, úgy, mint a szomszéd Baranya indokolatlan fluktuációt mutatnak, de Szabolcs és Borsod megyékben is nem könnyen megfeythető oszcilláció észlelhető, míg az erdélyrészi megyékben, mint Hunyad, Szolnok-Doboka, Alsó-Fehér, Szilággy, Kolozs és Maros-Tordamegyékben, melyek 1877. és 1878-ban az átlagnál tetemesen kisebb esketési arányt tüntetnek fel, 1879-ben egyaránt és pedig szembeötlő arányjavulást tanúsítanak; érdekes lenne ennek okát az erdélyi specziál viszonyok tanulmányozása alapján tovább kutatni, annál is inkább, mert a többi két csoportba való erdélyrészi megyék, mint Szeben, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő, Besztercze-Naszód és Brassó is ugyanazt a jelenséget szembetűnően észleltetik, míg másrészt Nagy-Küküllő, Háromszék, Csik, Udvarhely és Fogaras mind a három éven át egyenlően megtartják tetemesen az átlag alatt levő nagyon is mérsékelt esketési arányviszonyukat. Különben a harmadik és negyedik csoportbeli megyék közt szintén az észak felé fekvőkben, mint Abauj, Bars, Hont, Zólyom, Ung, Turóc, Liptó meg Árvában is még inkább a nyugati fekvésű Mosonyban felette mérsékelt, ellenben a dél és kelet felé vonuló, vagy tiszta agricol jellegű, megyékben, mint Ugocsa megyében egyrészt, Csanád, Csongrád és Hajdu megyékben másrészt felette kedvező, az átlagot tetemesen meghaladó esketési arány válik észrevehetővé; Esztergom, Győr, meg Komárom megyék esketési aránya évenként az átlag köré csoportosodik, Szörény megye az erdélyi megyék többségével

homogén javulási irányzatot, Torna végre egészen szabálytalan ugrándozó viszonylatot tüntet fel, mi ezen megye parányi voltában leli természetes magyarázatát, kisebb körzetben a végletek mindig gyakrabban fordúlván elő, vagy csak inkább szökvén szembe, mint nagyobb tömegben és tágabb határú körben.

Hogy Magyarországnak, mint agricol jellegű országnak fejletlen iparú városaiban csekélyebb az esketési arány, mint a síkon, a három évi adatokból is bebizonyúl, még pedig szembevetőbben, mint más években; a hivatalos közleményekben nem fordulnak ugyan elő valamennyi városaink külön kimutatva, hanem csak ama 25, melyek önálló törvényhatóságokként hagyattak fenn; de miután azokban nálunk a városi jelleg nem csak legkiválóbban, hanem majdnem kizárólag ki van fejtve, méltán mint hazánk városi elemének főképviselői vehetők, miért népességük esketési aránya méltán városi lakosságunk általános arányviszonya gyanánt tekinthető. A 25 városi törvényhatóságot is külön csoportokra osztani szükségesnek találtam, hogy azok közül is a homogénebb elemek, mennyire lehet, egy kategóriába sorolva, biztosabban legyenek egymással egybevetethetők. De elégségesnek találtam e célra csak három osztályt felvenni, a szerint, a mint a népesség bennök a 30,000 és a 20,000-et meghaladja, vagy 20,000-nél kevesebbre rúg, és eltekintve fővárosunktól, az egyes kategóriákba csoportosított városok közt népszámra nézve felette csekély a különbség, tehát népszámi tekintetben homogénebb testeket képeznek, s így egybevetésre még alkalmasabbak, mint a 4 csoport szerint elkülönített megyei törvényhatóságok.

Az aránykülönbség, mely a 65 megye és a 25 város esketései közt fenforog, már a fennebb felhozott egybeállításból elég világosan szembevetőnik, de még felőtölőbb, ha azt vizsgáljuk, hogy minden 10,000 lakó után hány esketés fordúlt elő a szóban lévő 3 éven át, a két különböző jellegű törvényhatóság egyik és másik kategóriájában; volt t. i. minden 10,000 lakó után:

1877-ben a 65 megyében	91	esketés,	a 25 városban ellenben	89	esketés,
1878-ban	»	94	»	»	91 »
1879-ben	»	101	»	»	100 »

de még feltűnőbb lenne a különbözet, ha a 25. városi törvényhatóság közt nem fordúlna elő több oly város, mely népe főfoglalkozásánál fogva sokkal közelebb áll a kiválóan mezőgazdasággal foglalkozó megyei, mint túlnyomólag az ipar és kereskedelem után élni szokott városi népességhez, mint jelesen Szabadka, Hódmező-Vásárhely, Kecskemét, Nagyvárad stb., mert csakis ezeknek kedvezőbb esketési arányuk teszi, hogy a 25 város és a 65 megye közti ebbeli aránykülönbözet még nagyobbra nem üt ki.

Ha a mellékelt II. számú táblázatban a három csoport szerint kimutatott városokon végigtekintünk, azt találjuk, hogy eltekintve Budapeستől ¹⁾, melyben a merően hullámozó és külszívárgásból származó népszám amúgy is a viszonyt nem juttatja oly hű kifejezésre, mint a többi, az idegenek által kevesebb befolyásolt, jobbára odaváló népességű magyar városokban, csakis az előbb említett 3 városban, t. i. Szabadkán, Hódmező-Vásárhelyt és Kecskeméten az átlagnál jóval kedvezőbb viszony észlelhető, ellenben Aradon csak 1879-ben volt magasabb, míg a két másik évben tetemesen kisebb az esketések aránya, mint az összes városok amaz évi átlagában; míg Debreczen és Pozsony mind a három éven át érezhetően alantabb áll az átlagon alúl, daczára annak, hogy mind a kettő, de kivált Pozsony jóval előbb a városi ipar és foglalkozás képviselői, mint

¹⁾ Egyszer-mindenkorra meg kell jegyezni, hogy a fővárosnak népmozgalmi viszonyai az egész értekezésben csak annyiban kerülnek szóba, a mennyiben Budapest a többi testvérvárosok közt mint szintén önálló törvényhatóság szerepel, tehát csak mint prima inter pares, de korántsem azon nagy fontosság szerint, melylyel mint az ország fővárosa, mint a legtöbb megyei törvényhatóság népszámát felülmúló lakossággal bír, és népfolyamával legkiválóbb figyelemre méltó községünk. — Nem mintha épen Budapestnek népmozgalmi viszonyaival való tüzetesebb foglalkozást nem tartanám rendkívüli érdekes populácziósztatikai tanulmánynak, hanem egyrészt ez a jelen értekezés keretén kívül esik, másrészt fővárosunkról oly becses adatkészletet, oly beható és szakalapos kimutatásokat, oly jeles szerkezetű statisztikai kombinációkat találunk *Körösi*-nek nemcsak hazánk határain belül ismeretes és elismert, hanem külföldön is általán méltatott dolgozataiban, hogy elégségesnek találom itt a fővárosi stat. hivatal ebbeli adatdús közleményeire csak rá utalni, amúgy is a jelen értekezés folyamában még alkalman leendő *Körösi*-nek egyik-másik ezen tárgyba vágó munkáját cím szerint idézhetni.

Kecskemét, Szabadka vagy H.-M.-Vásárhely; világos tanuságával annak, hogy nálunk még a városokban is a mezőgazdaság inkább biztosítja a megélhetés, a családalapítás és így a megnövelés lehetőségét, mint a mű-, gyári és kereskedelmi ipar. Sajátságos illusztrációt nyer az első csoportú városok közt különösen Szeged városában azon elméleti és tapasztalati tantétel, hogy minden csapás, minden társadalmi viszály legelől a népesedési viszonyok megzavarásában válik felismerhetővé, mert csakugyan Szegeden a nagy katasztrófa után a különben sem magas esketési arány úgy lesúlyedt, hogy péld. 1879-ben 180-nál kevesebb esketés számíttatott, mint 1878-ban, mi 29.¹⁷ $\frac{0}{10}$ -nyi apadást jelent, ez évben csak 122.₄ lakó után fordulván elő egy esketés, minek további káros kihatását a törvénytelen születésekre nézve alantabb lesz alkalmam még tüzetesebben kiemelni.

A második csoportbeli 9 város, kettő vagy háromnak kivételével, mind az átlagnál gyengébb esketési aránnyal szerepel, különösen Sopron városa, melyben 1877-ben csak 140, 1879-ben 146.₆, sőt 1878-ban épen csak 220.₂ lakó után fordult elő egy esketés; oly viszony, mely alig találhatik más magyarországi városban, pedig Sopron is jóval inkább, mint sok hazai városunk kiváló képviselője a városi elemnek és elvitáztalanul kifejezője a városinak címeztetni szokott jellegnek; hogy Sopron, úgy mint Pozsony, a hasonló nevű megyékkel, melyeknek kebelében fekszenek, egyformán gyöngébb esketési arányt tüntetnek fel, mint a többi társ megyék vagy társ városok, csak újra megerősíteni látszik amaz, általam már több alkalommal tett észrevételemet, hogy t. i. nálunk még a városi népességnél is felismerhető az esketési iránynak keletről nyugatra való folytonos lejjebb szállása. Kevésbé lehet akár geográfiai fekvéséből, akár szociál viszonyaiból kimagyarázni Temesvárnak Budapest után a műiparforgalom és kereskedelem leghivatottabb képviselőjének gyenge esketési arányát, ha csak az nem legszóbb jelzője az egész Bánság közigazdasági hanyatlásának. A harmadik csoport oly 8 várost foglal magában, melyek 20,000-nél kevesebb népből állanak, egyiké-másiké 11 vagy 12,000 fölé sem igen emelkedvén; nem csuda tehát, ha ezekben a legnagyobb, sokszor mi által sem indokolható fluktuációk teszik

magukat érezhetőkké, csak Ujvidék és Győr városa mind a három évben állandóan, és pedig az előbbi az átlagnál kedvezőbb, az utóbbi ellenben kedvezőtlenebb arányt tüntetnek fel; Győrnél is alighanem geográfiai fekvése, t. i. inkább nyugat felé, képes épúgy szolgáltatni erre a kulcsot, mint ezt épen előbb Sopron és Pozsonyra nézve megmutattam.

Daczára azonban annak, hogy Magyarország esketési viszonya az utóbbi három évben a korábbiakhoz képest rosszabbodott, a mennyiben e trienniumban az évi esketések száma a megelőző évtizednek úgy átlagához, mint annak bármely évéhez hozzávetve, jelentékenyen kevesebbre üt ki, mai nap is Magyarország bár megfogyott esketési arányával, az egy Szerbiát kivéve, *első helyen sorakozik Európa államai közt*, minek bizonyítására szükséges ezen arányt nem a lélekszám szerint, mely után egy esketés számítható (mint eddig tettem), hanem a szerint kifejezni, hogy minden ezer lakóra hány esketés jön, mert így van kimutatva a többi európai államok hasonviszonya amaz internacionál statisztikai munkában, melyet az olasz statiszt. hivatal (illetőleg annak jeles statisztikus hírnevében álló főnöke *Bodio*) »Popolazione movimento dello stato civile« cím alatt 1878-ban bocsátott közre és mely az 1865—76-ig terjedő 12 évi időkor adatain sarkal. E szerint 1000 lakó közt a 12 évi átlag szerint előfordul:

Szerbiában	11.3 esk.	Németalföldön . . .	8.2 esk.	Belgiumban . . .	7.5 esk.
Magyarorsz.-ban . . .	10.5 »	Finn N. ligsgben . .	8.2 »	Skóthonban . . .	7.2 »
Bajorhonban	9.2 »	Franciaorsz.-ban . .	8.0 »	Norvégiában . . .	7.0 »
Poroszorsz.-ban . . .	8.9 »	Dánhonban	7.9 »	Svédhonban	6.6 »
Ausztriában	8.8 »	Olaszországban . . .	7.6 »	Görögország . . .	6.1 »
Angolhonban	8.4 »	Svájcban	7.6 »	Irthonban	5.1 »

De semmit nem változtat Magyarország ezen rangján, ha a szóban levő trienniumban mutatkozó esketési viszonyt vesszük az egybevetés mérvéül, mert a három évi átlag szerint 131,559 esketés fordulván elő egy-egy évben, az 9.8 per millét eredményez, mely aránnyal még mindig túlhaladja a többi európai államokat az egy Szerbia és nyilván Oroszország kivételével, mely utóbbi állam azonban Bodio idézett nemzetközi munkájában nincsen felvéve; sőt ha a szóban levő triennium utolsó évében volt esketések vesztük az összehasonlítás

alapjáúl, mely évben Magyarország újra kezd közeledni előbbi normális esketési viszonyához, akkor ez évre 10,1 per mille kerül ki, vagy közel azon arány, melylyel a mondott international statisztikában szerepelünk, az európai államok társaskörében.

Az *életkort* illetőleg, mely az évi esketéseknél úgy a vőlegény mint a menyasszony részéről nagyobb-kisebb arányméretű hullámozást szokott feltüntetni, az utóbbi három évben is még mindig nyilvánul a véderőről szóló és a három katonaköteles évben nőülési tilalmat tartalmazó törvénynek restrictiv kihatása; a 24 éven aluli vőlegények számaránya, mely 1857 előtt 50, utóbb egész 1868-ig 35—37⁰/₁₀-át tévé az összes esketett férfiaknak, 1868 után pedig fokozatosan egész 31,25⁰/₁₀-ig szállt alá 1876-ban, a szóban levő trienniumban újra, habár igen mérsékelt fokozású emelkedés felé halad, jelesen 1879-ben, mely évben a 24 évnél fiatalabb vőlegények már másfél százalékkal magasabb arányban szerepelnek az esketési lajstromon, mint 1876-ban, mi már magában megfejtí az 1879-ki évben észlelt és fennebb tüzetesen kimutatott esketési növekvést, jelesen szemben a közvetlenül megelőző három év esketésszámával; és mivel ezen emelkedés lassú ugyan, de fokozatos és így tartósságot ígérő, ebből némileg a közgazdasági viszonyoknak igaz elég lassú tempóban való jobbrafordulására lehet következtetni, annál inkább, mert ezen arányjavulás még tovább is, egész a 30-ik életkorig észlelhető, mi mindenesetre az önálló keresethez, külön családalapításhoz, szóval saját tűzhelyhez való juthatás megkönnyebbülésére, tehát oeconomicai viszonyok javulására vall; ugyanily fokozatos emelkedés mutatkozik a 20, illetőleg 24 éven aluli menyasszonyok sorában is, nálunk az egybekelők közti korarányosság jelenleg is az esketéseknek egyik kedves jellemzője lévén.

Mikép volt a fiatal kor képviselve a triennium mindegyik évében előfordult esketéseknél, következő összeállításból tűnik ki; volt az esketett felek közt:

Völegény.

1877.	1878.	1879.
24 év. alul 39,533 vagyis 31. ⁶¹ / ₁₀₀	40,580 vagyis 31. ⁹⁷ / ₁₀₀	45,921 vagyis 32. ⁷¹ / ₁₀₀
24—30 év. 57,267 » 45. ⁷⁰ » 58,845 » 45. ⁵⁰ » 64,264 » 45. ⁸² »		
30—40 » 15,412 » 12. ³³ » 16,507 » 12. ⁷⁰ » 16,637 » 11. ⁸⁶ »		
40—50 » 7,777 » 6. ²² » 8,058 » 6. ²³ » 7,977 » 5. ⁶⁹ »		
50—60 » 3,800 » 3. ⁰⁴ » 4,022 » 3. ¹¹ » 4,144 » 2. ⁹⁵ »		
60 év. felül 1,275 » 1. ⁰¹ » 1,334 » 1. ⁰³ » 1,324 » 0. ⁹⁴ »		
125,064	129,346	140,267

Menyasszony.

1877.	1878.	1879.
20 év. aluli 45,561 vagyis 36. ⁴³ / ₁₀₀	46,814 vagyis 36. ²⁰ / ₁₀₀	51,568 vagyis 36. ⁶⁷ / ₁₀₀
20—24 év. 42,045 » 33. ⁶² » 43,776 » 33. ⁶⁰ » 48,542 » 34. ⁶⁰ »		
24—30 » 20,150 » 16. ¹¹ » 20,540 » 15. ⁹⁰ » 21,700 » 15. ⁴⁵ »		
30—40 » 10,114 » 8. ⁰⁹ » 10,745 » 8. ³¹ » 10,974 » 7. ⁸² »		
40—50 » 5,136 » 4. ¹⁰ » 5,328 » 4. ¹² » 5,431 » 3. ⁸⁸ »		
50 év. felül 2,058 » 1. ⁶⁵ » 2,143 » 1. ⁶⁷ » 2,052 » 1. ⁴⁶ »		
125,064	129,346	140,267

Horvát-Szlavonországban, hol nemcsak a legújabbig katonai kormány alatt állott határőrvidéken, hanem még polgári részében is a házközösség intézménye némileg fenmaradt, — az 1873-ik évi törvény csak permissive mondván ki a közösség megszűnését és csak több kedvezmény nyújtása által az illetőkre buzdítólag iparkodván hatni, hogy a facultativ megszüntetésre törekedjenek, — a fiatal-korúak viszonya mai nap is az, a mi Magyarországon ezelőtt általános volt, t. i. több mint fele része az esketett pároknak a 24, illetőleg 20 éven aluliakból kerül ki, így volt a társországokban 1878-ban összesen 17,488 esketés, köztök 24 éven aluli völegény 8885 vagyis 50.⁸⁰/₁₀₀ és 20 éven aluli menyasszony 9009 vagyis 51.⁵¹/₁₀₀; az 1879-ben ott egybekelt 21,750 párból volt 24 éven aluli völegény 10,950 = 50.³⁴/₁₀₀, és 20 éven aluli menyasszony 10,946 = 50.³²/₁₀₀, tehát a legutóbbi években is több mint fele a megházasodottnak ily fiatal korban volt.

Hogy megítélhessük, mennyiben van a fiatal kor az éven-kinti egybekeléseknél nálunk erősebben képviselve, mint legtöbb európai államban, kivált a férfiaknál, mert csakis ez döntő a szociálgazdasági állapotok megbírálásánál, nem a 24, hanem egész a 30-ik évig lévők számaránya veendő tekintetbe, egyrészt mivel az egyes államok kimutatásaiban más-más osztá-

lyozás lévén elfogadva, de majd mindegyikből a 30 éven alul házassulók ki lévén vehetők, ha ez évig megyünk, van legtöbb európai országokkal való egybevetésre biztos alap, másrészt mivel a vőlegények egész a 30-ik évig mindig még a fiatalok sorába tehetők, sőt kívánatos lenne, hogy a fiatal kornak magasabb képviselése, mint az önálló keresetre való jutásnak kétségtelen jelzője, inkább a harminczadik év felé közeledők, mint a 24. éven alul levők sorából kerüljön ki, mert amaz életkor több biztosítékot nyújt, hogy e fontos lépés komoly átgondolás és kellő higgadsággal történt meg, míg a 24 éven alúli kor inkább könnyű és azért többnyire könnyelmű elhatározásra vall, kevesebb garancia van tehát a házassági boldogság hosszabb tartama iránt.

Ha tehát a 24 éven alúli és a 24—30-ik évig a három utolsó évben megházasodott férfiakat egybefoglaljuk és abból az átlagot vonjuk le, akkor azt találjuk, hogy nálunk 1000 esketett vőlegény közt 774 a 30-ik éven alul van, és e tekintetben mindazon országok közt állunk első helyen Európában, melyekre nézve kínálkoznak e viszonyt kiderítő adatok, jelesen a fennidézett international statisztika nyomán, az újabbkori adatok átlaga szerint van ily korban:

Angliában	763 per mille	Ausztriában	626 per mille
Poroszországban	668 »	Németalföld.	597 »
Olaszországban	636 »	Norvégiában	587 »
Franciaországban	632 »	Dánniában	577 »
Svédországban	570 per mille		
Belgiumban	565 »		
Bajorországban	564 »		
Svájcban	547 »		

holott Magyarországon 774 per mille találhatik, tehát több, mint az elősorolt államok bármelyikében.

Természetes, hogy a fiatalabb kornak erősebb képviselése, minthogy a palingam esketések számarányát emeli, egyszerűsmind magára az általános esketési arányra is növesztőleg hat ki, miért mindazon törvényhatóságainkban, melyek magasabb esketési aránnyal jelentkeznek, rendesen a fiatalabb kort az évi esketéseknél erősebben találjuk képviselve, a nélkül azonban, hogy megyéink általános esketési arányukkal ép azon sor-

ban következnenek egymásután, a mely sorrendet nekik juttatja a fiataikorúak házassodási aránya; ennek kimutatására elégséges lesz itt csak az első csoportbeli 17 megyét felvenni, melyek amúgy is, miután a 65 megye lakosságának több mint 46°/_o-át teszik, eléggé híven juttathatják ez észleletet kifejezésre, elégséges továbbá ezt csak az utolsó 1879-ki adatokkal igazolni, ez év legközelebb állván a magyarországi esketések normális állapotához. Oka pedig annak, hogy miért nem fedezik egymást a fiataikor képviselési aránya, meg az általános esketési arány, abban rejlik leginkább, hogy az utóbbinak képződésére nem pusztán a korbelt, hanem számos egyéb társadalmi mozzanat foly be és pedig majd egymást gyámolítólag és kiegészítőleg, tehát fejlesztő irányban, majd egymást paralyzó, sőt teljesen megszüntető hatással, tehát zsidbasztó modorban.

Az első csoportbeli 17 megye e tekintetben a következő háromféle sorrendet tünteti fel:

1. Az általános esketési arány szerint:

Bács-Bodrog	80. ₈	lakóra egy esketés		
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnság	87. ₈	»	»	»
Torontál	89. ₇	»	»	»
Temes	91. ₀	»	»	»
Jász-Nagy-Kún-Szolnok .	92. ₀	»	»	»
Arad	92. ₀	»	»	»
Krassó	95. ₃	»	»	»
Baranya	95. ₃	»	»	»
Szatmár	97. ₀	»	»	»
Zala	98. ₁	»	»	»
Zemplén	98. ₂	»	»	»
Somogy	99. ₈	»	»	»
Bihar	100. ₄	»	»	»
Trencsén	105. ₈	»	»	»
Nyitra	107. ₈	»	»	»
Vas	119. ₂	»	»	»
Pozsony	120. ₅	»	»	»
A 65 megyében	98. ₆	»	»	»
A 25 városban	99. ₂	»	»	»
Magyarországban	98. ₇	»	»	»

2. A 24 éven aluli vőlegények.

3. Általán a 30-ik évig való fiatal kor szerint.

Krassó . . .	548 per mille	Krassó . . .	861 per mille
Bács . . .	526 » »	Bács . . .	857 » »
Baranya . . .	503 » »	Baranya . . .	834 » »
Temes . . .	485 » »	Temes . . .	826 » »
Torontál . . .	473 » »	Torontál . . .	824 » »
Arad . . .	407 » »	Arad . . .	818 » »
Somogy . . .	340 » »	Bihar . . .	798 » »
Bihar . . .	325 » »	Somogy . . .	795 » »
Pest . . .	313 » »	Pest . . .	794 » »
Szatmár . . .	313 » »	J.-N.-K.-Szoln.	788 » »
Zemplén . . .	303 » »	Szatmár . . .	778 » »
Trencsén . . .	300 » »	Zemplén . . .	775 » »
J.-N.-K.-Szoln.	285 » »	Pozsony . . .	773 » »
Nyitra . . .	263 » »	Nyitra . . .	770 » »
Zala . . .	221 » »	Zala . . .	752 » »
Pozsony . . .	208 » »	Trencsén . . .	742 » »
Vas . . .	156 » »	Vas . . .	700 » »

a 65 megyében

átlagban: 335 » »

átlag: 793 » »

a 25 városban

átlagban: 212 » »

átlag: 674 » »

Magyarországb.

átlagban: 327 » »

átlag: 785 » »

Ez összeállításból kiviláglik, hogy a 17 megye, ha nem is teljesen összevágó, de mégis jobbára összeeső vonalban sorakoznak egymás mellett, úgy a fiatalkori, mint az általános esekési arány szerint, főleg ha a fiatal kor egész a 30-ik év eléréseig kihuzatik, (péld. Bács, Temes, Torontál, Arad stb. teljesen ugyanazon sort tartván mindkettőre nézve), a mi mindenestre a két tényező közt fenforgó okilagos összefüggés mellett szól; kiviláglik továbbá, hogy mily nagy különbség forog fenn, tekintve a fiatal kornak az évi házasságkötésnél való szereplését, egyrészt a 65 megye és másrészt a 25 város közt, míg amott 1879-ben minden 1000 megnősült férfi közt 335 volt a 24-ik éven alul, a városokban megnősültek közt csak 212 ily

korú fordúlt elő, és egész a 30-ik évig amott 793, emitt csak 674 szerepelt minden 1000 esketett férfi közt. És még szembe-
tűnően csekélyebb lenne a városi osztalék, ha nem volna köz-
tük annyi tiszta agricol-jellegű város, mely úgy, mint a mező-
ség, általában emeltebb arányban állítja ki a fiatalabb korban
nősülők jutalékát, mert a város európai fogalma szerint nálunk
valóban városi jelleggel bírókban még jóval kisebb azon filakók
számaránya, kik a 30-ik év előtt szoktak házasságra lépni, így
péld. Budapesten 1879-ben azoknak számaránya volt 591 per
mille, Temesvárott csak 589, sőt Pozsonyban 586 stb. — Ez,
mint sok egyéb populationistikai jelenség, kivált pedig váro-
saink gyengébb attractiv és absorbtionalis erejök, párosulva
más momentumokkal, eléggé magyarázzák azoknak ki nem
elégitő népszaporodását és a fővároson kívül a többiekben csak
felette zsenge mérvben észlelhető társadalmi élénkülésnek na-
gyon is lassú fejlődését.

Azon jellemző ismérv különben, mely esketéseinkben
mindenkor felismerhető volt, t. i. a *házasulók közti kellő kor-
arányosság* és a végletektől távol maradó *normal korkülönbség*
az utóbbi három évi esketésekben is határozott kifejezést nyer,
mint ezt a következő három kisebb táblázat már magától, az
egyenlő korosztályokra eső és kövérebb betűkkel nyomtatott
aránysszázalékok irányával úgy szokteti szembe, hogy első pilla-
natra látszik, hogy a férfiak nálunk rendszeren az 5—10
évvél fiatalabb nők közül választják életpárjokat, így:

1877.

Menyasszonynyal

egybekelt völegény	20 éven alulival	20—24 évessel	24—30 évessel	30—40 évessel	40—50 évessel	50 éven fölülivel
24 éven aluli	53.2 ⁰ / ₀	35.4	8.7	1.9	0.5	0.3
24—30 éves	37.8	39.2	18.4	3.9	0.6	0.1
30—40 »	15.8	29.4	27.9	22.9	3.6	0.4
40—50 »	5.0	12.6	20.2	33.0	26.5	2.7
50—60 »	1.0	2.9	7.7	21.6	42.6	24.2
60-on fölüli	0.5	1.3	3.1	10.4	29.5	55.2

1878.

Menyasszonynyal

egybekelt vőlegény	20 éven alúlival	20—24 évessel	24—30 évessel	30—40 évessel	40—50 évessel	50 éven fölülivel
24 éven alúli	52. ₉	35. ₉	8. ₅	1. ₉	0. ₅	0. ₃
24—30 éves	37. ₈	39. ₆	18. ₁	3. ₈	0. ₆	0. ₁
30—40 »	16. ₁	29. ₁	27. ₄	23. ₅	3. ₅	0. ₄
40—50 »	4. ₅	12. ₂	18. ₇	35. ₆	26. ₄	2. ₆
50—60 »	1. ₃	2. ₉	7. ₈	22. ₅	42. ₃	23. ₂
60-on fölüli	0. ₉	1. ₄	4. ₂	9. ₃	28. ₆	55. ₆

1879.

Menyasszonynyal

egybekelt vőlegény	20 éven alúlival	20—24 évessel	24—30 évessel	30—40 évessel	40—50 évessel	50 éven fölülivel
24 éven alúli	53. ₄	35. ₉	8. ₄	1. ₇	0. ₄	0. ₂
24—30 éves	37. ₅	40. ₃	17. ₈	3. ₈	0. ₆	0. ₀
30—40 »	14. ₉	30. ₀	27. ₈	23. ₁	3. ₉	0. ₃
40—50 »	4. ₇	12. ₃	18. ₇	35. ₆	26. ₆	2. ₁
50—60 »	1. ₃	3. ₆	7. ₆	22. ₉	41. ₄	23. ₂
60-on fölüli	1. ₀	1. ₈	2. ₆	9. ₆	30. ₀	55. ₀

Azon körülmény, hogy a fiatalabb korosztályúaknak az évi esketéseikben való részesülési aránya nálunk magasabb, mint bármely európai államban, megfejthetővé teszi, hogy mért állunk első sorban a palingam-esketések számarányára nézve is, a nélkül, hogy ez visszás közgazdasági momentumnak lenne tekinthető; mert jóllehet a protogam-esketések magasabb és különösen évről-évre fokozódó számviszonya feltétlenül kedvező jelenség, — folyton gyarapodó házassulási hajlamra és a házasságkötés folyvást növekvő megkönnyebbülésére, tehát közjólétre mutatván, — abból nem következik még, hogy annak ellenében az ismételt házasságok évi nagy száma feltétlenül visszás mozzanat, csak akkor válik azzá, ha a palingam esketések tetemesb részénél a korábbi házasság nem természeti úton szűnt meg, t. i. az egyik hitvestárs halálával, hanem a kötelék felbontása folytán, mert ez csakugyan sajnos social viszonyokra enged következtetni, mi részben nálunk csakugyan szomorú valóság, az elvált házasságok újbóli egybekelése nem csekély adagot

szolgáltatván palingam esketéseink arányához. A legnagyobb különbség köztünk és Európa más államai közt, tekintve a házasszó felek *családi állapotát*, a *tiszta palingam esketések* szám-arányában mutatkozik, volt t. i. háromévi időszakban, és pedig:

	1877.	%	1878.	%	1879.	%
tiszta protogam esketés						
(legény hajadonnal)	91,550	= 73. ₂₀	94,917	= 73. ₃₈	105,266	= 75. ₀₅
tiszta palingam esketés						
(özvegy özvegygyel)	13,931	= 11. ₁₄	14,567	= 11. ₂₇	14,367	= 10. ₂₄
özvegy férfi hajadonnal	13,133	= 10. ₄₀	13,429	= 10. ₃₈	13,599	= 9. ₆₉
özvegy nő legénnyel	6,450	= 5. ₁₆	6,433	= 4. ₉₇	7,035	= 5. ₀₂
	125,064		129,346		140,267	

Ha a többi európai államokkal párhuzamot akarunk vonni, leghelyesebb, ha e triennium arányviszonyait három tételre vonjuk össze, t. i. tiszta protogam, tiszta és csak részben palingam esketésekre, és pedig visszavezetve az átlagos arányokra; mivel így könnyebben vethetők egybe ama adatok, melyek e mozzanatra nézve legtöbb európai államról, még pedig a legújabb 10—12 évi átlagok szerint vannak közölve azon jeles international munkában, melyre, mint becses forrásra, ismételve hivatkoztam; e forrás szerint:

100 esketés közt van	Magyar-országban	Ausztriában	Poroszországban	Német-alföldön	Spanyol-országban	Angol-honban
tiszta protogam	73. ₈₈	75. ₅₃	79. ₂₃	79. ₄₅	81. ₀₆	81. ₆₅
tiszta palingam	10. ₈₈	4. ₉₃	3. ₉₀	4. ₉₅	4. ₈₅	5. ₃₁
részben palingam	15. ₂₄	19. ₅₄	16. ₈₇	15. ₆₀	14. ₀₉	13. ₀₄
palingam általán:	26. ₁₂	24. ₄₇	20. ₇₇	20. ₅₅	18. ₉₄	18. ₃₅

100 esketés közt van	Bajor-országban	Olasz-honban	Belgium-ban	Francia-országban	Norvégia-ban	Svédhonban
tiszta protogam	82. ₃₅	82. ₃₉	82. ₇₁	84. ₀₄	84. ₅₃	84. ₇₃
tiszta palingam	1. ₇₆	3. ₈₁	3. ₃₄	3. ₇₀	2. ₀₉	2. ₁₇
részben palingam	15. ₈₉	13. ₈₀	13. ₇₅	12. ₂₆	13. ₃₈	13. ₁₀
palingam általán	17. ₆₅	17. ₆₁	17. ₂₉	15. ₉₆	15. ₄₇	15. ₂₇

tehát legnagyobb a különbség a tiszta palingam házasságokra nézve, nálunk minden 100 esketés közt 6—8-al több van, melyben özvegy férfi és özvegy asszony kel egybe, és egyáltalában

2—11⁰/₀-al több palingam esketés fordul elő évenként, mint a többi fenn elősorolt országokban, de másrészt természetesen szintén 2—11⁰/₀-al kevesebb nálunk a protogam esketés. Legújabbban, t. i. 1877 óta, nálunk is, más előhaladottabb államok példájára, külön jegyeztetik fel, hány oly esketés fordul elő egy évben, melyben az egyik vagy másik fél, vagy mindkettő, előbbi hitvestársától elvált, még pedig:

1877.

egybekelt elvált férfi hajadonnal . . .	443	} az évi palingam esketéseknek 3 ₂₈ ⁰ / ₀ -ka.
» » nő legénynyel . . .	343	
» » férfi özvegyasszonynyal	157	
» » nő özvegyemberrel . .	157	
együtt:	1100	

1878.

egybekelt elvált férfi hajadonnal . . .	415	} az évi palingam esketéseknek 3 ₂₇ ⁰ / ₀ -ka.
» » nő legénynyel . . .	337	
» » férfi özvegyasszonynyal	188	
» » nő özvegyemberrel . .	187	
együtt:	1127	

1879.

egybekelt elvált férfi hajadonnal . . .	464	} az évi palingam esketéseknek 3 ₅₇ ⁰ / ₀ -ka.
» » nő legénynyel . . .	371	
» » férfi özvegyasszonynyal	211	
» » nő özvegyemberrel . .	204	
együtt:	1250	

A három évi átlagos 28₁₂⁰/₀-nyi palingam esketési arányból tehát 3₃₇⁰/₀ esik elvált felekre.

Kár, hogy külön nincsen kimtatva, hogy hány elvált kelt egymással házasságra, de a fennebbi adatokból következtetni lehet, hogy az elvált férfi és özvegyasszony, valamint elvált nő és özvegyember közt létrejött házasság többnyire olyan, melyben a két elvált fél közt jött létre a házasság, mert a két szám mind a három évben, kevés eltéréssel, teljesen összevág. Még egy más támpont kínálkozik összehasonlításra a magyarországi és más állambeli palingam esketések közt, az t. i., hogy nálunk kétszer annyi özvegy férfi, mint özvegyasszony lép újból

házasságra, mely aránykülönbözet másutt is ép oly nagy, sőt néhol még nagyobb, mint nálunk; így ha a részben palingam-esketésekre eső arányosztalékot a két elemére felosztjuk azt találjuk, hogy évenként új házasságot köt:

	Magyar- országban	Ausztriá- ban	Porosz- országban	Német- alföldön	Spanyol- országban	Angliá- ban	Bajor- országban	Olasz- országban	Belgium- ban
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
özv. férfi hajadonnal	10.19	13.11	10.91	10.89	10.06	8.60	10.64	9.86	8.64
özv. nő legénynyel	5.06	6.37	5.17	4.49	4.03	4.44	5.25	3.84	5.11
részb. paling. arány:	15.24	19.54	16.08	15.38	14.09	13.04	15.89	13.80	13.75

fekszik az a dolog természetében, a nőnem legalább Európában sehol nem lévén társadalmilag olykép emanczipálva, hogy maga kezdeményezőleg választhatná élettársát, sem az özvegyiségre jutott nő nem levén képes másod házasságra oly könnyen szert tenni, mint az özvegyiségre, habár hajlottabb korában, jutott férfi; mihez Magyarországon még a nőnemnek a közepes életkorban való nagy halandósága járúl, mely teszi, hogy a hátramaradt férj nemcsak koránál fogva házassági hajlammal bír, hanem gyakran, tekintettel a visszamaradt családra, kénytelen is új házassági frigyét kötni.

Hogy különben a palingam esketési arány az életkoron kívül szintén számos egyéb társadalmi momentumok szerint képződik, már azon észlelethől kitűnik, hogy az egyes törvényhatóságok ez arányviszonyra nézve korántsem követik ugyanazon sorrendet, melyben, tekintve a fiatal kornak az esketéseknél való képviselését, egymásután sorakoznak; így ha csak az I-ső csoportbeli 17 megyét az 1879-ik évben talált ebbeli arányviszonyuk szerint sorba rakjuk, az nagyon is eltér a fennközlött sorozattól, melyben a fiatal kornak részesülése szerint jelentkeznek; így 100 esketés közt volt palingam esketés 1879-ben, és pedig:

Zemplén	megyében	29.8	Nyitra	megyében	26.6
Trencsén	»	29.1	Zala	»	26.2
Bihar	»	27.8	Arad	»	25.3
Szatmár	»	27.4	J.N.K.Szoln.	»	25.0
Temes	»	26.6	Baranya	»	24.3

Torontál megyében	23. ₇	Vas megyében	21. ₁
Pest »	23. ₅	Bács »	19. ₅
Pozsony »	23. ₂	Krassó »	18. ₉
Somogy »	23. ₁	az országban átlag 24. ₉	

Tehát Bács és Krassó megyében, melyekben 1879-ben a 17 megye közül aránylag legtöbb férfi a 30-ik, sőt a 24-ik év előtt lépett házasságra, épen legkevesebb palingam-esketés fordult elő, ellenkezőleg Zemplén és Trencsén megyében, hol aránylag legkevesebb férfi eskettetett fel ily fiatal korban, legtöbb palingam esketés fordult elő; úgy a többi fennelősorolt megyék is egészen más sorozatban jelentkeznek, mint a fiatalkori esketések aránya szerint; igaz, hogy e két mozzanat közt fénforgó okilagos összefüggés megítélésére nem ugyanazon évi, hanem egymástól oly távol eső évtizedekből merített adatok lennének összehasonlítandók, hogy a korábban létrejött fiatal korú házasságoknak az egy későbbi periódusban keletkezett palingam esketésekre való kihatása kellő kifejezésre juthasson; de ez nálunk, hol az egyes törvényhatóságokra vonatkozó ebbeli adatok az 1876-ki év előtti időből nem állanak rendelkezésre, teljességgel lehetetlen, miért itt csak azon megjegyzésre szorítkozom, hogy számos sociál és gazdasági tényezőkön kívül erre még a népesség hitvallása is némi befolyással van; például a kizárólag római katolikusoktól lakott megyében aránylag mindig kevesebb palingam esketés fogván számíttatni, mint evangélikusoktól lakott vidéken, a kath. egyháznak a kötelék felbonthatlanságáról való dogmája miatt, és ez vezet engem arra, hogy az évi esketéseket a *valláskülönbség* szempontjából vonjam vizsgálat alá.

A valláskülönbség esketési szempontból csak annyiban bír sociál fontossággal, a mennyiben az egyes hitfelekezetek nem egyenlő házassági joggal élnek és a mennyiben a hit dolgában hol általán uralgó okos türelem, hol üldözésre hajló vakbuzgalom az egyes felekezeteket majd bensőbb egymáshoz simúlásra, majd rideg elzárkozásra vezeti, mi leginkább a egyes esketések arányában tükröződik vissza. Előbbi tekintetben érdekes megvizsgálni, vajjon a csökkenés, mely a szóban levő triennium esketéseiben, szemközt a megelőző évtized esketési átlagával észlelhető, egyformán, vagy különbözőleg mutatko-

zik-e az egyes hitfelekezetek szerint, utóbbi tekintetben pedig érdekes a vegyes házasságok számviszonyát a különböző egyházak szerint vizsgálat alá vonni.

Már fennebb kimutattam, hogy a szóban levő trien-niumban évenként átlag 14,957-tel kevesebb esketés fordult elő, mint az 1867—76-ki évtized minden egyes évében át-mérőleg, vagyis az átlagos csökkenés 11.6 %, legnagyobb az a római kath. és az ágostai vallású esketéseknél, de a többiek-nél is kisebb-nagyobb mérvben beállott az apadás, csak az izraeli-táknál nem; ezeknél inkább esketési növekvés constatálható; vajjon az valódi gyarapodás, vagy csak a feljegyzések vezeté-sében a hitközségek részéről évenként mutatkozó fokozottabb pontosságnak a szüleménye-e, nehéz megítélni; nyilván össze-függ ez a zsidó lakosságnak az utóbbi időben nem annyira bel-terjes szaporodás, mint bevándorlás folytán beállott számnövek-vésével, szemben a többi hitfelekezetű lakosságnak kivándorlás folytán beállott számcsökkenésével; így volt évi esketés:

	az 1867—76-ki év- tized átlaga szerint	részesülési arány	az összes népszám- hoz való arány
róm. kath.	70,758	48.3 ⁰ / ₀	45.7 ⁰ / ₀
görög kath. ...	17,455	11.9 »	11.7 »
görög keleti ...	19,684	13.4 »	15.2 »
ágostai vallású	12,106	8.3 »	8.1 »
helvét »	21,976	14.9 »	14.9 »
unitárius »	584	0.4 »	0.4 »
mózes »	3,953	2.8 »	4.0 »
	<u>146,516</u>		

	az 1877—79-ki év harmad átlá- ga szerint	részesülési arány	átlagos évi fogyatkozás abszolút	%
róm. kath. . .	61,968	47.1 ⁰ / ₀	— 8,790	— 12.4
görög kath. .	15,566	11.8 »	— 1,889	— 10.8
görög keleti	18,552	14.1 »	— 1,132	— 5.2
ágost. vall. .	10,456	7.9 »	— 1,650	— 13.6
helvét »	20,149	15.4 »	— 1,827	— 8.3
unitár. »	531	0.4 »	— 53	— 9.3
mózes »	4,337	3.3 »	+ 384	+ 9.9
	<u>131.559</u>	együtt	— 14,957 átl.	— 11.6

A *vegyes házasságok* száma nálunk nagyobb, mint bármely más európai államban; hogy ez nem a hitközönynek, sem a vallásos érzület hiányának, hanem a belső vallásos meggyőződésnek az élet igényeivel való helyes összehangoztatására irányzott életbölcseiségnek és népünk még alsóbb rétegeiben is e tekintetben felismerhető bizonyos gyakorlati tapintatának a szüleménye, ezt már máskor is volt alkalmam hangsúlyozhatni; hogy pedig számuk évről-évre növekszik, következő összeállításból derül ki; volt *vegyes esketés*:

az. 1867—77-ki évtized átlaga szerint évenként:

	7,968,	vagyis az évi esketéseknek átlag	5.45 ⁰ /-a	
1877-ben volt	8,860	»	»	7.08 »
1878-ban »	9,588	»	»	7.41 »
1879-ben »	10,797	»	»	7.69 »

vagyis a triennium átlaga szerint évenként 9,748 vegyes esketés számíttatván, az összes egy évi átlagos esketések 7.41⁰/-át teszik; a különbség tehát a megelőző évtizedhez képest szembevetű; ugyanis akkor minden 1000 esketésre 54.5, az utóbbi időben pedig 74.1, azaz 20-al több vegyes természetű jött, vagyis előbb minden 18.3-ik, mai nap pedig minden 13.4-ik esketés vegyes vallású; de nem szabad szem elől téveszteni, hogy nálunk a vegyes esketések sorában a római és görög katolikusok közti házasságok is, még pedig nagy számmal szerepelnek, melyek tulajdonkép nem is tekinthetők vegyes vallásúnak, a két egyházat nem dogmákban, hanem csak egyházi szertartásokban, cultusban fenforgó különbözetek választván el egymástól.

Hogy az egyes hitfelekezetbeliek közül hányan kötnek más felekezetűekkel és pedig milyenekkel vegyes természetű házasságot; ezt a szóban levő triennium adataiból levont átlagokra sarkaló következő kis táblázat elég szembeszökőleg tünteti fel, az 1877—79-diki három évi időszakban évenként átlag:

9748 vőlegény közül egybekelt:	róm. kath.	gör. kath.	gör. keleti	ágostai	helvét	unitárius	összesen vőlegény
	%	%	%	%	%	%	%
róm. kath. vőlegény	— —	840 25. ₆	182 5. ₆	884 27. ₀	1,318 40. ₂	51 1. ₆	3,275 33. ₆
görög kath. »	808 47. ₈	— —	629 37. ₁	44 2. ₆	203 12. ₀	8 0. ₅	1,692 17. ₄
görög keleti »	197 20. ₀	690 70. ₂	— —	30 3. ₀	60 6. ₂	6 0. ₆	983 10. ₀
ágostai hitv. »	999 69. ₀	69 4. ₈	33 2. ₃	— —	334 23. ₀	12 0. ₉	1,447 14. ₉
helvét » »	1,566 70. ₅	208 9. ₄	34 1. ₅	335 15. ₁	— —	77 3. ₅	2,220 22. ₈
unitárius » »	31 23. ₆	6 4. ₆	4 3. ₁	6 4. ₆	84 64. ₁	— —	131 1. ₃
összesen	3,601	1,813	882	1,299	1,999	154	= 9,748

9748 menyasszony közül ment:	róm. kath.	gör. kath.	gör. keleti	ágostai	helvét	unitárius	összesen menyasszony
	%	%	%	%	%	%	%
róm. kath. menyasszony	— —	808 22. ₄	197 5. ₅	999 27. ₇	1,566 43. ₅	31 0. ₉	3,601 37. ₀
görög kath. »	840 46. ₃	— —	690 38. ₁	69 3. ₈	208 11. ₅	6 0. ₃	1,813 18. ₆
görög keleti »	182 20. ₇	629 71. ₃	— —	33 3. ₇	34 3. ₈	4 0. ₅	882 9. ₀
ágostai hitv. »	884 68. ₀	44 3. ₄	30 2. ₃	— —	335 45. ₈	6 0. ₅	1,299 13. ₃
helvét » »	1,318 66. ₀	203 10. ₇	60 3. ₀	334 16. ₇	— —	84 4. ₂	1,999 20. ₅
unitárius » »	51 33. ₁	8 5. ₂	6 3. ₉	12 7. ₈	77 50. ₀	— —	154 1. ₆
összesen	3,275	1,692	983	1,447	2,220	131	= 9,748

Ezen tanulságos két táblázatból kitűnik, hogy 4—5 %
kal több kath. nő megy férjhez más vallású férfiúhoz, mint a
mennyi katolikus férfi más vallású nőt vesz el; jelesen a róm.
kath. nők 70.₅ %_o-al mennek helvét és 69 %_o-al ágostai hitval-
lású férfiúhoz, midőn a kath. férfiak csak 68.₀ %_o-kal vesznek
el helvét és 66.₀ %_o-kal ágostai hitvallású nőt; görög kath. vő-
legények 47.₈ %_o-kal és gör. kath. nők 46.₃ %_o róm. katoliku-
sokkal, 37.₁ illetőleg 38.₁ %_o-kal gör. keletiekkel és még 11.₅—
12 %_o reformáltakkal kelnek egybe; a görög-keleti egyhá-
ziak, kik egyáltalán legnagyobb elzárkozottsággal bírnak, leg-
inkább görög katolikusokkal lépnek házasságra 70.₂—71.₃
%_o-ban; azután még róm. katolikusokkal 20—20.₇ %_o-ban, leg-
kevesebbé a két evangélika egyház híveivel, alig több mint 3
%_o-ka a férjhez menő ó-hitű nők közül választván evangélikus
férjet, holott az evangélikus, jelesen reformált férfiak egész 6.₂
%_o-ig görög-keleti egyház nőhíveiből nyernek feleséget, a pro-
testáns férfiak kath. nőkön kívül leginkább helvét hitvallású
nőt vesznek el, de aránylag majd kétszer annyi ágostai hitval-
lású nő reformált férfival kel egybe, az arány úgy állván, mint
23.₀ %_o 45.₈ %_o-hoz; hogy az unitáriusok végre legnagyobbrészt
helvét hitvallásúakkal lépnek házasságra (50—64.₁ %_o-kal) a
dolog természetében fekszik, a két egyház közelebb állván egy-
máshoz, mint bármely más keresztény valláshoz, de elég jelen-
tékeny az arányviszony a róm. katolikusok és unitáriusok közt
évenként létrejövő házasságokra nézve is, a három évi időszak-
ban 23.₆ %_o-ka az unitárius férfiaknak róm. kat. nőt vevén el,
és 33.₁ %_o-ka az unitárius nőknek kath. férfihoz menvén férj-
hez. Hogy mindezen vegyes házasságok eseteiben nem annyira
a vallás momentuma, mint a gazdasági és sociál-viszonyok,
jelesen a nőnemnek a házasulás dolgában többet-kevesebbet
passiv szerepelése döntő természetűek, már azon egy körül-
ményből következtethető, hogy nem létezik teljes reciprocitás
a két nem között, hanem a nő jóval több esetben elhatározza
magát a valláskülönbséget figyelmen kívül hagyni, mint a férfi-
világ és alighanem megfordítva állana a dolog, ha a nőnem
sociál emancipációjával megnyerné ez irányban is a kez-
deményezés és élettársuk tetszés szerinti választásának eddig
nélkülözött szabadságát.

A *rokonok közti házasságok* számaránya, melyre a florenczi nemzetközi statiszt. kongresszus hívta fel a szaktudósok figyelmét, 1876. óta nálunk is a hivatalos kimutatásokban foglalt adatokból némileg constatalható, csak hogy a feltűnő csekély szám, melyet hivatalos közleményeink feltűntetnek, nagyon valószínűvé teszi, hogy a közlött adatok nagyon is töredékesek és nyilván messze állanak a való mögött; hozzájárúl, hogy azok nincsenek az egyes vallásfelekezetek szerint külön-külön kimutatva, és így nincs lehetőség, azon megjegyzését dr. Stiedának: »les mariages consanguins Páris, 1879.« című értekezésében, hogy izraelitáknál jóval több ily házasság számíttatván, a köztök nagyobb mérvben előforduló siketnémák e körülménynek leginkább tulajdoníthatók, hazai adatainkkal megvilágitlatni; szerinte minden 1000 esketés közt a franciaországi protestánsoknál 1.₈₆, a katolikusoknál 9.₉₇, a zsidóknál ellenben 23.₀₃ rokonsági egybekelés fordul elő. Nálunk a csonka adatok nyomán:

1876-ban 498 házasság volt sógor és sógornő közt,					
1877-ben 467	»	»	»	»	»
1878-ban 482	»	»	»	»	»
1879-ben 518	»	»	»	»	»
1876-ban 222	.	»	nagybátya unokahúggal y. nagy-		
1877-ben 242	» ¹	»	néne unokaöccsel		
1878-ban 198	»	»		»	
1879-ben 221	»	»		»	

Már azon körülmény, hogy a legtöbb esetben csak sógor-sági viszonyban levők közti házasságokról van szó, nem keveset devalválja a közlött adatoknak hasznavehetőségét, mert e viszony ott, hol a vérrokonság és annak a származékra való kihatása forog kérdésben, teljesen irreleváns, a nélkül pedig a fenn elsorolt számok oly parányiak, hogy alig jöhetnek tekintetbe; ha mindamellett azokat és pedig a sógorsági egybekelésekkel együtt vesszük szemügyre, azt csak azért tesszük, hogy némi adattal járuljunk e sociál kérdés megfejtéséhez; a sógorok és közeli rokonok közti esketések száma tehát nálunk az 1876—79-ki időszakban, jelesen 1876-ban 720-ra ment, vagyis minden 1000 esketés után 5.₃, a csupán rokonok közti egybekelésekre nézve csak

1.₆; 1877-ben 5.₆, illetőleg 1.₉; 1878-ban 5.₂, illetőleg 1.₅, végre 1879-ben 5.₂, illetve 1.₆. De bár az átlagban nálunk előforduló 220 oly esketés, mely nagybátya vagy nagynéne és unokahúg, illetőleg unokaöcs közt jön létre, első pillanatra nagyon parányi számnak látszik is, amnyiban mégis a valót megközelítőnek tartható, mennyiben másutt mind egyáltalán, mind viszonylagosan, még jóval kisebb összegekben szoktak szerepelni; így péld. Olaszországban 120—140, Franciaországban 246—340, Poroszországban 115—144, tehát 1000 esketés közt Olaszországban 0.₆₈, Franciaországban 0.₈₁—0.₉₆ és Poroszországban 0.₅₂—0.₆₂, nálunk ellenben 1.₆₇ ily közel rokonok közti esketés számíttatik, csak hogy a nevezett országokban ama házasságok is specificálva vannak, melyek unokatestvérek, vagy egyéb rokonsági vagy atyafisági viszonyban lévők közt köttetnek, mi még hivatalos közleményeinkben teljesen hiányzik. Ha tehát azon, nagyon is igazolt ambícióból indulunk ki, hogy mi is a fenforgó társadalmi problema megfejtéséhez használható statisztikai anyaggal járuljunk, mindenesetre gondoskodnunk kellene, hogy az adatkészlet minden tekintetben megfelelő legyen; arra pedig az országos statisztikai tanács közreműködésével az anyakönyveket vezető orgánumok számára kidolgozandó szabatos utasításnak helyes megállapítása, és annak az illetékes hatóságok általi erélyes keresztülvitele egyik elutasíthatlan előzménynek jelentkezik. Vigasztalásunkra más előhaladott európai államokban sem áll teljesen használható számkészlet rendelkezésre, különben szakférfiak és azok közt a fennebb idézett *Stieda* is elismerik, hogy valamely érzék hiányában szenvedők létszáma, valamint a cretinismus terjedelmére egyáltalán a közel rokonok közti egybekeléseken kívül még számos egyéb társadalmi ténykörülmények hatnak ki, mi azonban nem zárja ki szükségét annak, hogy beható vizsgálódások tétessenek aziránt, hogy az erre befolyó különböző tényezők közül mily szerep jut a rokonok közti házasságoknak, és így mindenesetre kívánatos lenne, hogy mi is szolgáltatassuk az e célra szükséges, még pedig teljes mérvben alkalmas statisztikai érveket.

Népmozgalmi hivatalos kimutatásaink 1876-ban még egy másik főrovattal gazdagodtak, mely, szemben az egyes

években kötött házasságokkal, kimutatja, hogy hány házasság oszlott fel az évben, és pedig hol halál, hol elválás folytán; azóta minden évben ama rovat tovább vezetetik, és a közlött adatok hűségéhez, a mennyiben a halál által okozott feloszlásra vonatkoznak, annál kevesbbé fér indokolt gyanú, minthogy azok minden egyes évben ama rovat összegével teljesen összevágának, melyben ki van mutatva, hogy amáz évben elhúnytak közt hány volt házasság állapotú, sőt azon csekély különbözet, mely e tekintetben az 1879-ki adatokban előfordul, hogy t. i. hárommal kevesebb eset van felvéve a halál folytán megszűnt házasságokra nézve, mint a mennyi házasság állapotú az évben meghalálozott, abban leli természetes magyarázatát, hogy az évben három házaspár egyszerre és egy időben múlt ki; de annál indokoltabb gyanú foroghat fenn jelenleg is az elválás következtében feloszlott házasságokra nézve, mert ha ezeknek száma az 1877—79-ki trienniumban évről-évre növekszik is, úgy, hogy azok 1879-ben már az ezeret is meghaladják, még sincsen elhárítva minden ok alapos kétkedésre, minthogy a nálunk évenként indíttatni és rendesen kedvező ítélettel végződni szokott válóperek felette nagy számánál fogva, aligha a kimutatott 1,005 elválási eset 1879-ben megüti az azon évben ítéletileg felbontott házasságok mértékét; igaz, hogy az egy évben hozott jogerejű ítéletek nem szoktak mindjárt abban az évben az anyakönyvekbe is bevezettetni, de éppen e körülmény istápolja a méltán támadható gyanút, és ezen, a házassági intézményre nézve oly rendkívüli fontosságú momentum iránt csak úgy lenne teljesen megnyugtató adatkészlet nyerhető, ha a köteléki perekben évenként hozott felbontó ítéletek e rovatallal együtt tétetnének közzé.

Mindazonáltal a jelen szerkezetű adatok is elég tanulságos egybehasonlításokra szolgálnak, a mennyiben egyrészt az egy évben hol halál, hol elválás folytán feloszlott házasságok egybehasonlítottatnak az azon évben létrejött házasságokkal, mi-ből a fennálló házasságok növedéke kitűnik, a mennyiben másrészt az elválások esetei az egyes hitfelekezetek szerint vettetek egybe, az ebbeli különbözetekből érdekes következtetések levén levonhatók, mert ha a hivatalos adatok magukban véve nem bírnak is abszolút, de mindenesetre bírnak relatív becsessel és ilyformán az egyes vallásfelekezetekre azokból lehozott kö-

vetkeztetések, viszonylagos értéküknél fogva, némi megnyugvással elfogadhatók; volt pedig:

	a kötött házasságok száma	a feloszlott házasságok száma		maradt esketési többlet
		halál folytán	elválás folytán	összesen
1877.	125,064	115,271	914	116,185 + 8,897
1878.	129,346	111,883	977	112,860 + 16,468
1879.	140,267	111,083	1,005	112,088 + 28,179

A vallásfelekezetek szerinti különbözet feltűntetésére szükséges a feloszlott házasságok számarányát bizonyos egy séghez viszonyítani, erre ugyan kevesebbé ajánlkozik az egy évben létrejött házasságok száma, mert a halál vagy elválás folytán felbomlottak legnagyobbbrészt nem azon évben kötött, hanem korábbi házasságokra vonatkoznak, de a mérő eszköz egyenlősége mellett így is feltűnik a nagy különbség, főleg ha a három évi átlagok vonatnak összehasonlítás alá; így 1877—79-ben átlag évenként:

	kötött házasság	feloszlott		1000 az évi esketésre jön	
		halál folytán	elválás folytán	halállal feloszlott házasság	elválással feloszlott házasság
róm. katolikusoknál	61,968	51,200	74	826	1. ₂
görög »	15,566	14,498	45	931	2. ₉
görög-keletiekénél . . .	18,552	17,849	92	962	5. ₀
ágostaiaknál	10,456	8,989	174	860	16. ₆
helv. hitvallásúaknál	20,149	16,928	467	840	23. ₁
unitáriusoknál	531	411	46	774	86. ₆
mózes vallásúaknál .	4,337	2,875	67	663	15. ₄
	131,559	112,750	965	857	73. ₃

E szerint aránylag legtöbb házasság oszlik fel halál folytán a görög-keleti és görög kath. lakók közt, legkevesebb zsidóknál; vajjon mennyiben felel meg ez a valónak, csak úgy lenne constatálható, ha ki volna mutatva, hogy az egyes felekezetűek közül hány házasság állapotú halál el évenként, de ez a halandóságot feltűntető hivatalos kimutatásnak rendkívüli szégyény voltánál fogva nincsen felvéve, tehát a fennebbi átlagos adatok viszonylagos értékének megítélésére hiányzik minden

statiszt. támpont, a köztapasztalással és korábbi időszakból való adatainkkal annyiban azonban megegyeznek, hogy a gör. katolikusok nálunk csakugyan nagyobb, a mózes vallást követők ellenben mérsékelt halandóságot tanúsítanak, jelesen az izraelitáknál az inkább férjüktől kíméltetni szokott feleségek részéről. Az *elválásra* vonatkozó fennebbi számarányok annyiban látszanak a valóhoz közeledni, a mennyiben a kötelék felbonthatatlansága kérdésében az egyes egyházaknak hol dogmatikus rideg, vagy csak szigorúabb, hol lanyhább praxisa szerint nagyobb vagy kisebb mérveket öltenek magukra; a feltűnő nagy szám, mely az unitáriusokra nézve van feljegyezve, t. i. 86.⁶ ezer esketésre, részben csakugyan ezen egyháznak a kötelék felbontása körül ismeretes könnyebb eljárásában, másrészt abban leli természetes megfejtését, hogy kisebb számtételek után képződő arányméretek mindig feltűnőleg szoktak eltérni a nagy számok után képződő arányviszonyoktól; különben ezektől eltekintve, legtöbb elválás a reformáltaknál, majd az ágostaiak- és mózes hitűeknél fordul elő, mi jóformán összevág a mindennapi tapasztalással, ha statisztikailag nincs is constatalva.

Vége az *esketéseknek az egyes évszakok szerinti eloszlására nézve* a szóban levő három évi időköz ugyanazon sajátlagos viszonyt tünteti fel, mely korábbi adataink nyomán is e tekintetben mindenkor felismerhető vala, hazánkban t. i. mint kiválólág agronom országban az esketések leginkább az őszi és téli szakban akkép tömörülnek össze, hogy az e két évszakot tartalmazó félévre jóval több mint kétharmada az évi esketéseknél esik, ekkor a mezei munka szünetelvén, és az aratás meg szüret megkönnyítvén a síkon a megélhetést, a gazdalközönség ifjabbjainak van elég idejük és pénzük is, hogy meg-nősfülhessenek; így az 1876-ki évet is beleszámítva, volt összesen 1876—79-ig, tehát négy éven át: 529,688 esketés, ebből jött létre:

a tavasz-nyári szakban ápril hótól szept. végéig	161,272,	vagyis 30.44 %	
az őszi-téli » októ. » márcz. »	368,416	» 69.56 »	
különösen	1877.	1878.	1879.
tavaszy-nyáron	31.06	27.03	32.54 %
ősz-télen	68.94	72.07	67.46 »

Hogy ezen egyenlőtlen eloszlás első vonalon népünk mezőipari foglalkozásának a kifolyománya, legszembetűnőbben akkor világlik ki, ha a 25 városi törvényhatóságot a 65 megyei törvényhatósággal tesszük párhuzamba, mert ha mindjárt városaink nem bírnak is oly kiváló ipar, gyárüzlet, vagy kereskedelmi tyussal, mint a nyugati culturállamok városai és lakóik nagy része, főleg alföldünk városaiban, inkább őstermelés, mint mű- és gyáripár után él, mégis feltűnő nagy a különbség köztök; így a szóban forgó triennium minden egyes évében átlag volt esketés:

		<i>a tavasz-nyári félésre</i>		<i>az ősztéli félésre</i>	
		általán	%	általán	%
a 65 megyében ..	122,534 ; ebből jött	36,679	29.9	85,855	70.1
a 25 városban...	9,025 ; » »	3,667	40.7	5,358	59.3
Magyarországban	131,559	40,346	30.6	91,213	69.4

De még szembeötlőbb a különbség, ha a 25 város közül azokat vesszük különösen szemügyre, melyek mindennapi tapasztalásunk szerint nálunk, mint főszékhelyei a városi foglalkozásnak, egyszersmind főképviselei a városi jellegnek; így fővárosunkban az esketések teljesen egyformán oszlanak meg az év mindkét felére, úgy mint ezt iparos országokban, mint például Angolországban, Belgiumban egyáltalán az egész országra nézve egyaránt tapasztaljuk, holott népes alföldi városainkban inkább a mezőgazdasági jelleg jutván kifejezésre, az esketések eloszlása sem oly egyenlő, hanem többet-kevesebbet a földművelő síknak jellegéhez közeledik, sőt e tekintetben a 25 törvényhatósági városunk csaknem egészen abban a rendben sorakoznak egymásután, a mint bennök a műipart, a gyári és forgalmi üzletet, — szóval a mezőgazdaságtól többet-kevesebbet független kereseteket — nagyobb-kisebb mérvben kifejtve találjuk, és hogy e tekintetben például Selmecz-Bélabányának és Maros-Vásárhelynek oly kiváló hely jutna városaink sorában, t. i. harmadik-negyedik helyen következnek (49 és 51 %-nyi eloszlással), az előbbinél csakugyan abban leli magyarázatát, hogy lakói legnagyobbrészt bánya- és lúta-üzleti kereset után élnek, mely folytonos és nem mint a mezei ipar szakadozott, illetőleg össztömörülő, Maros-Vásárhelynél pedig részben iparos jellege,

részen lakosságának csekély száma magyarázhatja azt, hogy mind ezen városban, mind Selmeczen az évi esketésekből 49⁰/₀ a tavasz-nyári és 51⁰/₀ ősz-télire jön, tehát csaknem egyenlő a megoszlás; különben e két várostól, valamint a szintén kisebb Szatmár-Németi és Pancsovától eltekintve, a többi 21 város következőleg sorakozik; az 1877—79-ig előfordult esketésekből jött átlagban:

<i>tavasz-nyári ősz-téli</i> szakra			<i>tavasz-nyári ősz-téli</i> szakra		
Budapesten...	50. ₃	49. ₇ ⁰ / ₀	Fehérvárott ..	40. ₃	59. ₇ ⁰ / ₀
Sopronban ...	49. ₂	50. ₈ »	Baján	40. ₀	60. ₀ »
Pozsonyban...	48. ₀	52. ₀ »	Debreczenben	36. ₀	64. ₀ »
Temesvárott ..	47. ₀	53. ₀ »	Kolozsvárott .	33. ₀	67. ₀ »
Kassán	46. ₀	54. ₀ »	Szabadkán ...	30. ₃	69. ₇ »
N.-Váradon...	46. ₀	54. ₀ »	Verseczen ...	30. ₀	70. ₀ »
Győrött	45. ₆	54. ₄ »	Kecskeméten .	28. ₃	71. ₇ »
Aradon	43. ₀	57. ₀ »	Zomborban ..	28. ₀	72. ₀ »
Ujvidéken	42. ₂	57. ₈ »	Szegeden	24. ₇	75. ₃ »
Pécsett	41. ₅	58. ₅ »	H.M.Vásárhely	20. ₃	79. ₇ »
Komáromban .	41. ₅	58. ₅ »			

Kivéve tehát alföldünk nagyobb s népesebb városait, mint Szegedet, H.-M.-Vásárhelyt, Kecskemétet és Szabadkát, melyekben az esketések még inkább az ősz-téli félévben szorítkoznak össze, mint átlag a megyei törvényhatóságokban, vagy az országban egyáltalán, de a hol épen az őstermelés után élő lakók tetemesen meghaladják az egyéb keresetűeket és így csakugyan az agronom foglalkozást, mint az egyenlőtlen megoszlás egyik főfaktorát tüntetik fel; többi fennemlített városaink elég praegnans mérvben a szerint közelítik meg az egyenlő megoszlás arányviszonyát, a mint köztapasztalásunk és hivatalos adataink szerint bennök a városi elem képviselte kifejtve találattatik.

Van azonban ezen egyező vagy egyenlőtlen megoszlásra a házasságjogot szabályzó intézkedéseknek is, még pedig elég érezhető befolyása, mi leginkább abból tűnik ki, hogy a római katolikusok, jóllehet épen ők képezik zömét a kiválólág mezőipari kereset után élő megyék népességének; az ősz-téli félévben jóval csekélyebb esketési osztalékot tüntetnek fel, mint az izrael-

litákon kívül a többi felekezetek, csupán a *záró idő* miatt, mely esketési tilalmával éppen az év ősz-téli felére esik; így az 1879-ki adatok szerint, melyek a korábbi évekkel e tekintetben teljesen azonosak, jött az évi esketésekből:

	a tavasz-nyári félévre	az ősz-téli félévre
a róm. katolikusoknál.	34.3 ‰	65.7 ‰
a görög »	29.1 »	70.9 »
a görög keletiekénél....	30.0 »	70.0 »
az ágost. hitvallásúaknál	33.1 »	66.9 »
a helvét »	29.7 »	70.3 »
az unitáriusoknál	40.5 »	59.5 »
a mózes vallásúaknál ..	50.8 »	49.2 »

A zsidók ennél fogva, kik nem csak időszerű házassági tilalmat nem ismernek, hanem túlnyomólag nem is a mezőgazdaságban, hanem a forgalmi és hitelügyletekben lelik főkeresetüket, épúgy teljesen egyenlő esketési megoszlást tanúsítanak, mint ez minden ily pozitív megszorításokat nem ismerő és jobbra ipar, kereskedés, meg egyéb foglalkozások után élő népeknél rendesen mutatkozik; még feltűnőbb a zsidó és katolikus esketések megoszlásában észlelhető különbség, ha azoknak az egyes hónapok szerinti eloszlása vétetik az összehasonlítás alapjául, mert míg a magyarországi római katolikusok közt márczius és december hóra alig esik 0.3 ‰-ka az összes esketéseknél, izraelita honfitársainknál az egyes havi osztalékok az egész éven át csaknem teljesen egyenlők, míg a helvét hitvallásúaknál is márczius és december hóra (a nagy böjt és ádvent szakára) több mint 21 ‰-ka az évi esketéseknél esik, úgy, hogy ez megczáfолhatlan bizonyítéka annak, mennyire zavarja meg a kath. egyház által az u. n. tempus clausum czímén fentartott esketési tilalom a házasságkötéseknek az év egyes szakaszai szerinti egyenlő megoszlását, ez pedig korántsem mondható egészen közönyös, vagy társadalmi szempontból semminemű jelentőséggel nem bíró momentumnak, minthogy az esketéseknek egyes időszakokra tételes intézkedés folytán való össztömrőlése kihat a születéseknek bizonyos évszakokra való eloszlására, ez pedig a gyermekhalandóságnak a mortalitásra való kétségtelen domináló szerepénél fogva az egyes hónapok sze-

rinti általános elhalálozást is nem csekély mértékben influálja, mely utóbbi mozzanat legkevesebbé sem tartható jelentéktelen sociál-mozzanatnak.

B) A születések.

Az évi *születések* száma, mely nálunk különben is felette jelentékeny, a szóban levő három évi folyamban, mint ez már az általános bevezetésben ki lett emelve, még folytonosan emelkedett, úgy, hogy az 1879-ki év e tekintetben alig találja párját populacionisztikai multunkban; 1877—79-ig átlag minden esztendőben 608,194 születés fordúlván elő, ugyanazon három évi népszámnak átlagához mérve a születési arány nálunk 4.₄₂ ‰-ban jelentkezik, mely tekintetben első helyen sorakozunk Európa mindazon államai között, melyekről az internacionál statisztika szolgáltat népmozgalmi adatokat, pedig a születési arány rendszeren a népben rejlő propagatív erő mérvétől szokott alkalmaztatni, sok tekintetben azonban jóval inkább a sociál erők felhasználása körül mutatkozó könnyelmű, vagy higgadt eljárás, a népet jellemző pazarlási, vagy gazdálkodási hajlam egyik ismervétől szolgálhatna. Hogy ebbeli arányunk jóval magasabb, mint a többi európai államoké, következő, a már ismételve idézett olaszországi internacionál statisztikai közleményből merített párhuzam minden kétségen kívül helyezi; az 1865—76-ig terjedő 12 évi folyam átlaga szerint a születési arány minden 100 lakó után:

Magyarországban. 4. ₄₂	Finn N. hggben .. 3. ₄₅
Szerbiában 4. ₄₁	Belgiumban 3. ₂₁
Bajorországban .. 3. ₉₂	Dánhonban 3. ₀₉
Ausztriában 3. ₈₇	Svájcban 3. ₀₄
Porosz birod.-ban. 3. ₈₅	Svédországban ... 3. ₀₄
Olaszországban .. 3. ₇₁	Norvégiában 3. ₀₃
Spanyolhonban .. 3. ₅₇	Rumániában 3. ₀₂
Németalföldön ... 3. ₅₆	Görögországban .. 2. ₈₂
Angliában 3. ₅₅	Irhonban 2. ₆₈
Skóthonban 3. ₅₁	Franciaországban 2. ₅₇

Vagyis nálunk minden 10,000 lakos után esztendőnkint 57-tel több születik, mint Poroszországban, 71-gyel több, mint

Olaszországban, 87-tel több, mint Angliában, 121-el több, mint Belgiumban, 138—139-el több, mint Svájcban, Svédországban vagy Norvégiában, sőt 185-tel több, mint Franciaországban, mely a fenn elsorolt államok közt a legkisebb születési aránnyal bír, úgy, hogy nálunk évenként aránylag mintegy 238,000 születéssel több van, mint lenne, ha a franciaországi születési aránnyal bírnánk.

A mi az egyes megyei törvényhatóságok születési arányát illeti, az első csoportba sorakozó népes megyéinkben, valamint kedvezőbb eszetési, úgy magasabb születési arány is mutatkozik, szemközt a többi három csoportbeli megyékkel, mi következő összeállításból tűnik ki legvilágosabban, volt t. i.

1877.

	<i>születés</i> egyáltalán	<i>részesülési arány</i>	
		az évi nép- számban	az évi születé- sekben
I. csop. 17 megyében	268,540	46.3 ‰	48.6 ‰
II. » 20 »	166,879	31.1 »	30.2 »
III. » 15 »	74,614	14.6 »	13.8 »
IV. » 13 »	42,052	8.0 »	7.8 »
mind a 65 »	552,085		

1878.

	<i>születés</i> egyáltalán	<i>részesülési arány</i>	
		az évi nép- számban	az évi születé- sekben
I. csop. 17 megyében	269,070	46.3 ‰	49.0 ‰
II. » 20 »	163,545	31.1 »	29.3 »
III. » 15 »	75,135	14.2 »	13.6 »
IV. » 13 »	41,968	8.0 »	7.6 »
mind a 65 »	549,718		

1879.

	<i>születés</i> egyáltalán	<i>részesülési arány</i>	
		az évi nép- számban	az évi születé- sekben
I. csop. 17 megyében	288,640	46.4 ‰	48.8 ‰
II. » 20 »	178,361	31.1 »	30.1 »
III. » 15 »	80,684	14.6 »	13.6 »
IV. » 13 »	44,084	7.9 »	7.5 »
mind a 65 »	591,769		

ebből kitetszik, hogy az első csoportú 17 megye minden egyes esztendőben 2 egész 3 $\frac{0}{10}$ -kal magasabb mérvben vettek részt az évi születésekben, mint a mely osztalék nekik az év népszámból jutott, holott a többi három csoportban a születésekből való arányosztalék minden egyes évben az évi népszámból nekik jutott arányrész mögött maradt, és még inkább tűnik ez szembe, ha a négy csoportot az évi születések viszonylagos számerejére nézve egymással szembesítjük; így jött egy születés:

	1877.	1878.	1879.
I. csop. 17 megyében	21. ₈ lakóra	22. ₀ lakóra	20. ₇ lakóra
II. » 20 »	23. ₇ »	24. ₃ »	22. ₄ »
III. » 15 »	24. ₉ »	24. ₉ »	23. ₃ »
IV. » 13 »	24. ₀ »	24. ₂ »	23. ₁ »
mind a 65 »	átlag 23. ₀₃ »	átlag 23. ₄₈ »	átlag 21. ₇₅ »

minden egyes évben tehát csakis az első csoportba sorakozó megyék emelkednek amaz év megyei átlaga fölé, a többiek pedig az átlag mögött maradnak.

A születésekre nézve azonban korántsem vehető észre a megyei törvényhatóságoknak a városiak feletti arányfelülkerekedése úgy, mint ezt fennebb az esketésekre nézve láttuk, mert a törvényhatósági joggal felruházott 25 városunkban nemcsak hogy nem kisebb, hanem egyik-másik évben, sőt az egész triennium átlaga szerint is még magasabb születési aránnyal találkoztunk, mint a megyékben, mi akkor szokik leginkább szembe, ha úgy mint fennebb a többi európai államoknál, a születési arányt százalékokban fejezzük ki; jött t. i. minden 100 lakó után:

	1877.	1878.	1879.	a háromévi átlagban
a 65 megyei tvhatóságban	4. ₃₄	4. ₂₉	4. ₅₉	4. ₄₁
a 25 városi »	4. ₆₀	4. ₄₉	4. ₅₆	4. ₅₅
az országban	4. ₃₆	4. ₃₇	4. ₅₉	4. ₄₂

Az egyes megyékre nézve azt találjuk, hogy az első csoportban Bács, Jász-Nagy-K.-Szolnok, Torontál, Pest és Temes megyék, valamint az esketési, úgy a születési arányt illetőleg is, mind a három évben a többiek fölé kimagasulnak, mi világosan

e két viszony közti okilagos összefüggésre mutat; Arad megye, mely csak keveset haladja meg a csoportbeli esketési átlagot, a születési átlag felett annyira emelkedik, hogy például 1879-ben első helyen sorakozik ugyanazon csoportban levő megyék közt, míg Krassó, mely esketési tekintetben osztja Aradnak helyzetét, születési csekély arányával mind a három évben annyira elmarad az átlag mögött, hogy társmegyéi közt a legcsekélyebb születési aránynyal bír; ellenben Nyitra, meg egyik-másik évben Bihar és Somogy is, jólehet mérsékelt esketési arányt tüntetnek fel, a magasabb születési aránynyal bíró megyék közt foglalnak helyet, de Zemplén, Szatmár, Trencsén, valamint Zala és Vas megyék az esketési aránynyal homogén mérsékelt születési arányt tarúsítanak, még pedig állandó, mind a három évben keveset változó hullámozással; annál változóbb az Baranyában, melyben az esketések is hasonló, nem könnyen megfeythető ingadozást mutatnak, míg Pozsony és Trencsén megyében, szemközt az esketési aránynyal, emeltebb, mind a három évben egyenlő fejleményű születési arány mutatkozik. Az eltérések e tekintetben természetes megfeytésüket abban lelik, hogy a fennálló házasságokból származó, valamint a házasságon kívüli születések nem keveset alterálják az évi esketések és születések közti viszonylatot. A második csoportban az agricol jellegű Békés, Heves és Nógrád, úgy, mint az esketéseknél, a születéseknél is az átlagnál határozottan magasabb mérvben képviselvék, míg sem Szabolcs vagy Borsod, sem Tolna és Fejérmegye nem tanúsítanak oly oscillációt, a minőt az esketésekre nézve mutatnak s mind a négy épűgy, mint a mérsékelt esketési arányú Veszprém, inkább a magasabb születési arányzatú megyék közt nyernek helyet. Pozsony megye is esketési arányánál kedvezőbb születési aránynyal jelentkezik, de Sáros, Bereg, Máramaros, kivált pedig Gömör, mint észak fekvésű megyék, mérsékelt esketési aránynyal épűgy mérsékelt születési arányt kötnek egybe; kevesbbé tapasztalni ezt a Szepességben, de annál praegnásabb modórban kifejézve jelentkezik mind a két viszonynál a mérsékeltség jellege az erdélyrészi megyékben, Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy és jelesen Szolnok-Doboka megyékben, melyek épűgy mint a harmad- és negyedik csoportú erdélyi megyék, Szeben, Torda-Aranyos, Há-

romszék, Udvarhely, vagy Brassó, Fogaras, Kis-Küküllő, különösen pedig Nagy-Küküllő és Besztercze-Naszód szembetűnő csekély születési aránynyal érik be, de mint látni fogjuk, époly mérsékelt halandóságot is tüntetnek fel; az erdélyi rész lakossága egyébkint is, de kivált a productió és reproductió terén nagyobb gazdálkodás és higgadt meggondoltság által tevén magát észrevehetővé. Az arányjavulás, mely a királyhágón-túli megyékben az esketésekre nézve 1879-ben egyszerre beállott, a születésekre nézve köztük csak azokban mutatkozik, melyek a népesebbek közé tartoznak, mint jelesen Hunyad, Szolnok-Doboka, Szilágy és Kolozs megyékben, holott a többieknél jobbára az 1879-ki év sem változtatott mérsékelt születési arányukon. Különben a harmad- és negyedik csoportbeli megyék közül Bars, Hont, Liptó és Árvában az esketési arány mérve szerint hasonló csekélyebb születési arány észlelhető, de kevesebb tapasztalható ez a szintén észak felé fekvő Abauj, Zólyom, Ung, Turócz, vagy a nyugati fekvésű Mosony megyében, ellenkezőleg Ugocsa megyében a kedvezőbb esketési viszony-nyal sem áll arányban mérsékelt születési viszonya; a tiszta agricol Hajdu, Csongrád, kivált pedig Csanád megyében a magas születési arány karöltve jár a szintén magas esketési aránynyal, sőt Csanádmegye rendkívüli magas születési arányával mindegyik évben tetemesen felülhaladja Magyarország valamennyi törvényhatóságait, ott már minden 15.7—16.7 lakóra egy születés esvén, vagyis százalékokban kifejezve, Csanád megyének születési aránya 6.3 minden 100 lakos után, mi ritkítja párját nemcsak más országokban, hanem még magas propagatív erejéről ismeretes hazánkban is. Esztergom, Győr meg Komárom, valamint esketési, úgy születési tekintetben is jóformán az átlag köré csoportosodnak, míg végre Torna megyében a születéseknél is époly indokolatlan szabálytalanság teszi magát észrevehetővé, mint az évi esketések terén.

A 25 városi törvényhatóság születéseinél szintén az esketési aránynyal sokban azonos viszony ismerhető fel; ugyanis eltekintve a fővárostól, melynek magas, a többi társvárosokét meghaladó születési aránya, részint mozgó népessége, részint a törvénytelen ágyúak alább még szóba jövő nagy létszámánál fogva nem jöhet tekintetbe, azon népesebb alföldi városaink,

melyeken az agricol jelleg kifejtve található, mint Szabadka, Kecskemét és H.-M.-Vásárhely, valamint az eszetési, úgy születési arányukkal is az átlag fölé emelkednek. Aradon is, habár ott nem állandó magas eszetési aránynyal találkozunk, a születési arányra nézve állandó magas számviszony mutatkozik, Szegeden pedig valamint az eszetések, úgy a születések létszámában szomorúan felismerhető a kiállott katasztrófának romboló hatása; az 1877-ben számított 3184 születés 2272-re szállt alá, tehát csak 33.₂ lakóra egy, úgy, hogy Temesvárt kivéve, mind a 25 város közt utolsó helyen sorakozott épen azon évben, mely népszaporodási tekintetben rendkívül termékenynek bizonyult. Debreczen és Pozsony valamint eszetési, úgy születési szempontból is az átlagon alúl állanak, de mérsékelt arányuk szabályos menetet mutat. A második csoportú 9 város közül különösen Temesvár felemlítendő, melynek különben is mérsékelt születési aránya 1879-ben annyira az átlagos niveau alá jutott, hogy ez évben majd 400-zal kevesebb születés fordult elő, ez évben csak 35.₁ lakó után számíttatván egy születés, mivel egyik-másik évben még karöltve jár, mint alantabb a mortalitásnál lesz említendő, az elég magas halandóság, úgy, hogy a szóban levő három évi időfolyamban esztendőnkint a halálesetek tetemesen meghaladják a születéseket; minthogy pedig, mint már másutt is érintve volt, az eszetések is folyton ritkúlnak, Temesvárra méltán mint összes bánásunk közgazdasági hanyatlásának egyik sajnos ugyan, de elég szóló jelzőjére lehet hivatkoznunk. Sz.-Fehérvár, N.-Várad, Versecz, Zombor, sőt Kassa is e csoportban mint magasabb, ellenben Sopron meg Kolozsvár és pedig ez utóbbi egyenlő számviszonyú, az utóbbi az évek szerint hullámzó viszonyú mérsékelt születési aránynyal szerepelnek; a 20,000-nél kevesebb néppel bíró harmiad csoportú városok rendesen mind mérsékeltőbb születési arányt tüntetnek fel, kivált Marosvásárhely; az erdélyrészi városok egyaránt mérsékelt eszetési, születési és halálozási arányuk szerint épúgy megközelítvén a nyugat-európai államok népesedési műfolyamát, mint azt az egész Királyhágón-túli magyar államterületi vidék részéről tapasztalhatni.

Az újszülöttek *nemi különbsége* ha bár is természetbúvárlati és a tudomány szempontjából némi fontossággal, minthogy

a *finemnek túlsúlyozása a születéseknél* mindenütt és mindenkor oly változatlan egyformaságban észlelhető, hogy ebben legelőbb valamely örök működő törvénynek megmásíthatlan uralma látszik határozott kifejezést nyerni, nem bír, nézetem szerint, különös társadalmi fontossággal, mert nem a társas viszonyoknak kifolyománya, bármi különböző társadalmi szervezet mellett a szülöttek közt ugyanazon nemi arány jutván érvényre, sem pedig a társadalmi intézmények bármely reformja által ezen nemi arányviszony nem levén megváltoztatható. A három évi időköz adataiban a finemnek ebbeli számtúlsúlyára ugyanazon számarány tükrözik le, mely hosszú évek során át jelzi hazánkban a születéseket; itt t. i. oda értve a halvaszülötteket is minden esztendőben 100 újszülött leányra valamivel több, mint 105 gyermek esik; jelesen 1877-ben 105.₂; 1878-ban 105.₆ és 1879-ben 105.₃. Európa más államaiban valamivel erősebb ezen túlszárnyalás, nyilván mert ott jóval nagyobb mérvben fordulnak elő a halvaszülöttek; ezek közt pedig még tetemesen magasabb arányméretben van képviselve a finem, de ha azoktól eltekintünk, jóformán egész Európában 5 %-nyi túlszámmal jelentkezik a gyermekeknek az újonnan született leányok feletti többlete; így *Bodio* többször idézett international statisztikája szerint 100 újszülött leányra csak Angolhonban jön 104, de Franciaországban, Belgiumban, Porosz-, Bajor-, Svéd- és Norvégországban, Dánhonban, Németalföldön, Svájcban és egész Németbirodalomban 105, Ausztriában meg Szerbiában 106, Olasz- és Spanyolországban 107, sőt Görögországban és Romániában 111 gyermek.

A mint nem sikerült eddig, daczára a sok ez irányban tett speculativ búvárkodásnak, ezen állandóan mutatkozó túlszárnyalási arányt megfejtetni, ép oly kevésbé tudjuk, hogy ezen fiszületési felülkerekedés miért még annyival fokozottabb a halvaszülöttek közt; nálunk ezelőtt 29 és 30 % -nál is magasabbra ment, de a három évi adatok szerint valamivel mérsékeltőbb volt, jelesen 1877-ben 100 halvaszülött leányra jött 126.₉; 1878-ban 126.₃ és 1879-ben 127.₃ halvaszülött fiu, holott az 1865—72-ki időköz adatai szerint Poroszországban és a német birodalomban 129, Ausztriában 130, Romániában 131, Dánhonban 132, Svédországban 133, Svájc és Belgium-

ban 134, Olaszországban 139, Franciaországban 144, sőt Spanyolországban 149 halvaszülött fiú számítottak 100 halvaszülött leányra.

Egyáltalán a *halvaszülöttek* számviszonya az összes egy évi születésekhez nálunk igen kedvező, feltéve, hogy azon mozzanat, melynek pontos megállapítása különben is nem csekély nehézségekbe ütközik, nálunk a valónak megfelelően és elég híven feljegyeztetik. De ha mindjárt az ország agronomi jellege, fiatalabb korú házasságaink nagyobb létszáma, a házassulók közti korarányosság, a házasságon kívüli születések mérsékelt száma, de kivált azon körülmény, hogy nő-lakosságunk többsége még a viselősség folyama alatt is mezei munkákkal foglalkozván, a szülési műfolyam rendesebben szokott lefolyni, könnyen sejtetik, hogy nálunk kevesebben születnek halva, még sincs elhárítva minden kétség az adatok teljes megbízhatósága felől, minthogy más országokban kétszer-háromszor, sőt négyszer-ötször nagyobb a halvaszülöttek számaránya; különben az utóbbi időben, úgy látszik, nálunk is a halvaszülöttség iránt habozó fogalom mindinkább megállapodásra jut, legalább az évről-évre növekedő szám a mellett látszik szólni, de még az újabb adatok szerint is elég kedvező a viszony, így lett volna halvaszülött:

	Magyarországban	Magyar birodalomban
1877.	7,650 azaz 1.2 ^o / _o	8,605 vagyis 1.3 ^o / _o
1878.	8,428 » 1.4 ^o / _o	10,369 » 1.4 ^o / _o
1879.	9,771 » 1.4 ^o / _o	10,844 » 1.5 ^o / _o

holott az international statisztika szerint a halvaszülöttekre jön az összes születésekből, és pedig:

Ausztóriában . .	2.24 ^o / _o	Ném. birodalomb.	3.99 ^o / _o
Olaszországban .	2.54 »	Poroszországban .	4.09 »
Svédországban .	3.23 »	Belgiumban . .	4.44 »
Bajorországban .	3.37 »	Svájcban . . .	4.60 »
Dániában . . .	3.60 »	Franciaországban	4.49 »
Norvégiában . .	3.69 »	Németalföldön . .	5.16 »

Hogy köztök több házasságon kívüli születés fordul elő, mint a törvényes ágyuak közt, nemcsak az anyaméhben rejlő magzatra fordítottatni szokott csekélyebb gondozásnak, gyakran

annak elhajtására irányzott törekvésnek, de azon körülménynek is a szüleménye, hogy a házasságon kívül szülő nőnek inkább érdekében van a halvaszülettség momentumát minden kétséget kizáró módon constataáltatni, míg a törvényes anyának épen ellenkező érdeke inkább annak elpalástolására vezethet; a kérdéses három évi időszakban a halvaszülettekre jött, és pedig:

	az összes születés- sekből	a törvényesek közül	a házasságon kívü- liek közül
1877.	1.2 ‰	1.1 ‰	2.4 ‰
1878.	1.4 »	1.2 »	2.7 »
1879.	1.5 »	1.3 »	2.8 »

Hivatalos kimutatásainknak újabb időben nyert azon növedéke, mely szerint külön felvétetik, hogy a halvaszülettek közt hány *koraszülött* van, évről-évre úgy látszik hibeiben jegyeztetik fel, legalább erre nézve is a növekvő absolut és viszonylagos szám a mellett látszik tanúskodni, míg t. i. 1876-ban, mely évben legelőször e ténykörülmény feljegyezve lőn, csak 1911 ily koraszülött van kimutatva, tehát 25.7‰-a a halvaszületteknek, a reá következő három évben van felvéve, és pedig:

1877.	7,650 halvaszülettt	között 2,262 koraszülött,	vagyis 30.0 ‰
1878.	8,428 »	» 2,576 »	» 30.5 »
1879.	9,711 »	» 3,270 »	» 33.6 »

Legemeltebb társadalmi fontossággal bír a *törvénytelen születések* számviszonya. Ez már csaknem tisztán a társadalmi, jelesen közgazdasági állapotoknak a productuma. E social bajon lehet, kell is segíteni, ha a társadalmi intézmények ép fenmaradása iránt semmi érdeklél nem viseltető néposztályok fokozatos gyarapodásával a legszentebb érdekeket nem akarjuk kockára tenni. A közgazdasági viszonyoknak minden rosszabodása, a megélhetést megnehezítő minden social viszály, valamint az esketések ritkulásában, úgy a házasságon kívüli születések szaporodásában válik érezhetővé. Minden social reform, a keresetnek minden megkönnyebbülése ellenkező irányban hat ki. A törvénytelen ágyuak létszámában mutatkozó évi hullámzások ennél fogva a social bajok egyik hőmérője. Hogy nálunk 1877—79-ig azoknak mind általános, mind viszonyla-

gos száma a megelőző évtized átlagához mérve folyton növekedett, sőt hogy növekvések a születések általános fejleményi arányát tetemesen meghaladja, már az általános bevezetésben lett kimutatva, itt tehát csak az egyes törvényhatóságokban észlelhető viszony és országunknak ebbeli helyzete, szemben Európa culturállamaival, veendő tekintetbe.

Valamint másutt, úgy nálunk is természetesen nagy a különbség a városi és mezői lakók közt, városokban az élet magasabb igényei, jelesen az élelmi-czikkék emeltebb ára és így a családalapítás, a megélhetés nehezebb volta, a nőtlenségre utalt néposztályok erősebb képviselése, a házasságot keretén kívül kínálkozó élvezetek nagyobb bősége, s számos egyéb ok mindenütt az országos átlag fölé növesztik a törvénytelen születések arányát, és így nálunk is, habár városaink, csak néhányat kivéve, sem a városi jelleg, sem a városi élet viszállyai szempontjából korántsem állanak a világvárosok niveauján, mégis jóval mostohább viszonyt tüntetnek fel, jelesen a 25 városi törvényhatóságban csaknem háromszor magasabb arány létezik, mint a megyei törvényhatóságokban; így jelesen volt:

1877.

	születés egy- általán	köztök törvénytelen	
a 25 városban . .	43,899	7,895	18.0%
a 65 megyében . .	552,085	36,813	6.0%
az országban . .	595,984	44,708	7.5%

1878.

	születés egy- általán	köztök törvénytelen	
a 25 városban . .	43,136	7,994	18.5%
a 65 megyében . .	549,718	36,076	6.5%
az országban . .	592,854	44,070	7.4%

1879.

	születés egy- általán	köztök törvénytelen	
a 25 városban . .	43,977	8,287	18.8%
a 65 megyében . .	591,769	41,382	6.9%
az országban . .	635,746	49,669	7.8%

A viszony tehát, úgy a városokban mint a megyékben, egyaránt évről-évre rosszabbodott, és csakugyan az előbbieken majd háromszor akkora a házasságon kívüli születéseknek számaránya, mint az utóbbiakban. Hogy mily különbség mutatkozik e tekintetben az egyes megyékben, elégséges csak az első csoportba sorakozó legnépesebb 17 megyénk ebbeli viszonyát tüzetesen vizsgálat alá vonni, mert ezek úgyis az összes megyebeli születéseknek valamivel több mint 48⁰/₀-át képviselik, de még magasabb arányban részesülnek a törvénytelen születésekben, így volt képviselve:

1877.

		a születéseknél törvénytelenek- általán	törvénytelenek- nél általában	100 szüle- tésre jött viselési többlet. törvényt.
		%	%	%-al
az I. csop.	17 m.	268,540 48.6	19,927 54.1	+ 5.5 7.4
a többi	48 »	283,545 51.4	16,886 45.9	5.9
mind a	65 »	552,085	36,813	6.0

1878.

az I. csop.	17 m.	269,070	49.0	18,882	52.3	+	3.3	7.0
a többi	48 »	280,648	51.0	17,194	47.7			6.1
mind a	65 »	549,718		36,076				6.5

1879.

az I. csop.	17 m.	288,640	48.4	21,286	51.6	+	2.3	7.3
a többi	48 »	303,129	51.2	20,096	48.4			6.6
mind a	65 »	591,769		41,382				6.0

Ebből kitetszik, hogy mennyivel nagyobb arányosztalékkal van a 17 megye, szemben a többi 48 megyével képviselve a törvénytelen, mint a törvényes születéseknél, de egyszersmind kitetszik, hogy ez osztalék-többlet évről-évre lejjebb száll, vagyis, mivel azoknak az összes születésekhez viszonyított törvénytelen születési arányuk az egyes években nem igen változik, hogy mennyiben rosszabbodott évről-évre a többi 45 megyének ebbeli számaránya; mindenesetre azonban igazolva látszik lenni e viszonyt, csupán a legnépesebb 17 megyénkben,

külön-külön szemügyre venni; de másrészt mivel a városokban e ténykörülmeny már azon oknál fogva is nagyobb jelentőséggel bír, mert azoknak mindegyikében (egy-kettőt kivéve) az országos átlagnál tetemesen magasabb jutalék található, a 25 városi törvényhatóságról külön-külön fogjuk a viszonyt bemutatni, és pedig akkép, hogy a három évi átlaggal szembesítjük az 1879-ki év adatait, miből önként szembetűnik, hogy mely törvényhatóságok járultak leginkább az 1879-ki évben mutatózó jelentékeny többlet.

Legnépesebb 17 megyénk, tekintve törvénytelen születéseik aránynagyságát, következőleg sorakoznak:

	az 1877—79-ki időköz átlaga szerint évenként törvénytelen az összes születés	1879-ben törvényt. születés	a három évi átlaghoz mérve viszony szerint
	m.	születés mérve	születés mérve
Kisassó	1,076	11,1	1,126
Vas	1,485	»	1,550
Zala	1,387	»	1,429
Bihar	1,623	»	1,891
Arad	1,073	»	1,385
Temes	1,173	»	1,038
Szatmár	833	»	997
Trencsén	828	»	894
Pest	1,974	»	2,064
Somogy	934	»	966
Torontál	1,805	»	2,006
J.-N.-K.-Szoln.	859	»	908
Baranya	708	»	757
Zemplén	764	»	862
Nyitra	1,068	»	1,069
Pozsony	689	»	782
Bács	1,386	»	1,652
mind a 17	19,665	21,286	1,621

A fennebbi összeállításból kiviláglik, hogy az elősorolt megyék közül csak némelyikben szaporodtak a törvénytelen születések 1879-ben akkép, hogy a növekvés jelentékenynek mondható, jelesen mind abszolút, mind viszonylagosan legnagyobb volt az Aradmegyében, több mint egy százalékkal, majd Bihar és Bács megyében, meg Torontálban; új bizonyítéka ez a Bánság gazdasági hanyatlásának; mert még Krassóban is, jöllehet amúgy is már előbbi magas arányával első helyen sorakozik a társ megyék közt, egyedül Temes megyében érezhetőleg szállt le úgy az általános, mint az arányszám.

A 25 városi törvényhatóságok e viszonyra nézve következő sorrendben jelentkeznek:

	a három évi átlagban		1879-ben volt	a három évi átlaghoz	
	évenként volt			mérve	
	törvénytelen szület.	az összes születésekhez arányítva	törvényt. születés	általán	az arányviszony szerint
		%			%
Budapest	4,489	32.1	4,650	33.2	+ 1.1
Temesvár	287	26.9	207	24.8	— 2.1
N.-Várad	266	22.6	271	23.2	+ 0.4
Pozsony	374	21.9	354	20.8	— 1.4
Arad	319	21.1	335	20.8	— 0.3
Kassa	204	20.8	225	20.1	— 0.7
Kolozsvár	204	18.7	214	20.0	+ 1.3
Győr	138	18.1	151	19.7	+ 1.6
Sz.-Németi	107	14.1	124	15.3	+ 1.2
Komárom	63	13.7	62	13.7	—
Debreczen	223	11.7	267	13.4	+ 1.7
Pécs	101	11.2	110	12.8	+ 0.6
Sopron	86	11.1	94	11.6	+ 0.7
Sz.-Fehérvár	114	10.9	127	11.8	+ 0.9
Baja	81	10.9	96	12.8	+ 1.3
Pancsova	65	10.0	64	9.7	— 0.3
Újvidék	82	9.8	94	10.6	+ 0.8
M. Vásárhely	38	9.6	41	10.9	+ 1.3
Kecskemét	196	9.4	213	10.1	+ 0.7
Zombor	99	9.0	102	9.8	+ 0.8
Versecz	81	8.0	87	8.8	+ 0.8
Selmecz	44	7.7	36	5.7	— 2.0
Szeged	171	6.0	188	8.2	+ 2.2
H.-M.-Vásárh.	144	5.8	79	2.6	— 3.3
Szabadka	100	3.0	100	3.0	—

A jelentékeny arányméretek, melyek főleg csekélyebb lakossággal bíró városokban mutatkoznak, épen a kisebb népszámban lelik magyarázatukat, a hol olykor a legparányibb eltérés szembetűnő aránykülönbsézetet eredményez, különben a közlött fennebbi összeállítás úgy megvilágítja e social viszályt, hogy minden további commentár felesleges, azért csak következő megjegyzésekre szorítkozom. Hogy fővárosunkban épen egyharmada az újszülötteknek nem törvényes házasságból való, bár elég sajnos és legkevesebbé sem egy világvárosi jelleg által igazolható, mely jelleggel t. i. Budapest még nem igen dicsekedhetik, de még sem annyira feltűnő, mint Temesvárnak roppant arányszázaléka, újszülöttjeinek épen egy negyede nem a házassélethez eredvén, mi csakúgyan Bánságunk ezen fénypontjának visszas populationistikáját betetőzi és az anyagi social állapotok sajnos fordulatát jelzi.— N.-Várad, Pozsony, Arad és Krassó is oly arányokat tüntetnek fel, minőkkel rendesen csak világvárosokban találkozni; de vigasztaló észlelet, hogy úgy, mint korábbi adataink szerint már azelőtt is, most is alföldi városaink, daczára annak, hogy népszámra nézve jóval inkább igényt tarthatnának nyugateurópai városok jellegére, a törvénytelen születések lajstromán elég szerény arányosztalékkal jegyezvék fel, jelesen Kecskemét, Szabadka, Hódmező-Vásárhely, sőt még Szeged is, jóllehet a nagy katasztrófának kihatása e téren is érezhető, ebbeli arányviszonya újabban 2.º-al emelkedvén.

Hogy mennyire nem tekinthető Magyarországnak e részbeni aránya kecségtetőnek, főleg nem, ha meggondoljuk, hogy tiszta agronom természete nagyon is mérsékelt számarányra engedne következtetni, következő párhuzamból tűnik ki; egy 12 évi időköz átlagából merített újabb adatok szerint az összes születésekből, oda nem értve a halvaszülötteket, jön a törvénytelen ágyuakra, és pedig:

Bajorországban...	16. ₃₇ ‰	Olaszországban...	6. ₃₄ ‰
Ausztriában.....	13. ₄₂ »	Spanyolországban .	5. ₅₅ »
Dániában.....	11. ₀₅ »	Angolországban ..	5. ₅₄ »
Svájcban	10. ₂₆ »	Svédországban....	4. ₈₀ »
Norvégiában	8. ₆₂ »	Rumániában	3. ₆₅ »

Poroszországban ..	7.75 ‰	Németalföldön ...	3.52 ‰
Franciaországban	7.38 »	Görögországban ..	1.26 »
Belgiumban	7.03 »	Szerbiában	0.39 »

Az elősorolt 14 európai állam közt tehát csak 7 a miénknél nagyobb, a többi mind kisebb arányszázalékkal szerepel e téren, köztük Olaszhon, Angolország, Németalföld, melyek mind a civilizáció és a culturélet jóval magasabb fokán állanak, mint hazánk, a nélkül, hogy azon attributum után törekednének, mely némelyeknek elég visszás, ferde okoskodása szerint, a kulturhaladásnak egyik mellőzhetlen árnyalata.

Igen érdekes lenne megvizsgálni, hogy miképen részesülnek az egyes hitfelekezetek, úgy a születésekben egyáltalán, mint jelesen a házasságon kívüliekben, mivel így az évi esketésekben való részesülésük aránya kellő megvilágítást nyerne, de ez, hivatalos közleményeink hiányos voltánál fogva, manap lehetetlen pedig 1876-ig az arra vonatkozó adatok mindenkor közölve lettek, és annak közlése sem új adatgyűjtést, sem az adatnyomozásnak más irányban való kifejtését nem igényli, az pusztán a felekezetekként begyűlő anyagnak a szokott keretben való további feldolgozását szükségesli, minek az elejtése annál sajnósbab, minthogy a halálozásnál is a vallásfelekezetek szerinti kimutatás elejtetett és így nem vagyunk képesek constatalni, hogy az egyes felekezeteknél miféle népszaporodás vagy fogyatkozás állott be minden egyes évben. Ha már szemben a nálunk fenforgó viszonyokkal, minden még oly jogosult kívánságot új rovatok felvétele vagy kibővítése iránt el kell fojtanunk, méltán követelhetjük, hogy az anyag feldolgozásában semmiféle megszorításnak tér ne engedessék, főleg nem akkor, ha az nincsen akár munkamegtakarítás, akár egyéb nehézség által igazolva, és reméljük, hogy ezen egyszerű figyelmeztetés. elégséges lesz arra, hogy országos statiszt. hivatalunk közleményeiben, a minden képzelhető ok nélkül az utóbbi időben elmaradt összeállítással ezentúl újra találkozunk.

A *többes születések* létszáma mint hatályosabb propagatív erő jelzője, rendesen a népesség termékenysége fokmértékének szokott tekintetni. — Magyarországnak az össztermelés minden ágában köztudomású termékenysége ez irányban is

felismerhető, aránylag több többes születés fordulván elő évenként, mint más európai államokban ; így volt jelesen :

	többes születés	azokból születtek				a többes születé- sek arányszáma az összes szüle- tésekhez	a szülöttek az összes újszül- öttekhez mérve
		ikrek	hármások	négyesek	összesen		
1877.	8,433	16,678	279	—	16,957	1.4%	2.8%
1878.	8,362	16,494	345	—	16,839	1.4 „	2.8 „
1879.	9,260	18,316	306	4	18,626	1.4 „	2.9 „

holott 12 évi időfolyamból (1865—76) merített adatok fonalán a többes születésekből származók az összes szülöttekhez viszonyítva jelentkeznek és pedig Svédországban 1.45 %/o-al, Bajorországban 1.39, Dániában 1.37, Németalföldön 1.30, Poroszországban 1.26, Norvégiában 1.10, Ausztriában, Svájcban meg Olaszországban 1.15 %/o-al, Francia- és Belgaországban 0.97, Spanyolországban 0.85, végre Rumániában 0.79 %/o-al. A nemi arányt illetőleg a három évi adatok egészen más számviszonyt tüntetnek fel, mint ez előtt nálunk észleltetett ; míg t. i. korábbi adataink szerint a többes születéseknél a finem még márkirozottabb számtúlsúlyban volt, mint a születéseknél egyáltalában véve, az utóbbi három év adatai fonalán, és pedig 1877-ben 100 leányra csak 100.1 fiú jött, tehát majdnem teljes egyensúlyozás, 1878-ban 100 leányra jött 100.8 és 1879-ben 102., fiú, tehát mind a három évben tetetemesen csekélyebbnek mutatkozott a finemnek a nőnem feletti túlsúlya, mint a milyen az összes szülötteknél vala észlelhető, mi egyik erős bizonyítéka annak, hogy a többes születések egyáltalán a kivételek közé tartoznak, melyek korántsem mutatnak oly szabályosságot, mint a szabályt képező esetek tömege, számba sem véve azon már többször említett körülményt, hogy kisebb számok mindig a tömeges számoktól szembetűnőleg eltérő arányméreteket szülnék, miért is bennök valamely törvény nem juthat tiszta kifejezésre.

A mi végre a *születéseknek az egyes évszakok szerinti eloszlását* illeti, ebben természetesen jóval nagyobb arányegyenlőség mutatkozik, mint az esketések megoszlásánál ; egyrészt mivel az egyformább eloszlásra a fennálló házasságokból származó, vagyis utószülött gyermekek, valamint a házasságon kívül

szülöttek hatnak ki, másrészt mivel erre sem positiv tilalmak, mint az esketéseknél, sem a közgazdasági viszonyok nem oly közvetlenül folynak be, mint az egybekelésekre, a nemzésnél jóval nagyobb szerep jutván a meggondolatlanságnak és könnyelműségnek, mint a házasságkötésnél, miért a három évi adatok teljesen összevágának korábbi adataink e részben való eredményével; volt:

	a tavasz-nyári félévben	az ősztéli félévben	együtt
1877.	279,286 születés azaz 46.8%	316,698 azaz 53.1%	595,984 születés
1878.	287,842 » » 48.3 »	305,012 » 51.7 »	592,854 »
1879.	307,094 » » 48.3 »	328,652 » 51.7 »	635,746 »

C) A halálesetek.

A népesedési mozgalom három főtényezője közül kétségkívül legfontosabb a *halandósági viszony*. E tekintetben mindnyájunk a kérlelhetlen sors, vagy ha úgy akarjuk, egy megmáshíthatlan természeti törvény rideg uralma alatt állunk. Az emberi ész legfényesebb diadalát üli, midőn neki sikerül a tudomány és fokozatos culturhaladás fegyverével a természet pusztításait e téren ha nem is végképen feltartóztatni, de legalább tetemesen mérsékelni, a lehető legszűkebb korlátok közé szorítani. A létért való eme küzdelemnek nagyobb-kisebb sikere első vonalon függ a culturfoktól, melyre valamely ország, nép felemelkedett. A halandósági viszonyban ennélfogva nemcsak a közgazdasági állapotok, hanem a nemzetnek összes anyagi, szellemi culturélete tükrözik vissza. Mérsékelt, főleg pedig állandóan javuló halandósági arány culturhaladásnak, magas, főleg folyton emelkedő halandósági arány ellenben a cultur terén sajnos elmaradásnak, vagy csak primitiv culturfejlődésnek egyik kétségtelen bizonyítéka.

Annál, sajnosabb, hogy e viszonyt, hivatalos kimutatásaink sovány voltánál fogva, nem vagyunk képesek kellőleg megvilágítani, az utóbbi évek közleményei még szegényebbek, mint az 1876-ig terjedők, azokban még a haláleseteknek az egyes hitefelekezetek és az év egyes szakaszai szerinti eloszlása is hiányozván; de még sajnosabb, hogy éppen ezen oly fontos popula-

cionistikai mozzanatra nézve igen szomorú helyet foglalunk el az európai culturállamok családjában.

Hogy a szóban levő három évi időfolyamban halandósági viszonyunk némileg javult, de hogy ezen javulás csak látszólagos, már az általános bevezetésben kimutattattott; tanulságos párhuzam vonására Európa más államaival, a viszonyt úgy, mint az eszetési és születési aránynyal tettük, nem a szerint kell kifejeznünk, mint ez a mellékelt táblázatokban kitüntetve van, t. i. hogy egy haláleset hány lakóra esik, hanem akképen, hogy minden 100 lakó közt hány múlik ki évenként, és e tekintetben azt találjuk, hogy az 1877—79-ki időszak átlaga szerint nálunk egy-egy évben 507,347 személy hal meg, mi viszonyítva ugyanazon triennium átlagos népszámához, 3.70 ‰-nyi halandósági arányt eredményez. Az 1865—74-ig terjedő évtized átlagához mérve, mutatkozik ugyan némi apadás, emez 3.84 ‰-ban lévén kifejezést, de ha meggondoljuk, hogy ezen évtizedben befoglaltatik az 1872., 1873. és 1874-ki év, melyek a kolera tömeges pusztításai folytán még nálunk is a ritka kivételek közé sorakoznak, a látszólagos újabbkori apadás nem igen vigasztaló, és jelenleg is Európa mindazon államai közt legnagyobb mortalitással szerepelünk, melyekről ezen viszonyt az international statisztikában megismertetve találjuk; ugyanis Olaszország statiszt. hivatalának többször idézett nemzetközi közleménye nyomán az 1865—76-ki adatok átlaga szerint a halandósági arány jelentkezik, és pedig:

Ausztriában	3.16 ‰-al	Franciaországban	2.42 ‰-al
Spanyolországban	3.12 »	Svájcban	2.41 »
Bajorországban ..	3.11 »	Belgában	2.35 »
Szerbiában	3.04 »	Angolországban ..	2.22 »
Olaszországban ..	3.01 »	Görögországban ..	2.12 »
Poroszországban .	2.74 »	Dániában	1.98 »
Rumániában	2.62 »	Svédországban ...	1.94 »
Németalföldön ...	2.52 »	Norvégiában	1.75 »

vagyis még világosabban kifejezve, nálunk az utolsó három évek mérsékeltebb és normális halálozási viszonyunkat feltűnő adatai szerint minden 10,000 lakos közt

54	egész	60-al	több	hal	el	évenkint,	mint	Ausztriában, Spanyol- vagy Bajorországban.
66	»	69-el	»	»	»	»	»	Szerbiában v. Olasz- országban.
96	»	108-al	»	»	»	»	»	Poroszországban vagy Rumániában.
		118-al	»	»	»	»	»	Németalföldön.
128	»	129-el	»	»	»	»	»	Franciaországban, il- letőleg Svájcban.
135	»	158-al	»	»	»	»	»	Belgium-, Angol-, ille- tőleg Görögországban.
172	»	195-el	»	»	»	»	»	Dánia-, Svédország-, illetőleg Norvégiában,

ennél fogva a fennebb elősorolt 16 európai államban együttesen véve a közepes halandósági arány 2.53 ‰ levén, nálunk minden 10,000 lakos után 118-al több hal meg évenkint, mint átlag véve Európában, a mi Magyarország három évi népszámát átlagban 13.739,000-re számítván (az utolsó népszámlálás is annyit tüntet fel), nálunk évenkint 162,000-rel több hal meg, mint kellene meghalni, ha sikerülne abbéli jelen arányunkat a fenn elősorolt európai államok átlagos mortalitásának színvonalára helyezni.

E tekintetben még jóval nagyobb a különbség városi és megyei törvényhatóságaink közt, mint akár az évi esketésekre, akár a születésekre nézve; az önálló törvényhatóságkép szereplő 25 városunkban feltűnően nagyobb a halandóság, mint a 65 megyében; a három évi átlag szerint a halandósági arány:

a 25 városi törvényhatóságban			
10,000 lakó közt	a megyei arányhoz képest	az országos arányhoz mérve	
4.11‰ vagyis 411	+ 46 m. 10,000 l. után	+ 40 m. 10,000 l. után	
a 65 megyei törvényhatóságban			
3.66‰ vagyis 365	10,000 lakó után.		
az országban egyáltalán			
3.71‰ vagyis 371	10,000 lakó után.		

A megyei törvényhatóságok közt megint az I. csoportban sorakozó 17 legnépesebb megyénkben egybevéve nagyobb a mortalitás, mint a többi három csoportbeli megyékben, ha szín-

tén együttesen vétetnek tekintetbe, mi egyrészt az aránykülönbsézből tűnik ki, mely az átlagos népszámban és az évi halálesetek átlagos létszámában való képviselésük közt fenforog, másrészt még érthetőbben a halandósági arány közti közvetlen különbsézből világlik ki; így részesült:

1877.

		amaz évi népszám- ban	amaz évi halál- esetekben
az I. csoportbeli 17 megye		46.3 ⁰ / ₀ -al	48.2 ⁰ / ₀ -al
a II.	» 20 »	31.1 »	30.2 »
a III.	» 15 »	14.6 »	13.8 »
a IV.	» 13 »	8.0 »	7.8 »

1878.

az I. csoportbeli 17 megye		46.3 ⁰ / ₀ -al	48.0 ⁰ / ₀ -al
a II.	» 20 »	31.1 »	31.2 »
a III.	» 15 »	14.6 »	13.0 »
a IV.	» 13 »	8.0 »	7.8 »

1879.

		amaz évi népszám- ban	az évi halál- esetekben	a halandósági arány a három évi átlag szerint m. 10,000 l. után
az I. csoportb. 17 m.		46.4 ⁰ / ₀ -al	48.1 ⁰ / ₀ -al	379
a II.	» 20 »	31.1 »	30.6 »	361
a III.	» 15 »	14.6 »	13.4 »	334
a IV.	» 13 »	7.9 »	7.9 »	359

Az egyes megyék közt fenforgó különbség szembeeszkötésére itt a megyéket a négy csoport szerint akképp sorozzuk, hogy a három évi átlagban minden 10,000 lakos közt előforduló halálösszeg nagyságához mérve következnek egymásután, a jelen értekezés végén becsatolt táblázatokon a halandósági arány a szerint van kifejezve, hogy egy haláleset hány lakóra jön, és a megyék nem azon arányviszony nagysága, hanem általános népszámuk ereje szerint sorakoznak, még pedig minden egyes évre, t. i. 1877, 1878- és 1879-re a halandósági

viszony megyénként külön-külön fel van tüntetve; a következő összeállítás ennél fogva szembesítve a mondott táblázatokkal, annál inkább képes a viszonyt felderíteni, az egyik három évi átlagon sarkalván, míg a táblázatok az egyes évek adatain épülnek fel.

Az 1877—79-ki adatok átlaga szerint 10,000 lakó közt fordul elő haláleset:

az I. csoportban:

megye		megye		megye	
Nyitra	443	Trencsén ...	406	Bihar	365
Torontál	436	Arad	398	Zemplén ...	364
Temes	435	Pozsony	373	Bács	358
Pest	425	Baranya	368	J.-K.-Szolnok	352
Szatmár megye ...	349	Zala megye	336		
Somogy »	336	Vas »	315		
		Krassó megye ...	308		

A II. csoportban:

megye		megye		megye	
Szabolcs	425	Sz.-Doboka .	385	Bereg	365
Kolozs	416	Borsod	379	Veszprém ...	364
Heves	392	Szepes	367	Békés	357
Tolna	390	Nógrád	365	Szilágy	350
Maros-Torda megye	343	Gömör megye	328		
Sáros »	343	Máramaros »	320		
Alsó-Fehér »	337	Sopron »	310		
Fehér »	334	Hunyad »	309		

A III. csoportban:

megye		megye		megye	
Bars	371	Hajdú	354	Háromszék .	334
Komárom	366	Ung	342	Hont.	327
Csongrád	364	Zólyom	335	Abaúj	321
Szörény	319	Csik	295		
N.-Küküllő	306	Szeben	295		
Torda-Aranyos ...	303	Udvarhely	291		

A IV. csoportban :

megye		megye		megye	
Csanád	472	Kis-Küküllő	376	Ugocsa	354
Esztergom	412	B.-Naszód . .	362	Győr	350
Liptó	395	Túrócz	360	Brassó	340
Torna	337	Mosony	335		
Árva	296	Fogaras	281		

Ezen négy csoport szerinti kimutatás, egybevetve az értékezés végén talált táblázattal, oly világosan tünteti fel az egyes megyék halandóságát, hogy ahhoz commentár aligha szükséges, miért itt csak annak kiemelésére szorítkozom, hogy az I. csoportban 7 megye az ország átlagánál rosszabb, 10 pedig kedvezőbb, a II-ikban 6 kedvezőtlenebb, 14 pedig kedvezőbb, a III. csoportban egy az országos átlaggal egyenlő, a többi 14 mérsékeltébb, végre a IV. csoportban 4 magasabb, a többi 9 pedig mérsékeltébb halandósági arányt tüntetnek fel, aránylag legnagyobb mortalitással jelentkeznek Csanád, Nyitra, a Bánság, t. i. Temes, Torontál, továbbá Pest, Szabolcs, Esztergom, meg Trencsén megyék, ellenkezőleg legkedvezőbb a viszony Erdélyben, a hol Kolozst, Doboka-Szolnok és Kis-Küküllő megyét kivéve, a többi mind igen szerény aránynyal szerepelnek, legcsekélyebbel Fogaras, Udvarhely, Szeben és Csik megye, melyeknek halandósága nem üti meg a 3‰-ot.

A városi törvényhatóságok halandósági arányukkal a három kategória szerint következőleg sorakoznak :

I. csoport.		II. csoport.		III. csoport.	
városok több mint 30,000 lakóval		20—30 ezer lakossal		20 ezernél kevesebb lakóval	
Budapest	603	Nagy-Várad	526	Sz.-Németi . .	429
Arad	435	Kassa	467	Komárom . .	409
Pozsony	431	Versecz	449	Selmecz	400
Debreczen	422	Kolozsvár . .	446	Pancsova . . .	398
Szabadka	400	Temesvár . . .	419	Újvidék	373
Kecskemét	374	Pécs	406	Baja	372
H.-M.-Vásárh. .	358	Sz.-Fehérvár	362	Győr	370
Szeged	331	Zombor	342	M.-Vásárhely	357
		Sopron	290		

A városi törvényhatóságok ennél fogva kevés kivétellel mindannyian felette magas halandóságot tüntetnek fel, kivált fővárosunk, de nem szabad itt szem elől téveszteni, hogy Budapest tényleges lakossága jóval nagyobb, mint a mennyi csupán belterjes népszaporodása folytán kiszámított, így a fennebbi exorbitans számarány t. i. : 640 haláleset minden 10,000 lakó után onnan van, hogy a három évi időszakban átlag évenként előfordult 12,167 haláleset arányítottan ugyanazon trienniumnak a belszaporodás alapján kiszámított átlagos 201,498 lakosság után, holott lakói száma a 300,000-et meghaladja, mert ha 300,000 főnyi népességhez viszonyítatjuk az évi 12,706 haláleset, nem kerül ki nagyobb halandósági arány, mint 423 tizezer lakó után, mely aránynyal már egy szintvonalon áll több társvárosával, sőt kisebb mint Kolozsvár, Arad, Kassa vagy éppen Nagy-Váradé, mely 526 halálessel 10,000 lakó után első helyen sorakozik a többi városok közt, pedig itt az idegenek beszívargása nem igen változtatja a bellakosság létszámát, míg a többi népesebb városainknál az a külfelül való szaporodás folytán többet-kevesebbet érezhető mérvben csakugyan alteráltatik; mindenesetre sajnos, hogy többi városainkban is oly magas halandósági aránynyal találkozunk, névszerint Debreczenben, Verseczen, Temesvárott, Sz.-Németin, Pécsen, Komárom, Selmecz és Szabadka városában, mindenütt több mint 4°/_o-al. Örvendetes, hogy Szegednek halandósága, habár a katasztrófa után rosszabbodott, mégis jóval mérsékeltebb, mint a többi magyarországi városoké, az egy Sopront kivéve; mely körülmény, ha mindjárt részben onnan magyarázható, hogy a nagy katasztrófa alatt leginkább a nyomor és inség, törődött test és egyéb okok folytán halálra érettebb elemek elpusztulván, a fennmaradtak, mint egészségesebb social szervezetű néptömeg, mérsékeltebb halandóságot tüntetnek fel, mégis sokban helyreüti az esketések és születésekre nézve újabban beállott, és másutt jelzett zavargásokat, és biztos kilátásba helyezi, hogy Szegednek reconstructiójával, népességének ez előtt mindenkor észlelt felette kedves mozgalma, előbbi szabályossággal rövid idő alatt végképen helyre fog állani.

Magyarország kedvezőtlen halandósági viszonyának egyik főoka kétségkívül ama születési arányban keresendő, melylyel

Európa valamennyi államai közül kimagasúl; a *gyermekhalandóság* mindenütt, még a legelőhaladottabb országokban is rendkívüli nagy arányméretével tetemesen befolyásolván az ország általános halandóságát: világos ennél fogva, hogy a hol, mint nálunk, aránylag több az újszülött, nagyobb is okvetlenül az általános mortalitás, pedig e tekintetben az utóbbi három évben nemcsak javulás nem állott be, hanem az öt éven aluli gyermekek még évről-évre fokozódó magasabb számaránnyal szerepelnek halottaink évi lajstromán; így volt Magyarországon:

	az összes elhunytak száma	azok között gyermek az 5-ik életév végéig	részesülési arány
1877.	499,343	250,306	50.1 ^o / _o
1878.	520,975	274,384	52.6 »
1879.	501,724	259,508	51.7 »
átlag:	507,347	261,399	51.5 ^o / _o

tehát évenként több mint fele része a haláleseteknek az öt éven aluli gyermekekből kerül ki, és mivel e jelentékeny jutalék még folyton gyarapodik, a közegészségi ügyet rendező 1876: 14. törvényczikknek azon intézkedése, mely a 7 éven aluli gyermekeknek megbetegedés esetére orvosi gyógykezelését kötelezőleg szabja elő, úgy látszik, annyi legislatív üdvös intézkedésünk sorsában részesül, t. i. írott malaszt marad, legalább öt évi fennállása óta semmi javulás ez irányban nem tapasztalható.

Az okilagos összefüggés, mely a születés és halálozási arány közt létezik, különösen akkor tűnik leginkább szembe, ha egyrészt megyei törvényhatóságaink általunk felvett négy csoportját egymással szembesítjük, és ha másrészt az egyes törvényhatóságoknál a két tényező közti viszonylatot külön-külön vesszük vizsgálat alá, mert az előbbi összeállításból kitűnik, hogy az egyes csoportokban a szerint nagyobb vagy kisebb a halandóság, a mint magasabb vagy alacsonyabb az évi szülöttek, és azzal karöltve járó évi gyermekhalálzásnak a számaránya, az utóbbi vizsgálódás pedig kétségtelenül kideríti, hogy az egyes törvényhatóságok, kevés kivétellel, ugyanazon sorrendet tartják a mortalitás terén, a melyben egymásután

jelentkeznek a születések táblázatán, mivel a hatályosb propagatív erő annyival több anyagot szolgáltat kora megsemmisülésre, úgy, hogy még azon kivételes megyékben is, melyek, daczára magasabb születési arányuknak, mérsékelt halandósággal dicsekszenek, legalább a zsengekoruaknak elhalálozása az átlagnál erősebb mérvben nyilvánul.

Így az 1877—79-ki három év átlaga szerint évenként átmérőleg:

		10,000 lakó közt						
		született	meghalt	született	meghalt	több szül. m. megh.	az elhunytak- közt van gyer- mek az 5-ik életév végéig	%
az I. cs. 17 megyéb.	275,416	225,126	464	379	85	122,080	v.	54.2
a II. » 20 »	169,595	143,576	426	361	65	71,629	»	50.0
a III. » 15 »	76,811	62,643	401	334	67	29,641	»	47.3
a IV. » 13 »	42,701	36,543	411	359	52	18,434	»	50.4
mind a 65 »	564,523	467,888	441	365	76	241,784	»	51.7
a 25 városban	43,671	39,459	455	411	44	19,615	»	49.7
Magyarországban:	608,194	507,347	442	370	72	261,399	»	51.3

E tanulságos összeállításból kitűnik, hogy az I. csoportu 17 legnépesebb megyénk, valamint a születési arányra meghaladják a többi megyéket, úgy a halandósági aránynyal is, jelesen, tekintve a gyermekhalálozás arányát: csaknem egész 70%-al nagyobb mérvben levén a megyékben az ötödik év bevégeztéig elhunyt gyermekek az összes elhunytak közt képviselve, mint a többi három csoportban sorakozó megyékben; e 17 legnépesebb megye után úgy a születési, mint a halandósági arány nagyságára nézve következik a második csoportot képező, legalább 150,000 főnyi népességű 20 megyénk, de a gyermekhalandóság ezekben átmérőleg valamivel kisebb, mint a negyedik csoportbeli, legkevesebb néppel bíró 13 megyénkben, melyek egyáltalán úgy a születési, mint a halandósági arány nagyságát illetőleg, túlszárnyalják a megelőző csoportba tartozó és 100,000-nél több lakóval bíró 15 megyénket, e harmadik csoportban t. i. legnagyobbrészt erdélyrészi meg a Királyhágón innen jobbára észak felé fekvő, vagy különben egészségesebb gazdasági szervezettel bíró megyék sorakozván;

hogy pedig az erdélyrészi és Királyhágón innen az észak felé fekvő megyékben egyáltalán kedvezőbb a mortalitási viszony, főleg a gyermekhalandóság szempontjából, ezt ama kimutatás még tüzetesebben fogja szem elé állítani, mely az egyes törvényhatóságokat külön-külön veszi szemügyre.

A fennebbi általános összeállításból továbbá kiviláglik, hogy a 25 városi törvényhatóságunk, valamint a születési aránnyal túlszámnyalják a II., III. és IV. csoportú 48 megyét, úgy nemcsak azokat, hanem az I. csoportbeli megyéket is tetemesen felülhaladják halandósági arányukkal, jőlehet az I. csoportbeli 17 megyénkben még nagyobb a születési arány, mint a 25 városban, és ez épen a 17 legnépesebb, jobbára törzsmagyar megyénknek egyik elvitázhatlan fölénye, hogy ha mindjárt az általános, valamint a gyermekhalandósági viszonyt illetőleg tetemesen túlhaladják is a többi megyei törvényhatóságokat, de még fokozottabb arányméretben haladják túl azokat a születési szaporasággal, úgy, hogy a születési többlet ezen legjelentékenyebb, s hozzá még nagyobbbrészt legmagyarosabb megyénkben aránylag még legkedvezőbbnek mondható, a szóban levő triennium minden egyes évében a születési többletből származó belterjes népgyarapodás 0.85 ‰ -kal jelentkező, míg a népszámuk szerint utánuk következő 20 megyében a születési többlet csak 0.65 ‰ , a III. csoportbeli 15 megyében 0.67 és a IV. csoportúakban 0.52 ‰ , sőt a 25 városi törvényhatóságban épen csak 0.44 ‰ -nyi népszaporodást eredményezett.

Első pillanatra sajátságosnak látszhatnék, hogy városi törvényhatóságainkban, habár aránylag több születést és még nagyobb általános halandóságot tüntetnek fel évenként, mint átlag a megyék, sőt habár annyival nagyobb a törvénytelen ágyból való szülöttjeiknek számaránya, mégis a gyermekhalandóság szerényebb arányszázalékkal szerepel, mint a megyékben, az erdélyrésziek kivételével; de ez igen természetes magyarázatát abban leli, hogy a városi lakosság nagy része mind vagyoni állapotuk, mind értelmiségük szerint, mind végre a városokban fokozottabb mérvben kínálkozó, gyakran egészen ingyen orvosi segédkezésnél fogva, a gyermekeket inkább részesítik a szakszerű gyógykezelés kedvezményében, mint ez faluhelyen és a síkságon egyáltalán lehetséges, és azért a gyermekhalandó-

ságnak folytonos kevesbülése némileg mérvül szolgálhat a városi népesség anyagi, szellemi culturfokának megítélésére, mint ez alantabb a városi törvényhatóságok ez iránybani egybevetését tartalmazó kimutatásból önként fog szembeszökni.

Hogy miféle viszonylat létezik a születés és halandóság közt egyrészt, meg az utóbbi és a gyermekhalandóság közt másrészt az egyes megyékben, annak kimutatására elégségesnek tartom a 17 legnépesebb megyénket figyelembe venni, a többi három csoportból elég csak azon megyéket külön kiemelni, melyek némi kivételes eltérést tanúsítanak, míg a városi törvényhatóságok itt is egyenkint veendőek szemügyre, mivel azok nálunk a városi elemet kiválólag képviselvén, a gyermekhalandóság pedig a városokban inkább, mint a mezőségen culturális jelentőséggel bírván, e ténykörülménynek tüzetesebb megfigyelése a városokban annál indicáltabb, minthogy az ott kínálkozó közkórházak, ápolók, szül- és árvaházak, meg egyéb philantropikus intézetek mellett, ha csak kevéssel is az átlag fölé emelkedik a csecsemők halandósága, ez többet nyom a népesedés mérlegében, mint a síkon, hol rendesen az efféle közintézetek, sőt még szakképzett orvosok hiányában a legjobb akarat és a leggondosabb házi ápolás sem segíthet a bajon. Az I. csoportozatú 17 megyénk e tekintetben következő sorrendet tüntetnek fel, az 1877—79-ki három évi időfolyam átlaga alapján :

Sora a 17 megyének

a születések a halálesetek
abszolút száma szerint

Pest.....	28,233	Pest.....	23,782
Torontál . . .	27,284	Torontál	23,081
Bács	27,262	Bács	18,301
Bihar.....	18,765	Nyitra.....	16,999
Nyitra.....	17,996	Bihar.....	15,678
Temes.....	16,359	Temes.....	14,861
Zala	15,209	Zala	11,763
Vas	14,473	Vas	11,336
Somogy.....	13,841	Arad.....	10,764
Arad	13,620	Trencsén....	10,634
Jász-N.-K.-Sz.	13,410	Zemplén....	10,463

Sora a 17 megyének

a születések

a halálesetek

abszolút száma szerint

Zemplén	12,435	Pozsony	10,157
Pozsony	12,124	Somogy	10,143
Trencsén	11,794	Szatmár	9,835
Szatmár	11,721	Baranya	9,680
Baranya	11,367	Jász-N.-K.-Sz. . .	9,481
Krassó	9,611	Krassó	8,165

Sora a 17 megyének

a születési arány

a halandósági arány

szerint 10,000 lakó közt

*Sora a 17 megyének*a gyermekhalandóságra
nézve százalékokban
kifejezve

Bács	533	Nyitra	443	Bács	58. ₉ ‰-al
Torontál	516	Torontál	436	Pest	58. ₅ »
Pest	505	Temes	435	Nyitra	58. ₃ »
Arad	503	Pest	425	Torontál	58. ₀ »
Jász-K.-Sz. . .	500	Trencsén	406	Somogy	56. ₆ »
Temes	479	Arad	398	Pozsony	55. ₅ »
Nyitra	469	Pozsony	373	Jász-K.-Sz. . .	55. ₅ »
Somogy	459	Baranya	368	Baranya	55. ₁ »
Trencsén	450	Bihar	365	Trencsén	55. ₁ »
Pozsony	446	Zemplén	364	Temes	52. ₇ »
Bihar	437	Bács	358	Arad	52. ₆ »
Zala	434	Jász-K.-Sz. . .	352	Vas	50. ₉ »
Baranya	432	Szatmár	349	Zala	50. ₃ »
Zemplén	432	Zala	336	Bihar	49. ₆ »
Szatmár	416	Somogy	336	Szatmár	47. ₆ »
Vas	402	Vas	315	Zemplén	45. ₉ »
Krassó	367	Krassó	308	Krassó	43. ₈ »

E sorozatok sok tekintetben tanulságosak, nagyjából a születés és halálozás közti viszonylat elég világosan felismerhető, és ha a sorrendben van is egyik-másik megyére nézve megzavarás, az csak arra mutat, hogy valamint a népesedés összes mozgalmát, úgy ezen viszonylatot is a legkülönbözőbb, gyakran merőben localis érdekű momentumok befolyásolják.

A többi három csoportban helyt foglaló megyéinkről általában csak azt emelem ki, hogy a gyermekhalandóság, karöltve az általános halandósággal, legerősebb magyar alföldünkön, ellenben leggyengébb az erdélyrészi megyékben; így egyfelől Csongrádmegyében az öt év befejeztéig évenként meghalni szokott gyermekek az összes elhúnytaknak 56 ‰-át, Békés megyében 60.₆ ‰-át, sőt Csanádban 63.₁ ‰-át teszik, nem csuda tehát, ha Csanád megye Magyarország mortalitásában, az egy fővárosét kivéve, legelső helyen sorakozik, de Tolna, Esztergom, Fehér és Heves megyék is feltűnő magas gyermekhalandósággal szerepelnek (55—57.₅ ‰); ellenben Szilágy 42.₈ ‰-kal, Szeben és Fogaras 41.₆ ‰-kal, Hunyad 36.₈, sőt N.-Küküllő 30.₆ ‰-kal a mérsékelt gyermekhalandóságú megyéink közt sorakoznak.

Sora a 25 városnak

a születések

a halálesetek

abszolút száma szerint

Budapest	13,954	Budapest	12,167
Szabadka	2,906	Szeged	2,474
Szeged	2,857	Szabadka	2,302
H.-M.-Vásárh.	2,475	Debreczen....	1,955
Kecskemét ...	2,079	Pozsony	1,911
Debreczen....	1,907	H.-M.-Vásárh.	1,844
Pozsony	1,702	Kecskemét ...	1,625
Arad	1,510	Arad	1,329
Nagy-Várad ..	1,176	Nagy-Várad ..	1,312
Zombor	1,097	Temesvár	1,240
Temesvár	1,067	Kolozsvár	1,119
Sz.-Fehérvár .	1,042	Kassa	979
Kolozsvár ...	1,028	Versecz	960
Kassa	1,023	Pécs	949
Versecz	1,007	Sz.-Fehérvár ..	867
Pécs	899	Zombor	794
Ujvidék	830	Szatm.-Németi .	740
Sopron	774	Győr	735
Győr	759	Ujvidék	712
Szatm.-Németi	756	Baja	690

Sora a 25 városnak

a születések

a halálesetek

abszolút száma szerint

Baja	744	Pancsova	645
Pancsova	656	Sopron	640
Selmecz	568	Selmecz	567
Komárom	457	Komárom	500
M.-Vásárhely	395	M.-Vásárhely	424

*Sora a 25 városnak**Sora a 25 városnak*

a születési arány

a halandósági arány

a gyermekhalandóságra

szerint 10,000 lakó közt

nézve százalékokban
kifejezve

Budapest	692	Budapest	603	Szabadka	58.5 ⁰ / ₀ -al
Szabadka	506	Nagyvárad	526	Kecskemét	56.7 »
Arad	494	Kassa	467	Debreczen	54.3 »
Kassa	488	Verecz	449	Verecz	54.1 »
H.M.Vásárh.	480	Kolozsvár	446	Sz.-Fehérvár	51.9 »
Kecskemét	479	Arad	435	Szeged	51.8 »
Zombor	473	Pozsony	431	Kassa	51.1 »
Nagyvárad	471	Sz.-Németi	429	Zombor	50.8 »
Verecz	471	Debreczen	422	Budapest	50.3 »
Sz.-Németi	438	Temesvár	419	Baja	50.0 »
Sz.-Fehérvár	435	Komárom	409	H.M.Vásárh.	49.8 »
Ujvidék	434	Pécs	406	Ujvidék	49.0 »
Debreczen	412	Szabadka	400	Győr	48.8 »
Kolozsvár	410	Selmecz	400	Arad	47.3 »
Baja	407	Pancsova	398	Pancsova	46.8 »
Pancsova	404	Kecskemét	374	Kolozsvár	45.4 »
Selmecz	400	Ujvidék	373	Sopron	44.5 »
Sopron	386	Baja	372	Pozsony	44.2 »
Pécs	385	Győr	370	Selmecz	44.0 »
Pozsony	384	Sz.-Fehérvár	362	Sz.-Németi	44.0 »
Szeged	382	H.M.Vásárh.	358	Pécs	43.9 »
Győr	382	M.-Vásárhely	357	Komárom	43.4 »
Komárom	374	Zombor	342	Temesvár	43.3 »
Temesvár	360	Szeged	331	N.-Várad	42.7 »
M.-Vásárhely	332	Sopron	290	M.-Vásárhely	37.7 »

A következőzések, melyek ezen összeállításból, főleg annak utolsó rovatából levonhatók, hol az illető város közegészségi ügyének mibenlétében, hol egyéb sociál viszonyokban lelhetvén egyedül úgy megfejtésöket, mint igazolásukat, a mi a fenforgó localis körülmények teljes ismeretét tételezi fel, azokkal tehát itten tovább nem foglalkozom, és beérem azzal, hogy a fennebbi összeállításban mindenkre nézve elég bő okoskodási és érvelési anyag kínálkozik, mely combinativ modorban felhasználva, sok tekintetben megvilágíthatja az egyik-másik városunk culturális állapotát; a mi pedig a születéseknek a halálesetek irányában levő többletét vagy hiánylatát illeti, arról még alantabb a III. fejezetben szó leend; de ez alkalommal is arra kell figyelmeztetnem, hogy a városokból, főleg fővárosunkból sok csecsemő kidajkálás végett a szomszéd falukba vándorol, mely körülmény egyrészt apasztja a városi, másrészt duzzasztja a mezei aránymérvet.

Hogy Magyarországnak *gyermekhalandósága*, a mennyiben az viszonyíttatik az összes elhunytakhoz, nagyobb mint a többi európai államokban, az international statisztikából merített következő párhuzamból tetszik ki; az 5-ik évi életkor befejeztéig egy évben elhunyt gyermekek ugyanazon év összes halottai közt jelentkeznek:

Magyarországban. 51. ₅ ‰-al	Belgiumban..... 36. ₉ ‰-al
Bajorországban .. 49. ₉ »	Görögországban .. 35. ₆ »
Spanyolországban 48. ₀ »	Svédországban ... 34. ₈ »
Olaszországban .. 47. ₅ »	Svájcban 33. ₆ »
Németalföldön ... 44. ₁ »	Dániában 32. ₉ »
Rumániában 42. ₆ »	Norvégiában..... 31. ₀ »
Angolországban.. 40. ₅ »	Franciaországban 29. ₅ »

Minél csekélyebb ennélfogva valahol a születési arány, annál mérsékeltebb is a gyermekhalálozási arányviszony, és megfordítva; nálunk azonban nemcsak szemközt az évi általános halálozással, hanem még szemben az évi születésekkel is magasabb a gyermekhalandóság, mint másutt, így az 5-ik életévig elhunyt gyermekek nálunk a három évi átlag szerint az egy-egy évben újszülötteknek 42.₉ ‰-át teszik, ellenben Bajor-

országban 40.₆ %-át, Olaszországban 39.₆ %, Ausztriában 38.₉ Poroszországban 33.₇, Belgiumban 28.₅, Svájcban 26.₃, Angol-országban 25.₆, Svédországban 21.₉, sőt Norvégiában csak 18.₀ %-át. E tekintetben pedig a 25 városi törvényhatóságban kedvezőtlenebb viszony mutatkozik, mint a megyékben, ott t. i. az arányviszony 44.₉ %-ra emelkedik, emitt pedig csak 42.₃ %-ra, holott az elhunytakhoz való viszonylat, a mint fennebb kimutattuk, a 25 városban kedvezőbb, mint a megyékben, nyilván, mivel az újszülöttek közt annnyival több a törvénytelen ágyból való, kik közt a dolog természete szerint nagyobb a halandóság.

Különben nálunk az 5 éven alul elhunytak közt a törvénytelen ágyból valók csaknem teljesen egyforma, sőt egyik-másik évben még némileg csekélyebb arányban vannak képviselve, mint a születések közt egyáltalában, így volt törvénytelen születésű:

	az öt évi életkorig elhunytak között	az évi szülöttek közt egyáltalában
1877-ban	19,548 vagyis 7. ₈₁ %-al	44,708 vagyis 7. ₅₀ %-al
1878-ban	20,161 » 7. ₃₅ »	44,070 » 7. ₄₃ »
1879-ben	20,419 » 8. ₈₆ »	49,669 » 7. ₈₁ »

A gyermekhalandóság ennél fogva nálunk egyformán látszik nyilvánulni, legyenek azok törvényes vagy törvénytelen származásuk, de eltekintve attól, hogy már a halvaszülöttek közt, mint másutt kimutattuk, annnyival magasabb a házasságon kívül szülötteknek a képviselése, azoknak az évenként elhalálozó gyermekek közti nagyobb szerepelése csak akkor tűnik szembe, ha a gyermekkorban kimulókat nem az elhunytakkal, hanem az újszülöttekkel tesszük párhuzamba, jóllehet e tekintetben is nem igen feltűnő különbség, sőt az egyik-másik évben a törvénytelen ágyúakra nézve még kedvezőbben áll a mérleg; így a szóban levő triennium minden egyes évében volt, és pedig:

	újszülött általában	az 5-ik életév végeig elhunyt általában	törvényes születés
1877.	595,984	250,306 azaz 42. ₀ %	551,276
1878.	592,854	274,384 » 46. ₂ »	548,784
1879.	635,746	259,508 » 40. ₈ »	586,077
átlag:	608,194	261,399 azaz 42. ₉₃ %	562,045

	az 5. év végeig elhunyt törv. ágyu gyermek	törvényte- len születés	az 5. életév végeig elhunyt törvényt. származásu
1877.	230,758 azaz 41. ₈ ‰	44,708	19,548 azaz 43. ₇ ‰
1878.	254,223 » 46. ₃ »	44,070	20,161 » 45. ₇ »
1879.	239,089 » 40. ₇ »	49,669	20,419 » 41. ₁ »
átlag:	241,357 azaz 42. ₉₄ ‰	46,149	20,042 azaz 43. ₄₂ ‰

A három évi átlag szerint tehát az 5-ik évi életkorig elhunyt törvénytelen származásu gyermekek csak 0.₄₈ ‰-al nagyobb arányméretben vannak képviselve, szemben ugyanazon trienniumban átlag évenként született házasságonkívüliekkel; mint szemben a törvényes ágyból valókkal, a mi mindenesetre a mellett szól, hogy nálunk általán nagy levén a gyermek-halandóság, kivált a síkon, a hol pedig a törvénytelen születések aránylag mégis csekélyebb számban fordulnak elő: e körülmény nem engedi az aránykülönbséget határozott kifejezésre jutni, mely a dolog természeté szerint, okvetlenül kell, hogy a két különböző származás közt fenforogjon, még pedig a házasságon kívül szülöttek rovására. Mindamellettnálunk, legalább a szóban levő háromévi adatok nyomán, épen az ellenkező észlelhető, nálunk t. i. nem a 25 városi, hanem a megyei törvényhatóságokban tapasztaljuk, hogy ha a törvényes ágyból való születésekhez arányítjuk az 5-ik évig meghalt törvényes születésű gyermekeket, reájok mérsékeltebb százalék esik, mint az 5 éven alul elhunyt törvénytelen ágyuakra, ha azokat a házasságon kívüli szülöttekhez viszonyítjuk, holott a 25 városban háromszor annyi törvénytelen születés fordul elő, mint a megyékben, így ha a fennebbi összeállítás átlagos számeredményeit a két elemre, t. i. a városi és megyeire felosztjuk, következő sajátlagos összeállításra akadunk; az 1877—79-ki átlag szerint volt minden egyes évben, és pedig:

	újszülött általán	az 5-ik életév végeig elhunyt általán ‰	törvényes születés
a 25 városban	43,671	19,615 azaz 44. ₉	35,612
a 65 megyében	564,523	241,784 » 42. ₃	526,433
az országban	608,194	261,399 azaz 42. ₉₈	562,045

	az 5. év végéig elhunyt törv. ágyu gyermek	törvényt. születés	az 5. életév végeig elhunyt törvényte- len származásu
	%		%
a 25 városban	16,110 azaz 45.2	8,059	3,505 azaz 43.4
a 65 megyében	225,247 » 42.7	38,090	16,537 » 43.4
az országban	241,357 azaz 42.94	46,149	20,042 » 43.4

Ez mindenesetre meglepő jelenség, mely csak több éven át hasonló irányban folytatandó kutatással leend megfejthető, elégségesnek tartottam ez alkalommal e jelenséget jelezni, és megadni a lendületet, annak megmagyarázását célzó további buvárlatra.

Az ötödik életév végéig elhalt gyermekek *nemi külön-
ségét* illetőleg a kérdésben forgó három évi adatok ép úgy, mint az elhunytak közt egyáltalán fenforgó nemi arányra nézve korábbi adatainktól annyiban térnek el, a mennyiben a finemnek számbeli túlsúlyozását mérsékeltebb mérvben tüntetik fel; ugyanis ezelőtt, még az 1876-ki adatok szerint is, a zsenge-
korban elhaltak közt 100 elhunyt leányra több mint 114 fi-
gyermek, és a korra való tekintet nélkül, 100 nőneműre egy-
általán 110 finemű jött, holott a kérdéses trienniumban követ-
kező számadatokra akadunk, volt:

	az 5-ik évi életkor végeig elhunyt gyermekek közt			korra való tekintet nélkül az elhunytak közt		
	fiu	leány	100 leány- gyermekre	finemből	nőnemből	100 nő- neműre
	fiu			finemű		
1877.	132,973	117,333	113.3	260,342	239,001	108.9
1878.	143,773	130,611	110.6	269,254	251,721	106.9
1879.	136,968	122,540	111.7	259,832	241,892	107.4
átlag:	137,905	123,494	111.6	263,143	244,204	107.7

Ez adatok szerint ennél fogva a finemnek számbeli túlsúlyozása az elhalálozásnál jóval mérsékeltebb, mint az előbbi évek adatai után, és jóformán az európai általános arányviszony niveauján áll, csak némely államban nagyobb, legtöbb országban ellenben még kisebb, vagy csak hasonmévű a fi-túlsúlyozás, mint nálunk; így a többször idézett international forrás szerint, az elhunytak közt 100 nőneműre jön:

Rumániában . . .	117	finemű	Ausztriában . . .	107	finemű
Görögországban .	112	»	Olaszországban .	106	»
Szerbiában	110	»	Belgiumban . . .	106	»
Svájcban	109	»	Spanyolországban	106	»
Poroszországban	108	»	Németalföldön . .	104	»
Franciaországban	107	»	Svédországban . .	104	»
Angolországban .	107	»	Norvégiában . . .	104	»
Bajorországban .	107	»	Dániában	102	»

vajjon állandó és tartós lesz-e e mérséklés, vajjon összefüggésben áll-e az utóbbi években kétségkívül nagyobb mérvben helyt foglalt kivándorlásokkal, melyek, köztudomás szerint, inkább a filakókat vezetik kifelé mint a nőlakosságot, erre csak a legközelebbi idő adataiban fogunk választ nyerni; némi, legalább indirect választ találunk már az 1880-ik év végére vonatkozó legújabb népszámlálás eredményeiben, miről még a legközelebbi fejezetben szó leend.

Hivatalos kimutatásaink bármennyire is szegények a népmozgalom ép azon főtenyezőjére nézve, mely társadalmi szempontból legfontosabb, mégis 1876. óta oly új rovatot tartalmaznak, mely egy igen érdekes mozzanatnak kellő megvilágítására, és hazánk ebbeli viszonyának az előhaladott európai államokéval való egybevetésére a kívánt adatokat szolgáltatja, értem az *ötödik éven túl elhunytak családi állapotát* feltüntető rovatot. Már két év előtt, midőn az 1876-ki kimutatásnak eredményeit szerencsém vala a tisztelt Akadémiának bemutatni, őszinte örömmel üdvözöltem országos statisztikai hivatalunknak ez irányban szerencsés kezdeményezését, ennek ez alkalommal csak ismételve adhatok kifejezést, mert akkori feltevésem, hogy e kimutatás, minthogy anyakönyveinkben már régtől fogva külön rovatok léteznek arra, hogy az elhunyt nők, nőtlen vagy özvegy állapotú volt-e, a valót inkább fogja megközelíteni, mint sok egyéb mozzanatra nézve, mikre az előkészülés az anyakönyveket vezető organumok részéről jobbára még hiányzik, az utóbbi évek adataiban mutatkozó összhangzás és összevágó arányviszony által teljesen igazoltnak látszik; hivatalos közleményeink ebbeli haladása felőli örömünk annál jogosultabb, mivel e rovat sem a társországek, sem a többi

örökös tartományok népmozgalmi közleményeiben mai nap sincsen felvéve.

Az 5-ik évi életkoron túl elhaltak közt számíttatott:

	1877.			1878.		
nőtlen, illetőleg hajadon	75,034	30. ₁	‰	78,534	31. ₈	‰
házas állapotú.....	115,271	46. ₃	»	111,884	45. ₄	»
özvegy »	58,732	23. ₆	»	56,173	22. ₈	»
együtt:	249,037			246,591		

	1879.			<i>a három év átlaga</i>		
nőtlen, illetőleg hajadon	7,456	30. ₈	‰	76,044	30. ₉	‰
házas állapotú.....	111,086	45. ₉	»	112,747	45. ₉	»
özvegy »	56,566	23. ₃	»	57,157	23. ₂	»
együtt:	242,216			245,948		

A házasszállapotúaknak magas szereplése az évi elhunytak sorában első pillanatra feltűnőnek és az összes népességből reájok eső arányszázalékot tetemesen felülszárnyalónak látszhatnék, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy a fennebbi összeállításban az öt éves korukig elhaltak ki vannak hagyva a számból, és ha az összes lakosságnál is egész az 5-ik életév végeig levő gyermekektől eltekintünk, akkor ott is a házasszállapotúak jóval magasabb számarányban jelentkeznek; különben azon körülménynél fogva, hogy nálunk a házasséleltűek egyáltalán tetemesen erősebb arányviszonyban vannak képviselve az összes népességnél, mint legtöbb európai államban, méltán azt lehetne következtetni, hogy halottaink közt is annnyival emeltebb arányviszonyban kell képviselve lenniök, mint más országokban, de ez nem áll feltétlenül, itt is első pillanatra csakugyan látszhatnék, mintha e tekintetben roppant nagy lenne a különbség Magyarország és a többi európai államok közt, miután az international statisztika szerint, mely ez értekezés folyamában már annyiszor szolgált forrásul, másutt a házasszállapotuaknak a halotti lajstromokon való szereplési aránya legfőlebb 30‰-ig emelkedik; de ama adatok nem vethetők egybe a mieinkkel, mert ott e viszony az összes elhunytakhoz

mérve van kiderítve, tehát az 5-ik évi életkorig kimult gyermekek belevonásával, mi természetesen nagyon is alterálja a házassállapotúaknak fennebb közlött magyarországi arányát.

Magyarország csak úgy lenne a többi államokkal párhuzamba vonható, ha ott is az elhalt gyermekek száma az elhunytak összegéből letudatnék, de még akkor sem lenne teljesen egyenlő az összehasonlításnak az alapja, mert nem egyforma a gyermekhalandóság, nem egyenlő az 5-ik évi életkorig elhalálozó gyermekeknek az összes kimultakhoz való arányviszonya; de az international statisztikában közlött adatok e kiderítést nagyon megnehezítik; miért helyesebb inkább nálunk is az ötödik évi életkorig elhalt gyermekeket számba venni és így azon az alapon megkísérteni az egybevetést, így pedig a nőtlen-, házas- és özvegyállapotuakra jut az összes elhunytak közt (beleszámítva a gyermekeket is), és pedig:

	Magyarországban a 3 évi átlag szerint		Olasz- országban	Francia- országban	Porusz- országban	Belgiumb.	Német- alföldön	Svéd- országban	Dániában	Görög- országban
		%	%	%	%	%	%	%	%	%
nőtlenállapotuak	337,443	azaz 66.3	65.2	50.1	62.3	59.3	62.1	55.3	57.2	56.2
házas	» 112,747	» 22.3	21.6	30.6	24.2	24.9	23.8	26.7	26.8	31.7
özvegy	» 57,157	» 11.2	13.2	19.3	13.5	15.8	14.1	18.0	16.0	12.0
együtt: 507,347										

Ezen az alapon pedig a házassállapotúaknak az elhunytak közti képviselése nálunk csekélyebb lenne, mint másutt, mi azonban onnan van, mivel nálunk annyiaval több öt éven aluli gyermek szerepel a meghaltak közt, mint másutt, és ha megfordítva a többi európai államoknál csak az öt éven túl elhaltakhoz viszonyítjuk a házassállapotuakat, csakis Franciaországban mutatkozik hasonló arányviszony, mint nálunk, mintán ott a népességben is a házassállapotuak egyáltalában valamennyi európai államok közt Magyarország után a legerősebb percentszázalékos tanúsítják.

Ha a családi állapotot combinative a nemi különbséggel vesszszük figyelembe, azt találjuk, hogy a triennium átlaga szerint volt:

nőtlen finemű	41,129	hajadon	34,915	vagyis 100 nőneműre	118 finemű
házas	» 63,758	férjes nő	48,989	»	» 130 »
özvegy	» 20,350	özv.	» 36,807	»	» 56 »
együtt: 125,237		120,711		átlag: 103, »	

a finemnek túlsúlyozása ennél fogva legerősebbnek mutatkozik a házassáallapotúak közt, 30°/o-al több férfi mint nő halván meg, nagy még túlszámuk az 5-ik évi életkoron túl elhalt nem-házások közt, míg az özvegyiségben levők közt oly határozott kisebbségben van a finem, hogy majd kétszer akkora az évenként meghalt özvegyasszonyok száma, mint a férfiaké, az egy évben kimult özvegyek közül csak 35.6^o/o főözvegyekre, ellenben 64.4^o/o az özvegy nőkre esvén.

III.

Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalmi mérlege.

Már azon értekezésemben, melyet két év előtt a tisztelt Akadémiának bemutatni szerencsém volt, azon megjegyzést tettem, hogy valamint az üzleti élet körében az évi mérlegnek activ vagy passiv volta, amaz esztendő folyamában előfordult kedvező vagy kedvezőtlen momentumokra enged következtetést, úgy a népesség folyamában is a szerint, a mint a mérleg valamely évben többlet-kevesebbet activ vagy passiv módon záródik, méltán áll a következtetés a népéletet befolyásoló kedvező vagy viisszás momentumokra. Ez alkalommal csak ismételhetem e megjegyzést, és abból indulva, annál biztosabban haladhatok a népmozgalmi mérleg megvizsgálásában, minthogy a legújabban megejtett országos népszámlálás eredményeiben oly vezérfonal kínálkozik, mely a merő belterjes népszaporodás vagy fogyatkozás helyes megítélésére, a születéseknek az előfordult halálesetek irányában mutatkozó többlete vagy hiánylatának hol kellő megvilágítására, hol helyreigazítására becses méreszközül szolgál, sőt a belnépesedési mozgalomból folyományozó szám-eredmények képesek sokban ama tetemes különbségeket megfejtetni, melyek egyrészt az utolsó népszámláláskor az egyes

törvényhatóságok népszámára talált tényleges, másrészt a népmozgalmi adatok fonalán kiderített számviszony közt fenforognak, egyúttal az egyes törvényhatóságoknál előforduló ily különbségek még arra is felhasználhatók, hogy az utóbbi időkben nagyobb mérvben lábra kapott kivándorlási ügy iránt némi tájékozást nyújtsanak, mi kivált azon megyékre nézve áll, melyekből az utóbbi években, köztudomás szerint, tömegesebben indult a szokott tűzhelyüket a más világbeli hajlékkal felcserélő kivándorlók serege.

Az előbbi fejezetekben a három évi születések és halálozások iránt közlött adatokból már kiviláglik, hogy a szóban levő időszak mindegyik évében a népmozgalmi mérleg többletkevesebbet activ módon záródott le, legkedvezőbben 1879-ben, midőn a születési többlet oly népnövekvést eredményezett, mely ezelőtt a magyarországi népszaporodás normál arányának bizonyult; ugyanis volt:

1877-ben	96,641	főnyi többlet,	vagyis	0.70 ⁰ / ₀ -nyi népnövekvés	
1878-ban	71,879	»	»	0.52	»
1879-ben	134,022	»	»	0.97	»

Ha ezen három évi népmozgalom positiv eredményét az 1870—79-ig terjedő évtized amaz évei negativ eredményével szembeállítjuk, melyek hol a kolera pusztításai, hol az általános üzletpángás és rohamos közgazdasági hanyatlás folytán az előbb mindig kedvezőnek mutatkozott népesedési mérlegünket egyszerre olyképen megrontották, hogy növedék helyett feltűnő hiánylat állott be, azt találjuk, hogy mutatkozik ugyan az előbbi kedvező mérleg visszanyerésére irányzott népmozgalmi hajlam; de korántsem oly egyenlő, tartós és határozott fejleményi fokozásban, mely a szenvedett veszteséget teljesen fedezni, még kevesbbé pedig népszaporodási ügyünket megkettőztetett plus alapján az előbbi állapotba visszahelyezni képes lenne. És ez szóló bizonyítéka annak, hogy sem legislationk, sem kormányunk újabbkori intézkedéseinek nem sikerült a különféle csapások által főleg az 1871—74-ig néptestünkön ejtett sebeket végrekén behégeszteni, és még kevesbbé sikerült nagyobb mérvű, social reformok által a szenvedett veszteségeket helyrehozni mintán a közgazdasági viszonyok minden javulása, jelesen üj

meg új kereseti források megnyílása, a termelés minden egyes ágaiban már a közlekedési nagyobb könnyűség folytán okvetlenül beállandott nagyobb productivitás államgazdászati vajúdásaink által folyton aláköttetik, folyton elszibbasztatik, és az 1879-ben már határozottabban érezhető mérlegjavulás tartós-nak csak az esetben ígérkezik, ha az egyes productiv erők kifejtésére legújában nagy lelkesedéssel irányzott úgy köz-, mint magántőrekrvés a köztehernek csakis finánczbajaink orvoslása után várható tetemesb megkevesbülésében fog találni kellő istápolást, és mellőzhetlen támogatást.

A három évnek a népmozgalom után várható leendett népgyarapodása a 25 városi és 65 megyei törvényhatóság részéről következő születési többletben tükröződik le; volt a szülötteknek a meghaltak feletti túlszáma szerint:

	1877.	növedéki arány
a 25 városi törvényhatóságban	5,955 főnyi többlet	0.62 ⁰ / ₀
a 65 megyei »	90,686 » »	0.71 »
Magyarországban	96,641 » »	0.70 ⁰ / ₀
	1878.	növedéki arány
a 25 városi törvényhatóságban	2,644 főnyi többlet	0.27 ⁰ / ₀
a 65 megyei »	69,235 » »	0.54 »
Magyarországban	71,879 » »	0.52 ⁰ / ₀
	1879.	növedéki arány
a 25 városi törvényhatóságban	4,035 főnyi többlet	0.42 ⁰ / ₀
a 65 megyei »	129,987 » »	1.09 »
Magyarországban	134,022 » »	0.97 ⁰ / ₀

a megyékben tehát 1879-ben már el lett volna érve az egy százaléknyi népgyarapodás és csak a városok ebbeli lassú és még az 1879-ik évben is felette zsenge belgyarapodása okozta, hogy az egész országra nézve a növedéki arány nem ütötte meg teljesen az egy perczentet.

Szemben ezen belsziparodási processussal, egészen eltérő népgyarapodási eredményt tüntet fel az utolsó népszám-

lálás; igaz, hogy ez az 1880-ki év végével talált népszámra vonatkozik, erre pedig amaz évi népmozgalom is kihatott, melyet végeredményeiben jelenleg még nem ismerünk; alig hihető azonban, hogy az képes lenne a fenforgó különbözeteket voltaképen kiegyenlíteni, annál kevesbbé, minthogy a népmozgalmi adatok tisztán csak a születési többletből vagy hiánylatból származó gyarapodást vagy csökkenést tüntetik fel, minden vonatkozás nélkül a be- és kivándorlás által okoztatni szokott népfolyami változatokra, holott ellenkezőleg a népszámlálás a talált tényleges népmennyiségre vonatkozván, semmi tekintettel nincs arra, vajjon a mutatkozó többlet vagy hiánylat belszaporodásból, vagy a be- és kivándorlás közti differentiából származik-e. Annak kimutatására pedig, hogy mily lényeges különbség van az e két úton nyert népmeneti eredmény közt, szükséges azon egész évtizednek belszaporodási viszonyát szem elé állítani, mely az utolsó népszámlálás óta, tehát 1870. kezdetétől 1879. végéig lefolyt. Volt t. i. az egész országban:

1870-ben	124,607	többlet,	vagyis	+ 0. ₉₂ ‰
1871-ben	55,789	»	»	+ 0. ₄₀ »
1872-ben	17,083	hiánylat	»	— 0. ₁₂ »
1873-ban	307,263	»	»	— 2. ₂₃ »
1874-ben	716	többlet	»	+ 0. ₀₁ »
1875-ben	107,439	»	»	+ 0. ₈₀ »
1876-ban	145,165	»	»	+ 1. ₀₇ »
1877-ben	96,641	»	»	+ 0. ₇₀ »
1878-ban	71,879	»	»	+ 0. ₅₂ »
1879-ben	134,022	»	»	+ 0. ₉₇ »

egészben véve 1870. eleje óta Magyarország népessége a belszaporodás folytán 411,921 főnyi, vagyis 3.₃₁ ‰-nyi növekvést vett, átlag tehát egy-egy évben 41,191 fővel, vagyis 0.₃₃ ‰-kal gyarapodott.

Még pedig törvényhatóságaink kétrendű cathegóriájára nézve az 1870—79. volt népesedési mozgalom alapján mutatókozó mérleg egészen másféle, mint a milyen az, mely az utolsó népszámlálás szerint képződik, míg t. i. a népmozgalmi adatok fonalán az egész országra nézve a 10 éven át beállott szaporodás csaknem végképen a megyei népesség gyarapodására esik,

és ahhoz a 25 városi törvényhatóságnak népe alig néhány száz fővel járúl, az utolsó népszámláláskor ellenkezőleg csakis ezen 25 város népszámában találtatott jelentékeny növekvés, a 65 megyéében ellenben alig több, mint évi 2000 főnyi gyarapodás, vagyis határozott stagnatio; így volt:

a népmozgalmi adatok fonalán :	1870. elején	1879. végén a belszaporodás szerint
a 65 megyei törvényhatóságban	12.594,763 fő	13,006,125
a 25 városi »	966,482 »	967,041
Magyarországban	13.561,245 fő	13.973,166

10 évi növekvés általán	%	átlag egy évi növekvés általán	%
411,362	3.26	41,136	0.326
559	0.05	56	0.005
411,921	3.31	41,192	0.33

a népszámlálás szerint :	1870. elején	1880. végén a népszámlálás alapján
a 65 megyei törvényhatóságban	12.594,763 fő	12.617,258
a 25 városi »	966,482 »	1.111,364
Magyarországban	13.561,245 fő	13.728,622

11 évi növekvés általán	%	átlag egy évi növekvés általán	%
22,495	0.18	2,045	0.01
144,882	15.00	13,171	1.36
167,377	1.23	15.216	0.11

Ez valóban meglepő, a népesedési hullámnázás után kiderített calculust voltaképeni halomra döntő eredmény! Ha sejtethető volt is, hogy népfolyamunk az 1870. óta megromlott mérlege folytán csak felette mérsékelt arányban fogott gyarapodni, de hogy Magyarországnak lakossága a 11 éven át összesen csak 1.23 %/o-nyi, vagyis átmérőleg évenként csak 0.11 %/o-nyi szaporulatot fog felmutathatni, az legkevesebbé sem volt várható, jelesen az utolsó népszámlálás végeredménye gyökerestül kiforgatja az eddig kifejtett népmozgalmi számmíveletet az

által, hogy épen ott derít ki növekvést, a hol a belterjű gyarapodás előbb hiánylatot, mint növedéket helyezett kilátásba; ellenkezőleg, ott derít ki, ha nem is positiv veszteséget, legalább totalis pangást, a hol inkább némi fejleménnyel lehetett kecsegtetnünk. Igaz, hogy Ausztriában is minden egyes tartományra nézve az utolsó népszámlálás a népmozgalmi calculus-tól többet-kevesebbet eltérő differentiákat juttatott felszínre, de korántsem oly feltűnő arányméretben, mint nálunk. Nem lévén mód és eszköz utolsó népszámlálásunk helyes vagy helytelen voltát ítészeti bírálathoz alá vonni s nem lévén szabad hivatalosan constatatált számviszonyok ellenében a subjectiv nézetet előtérbe tolni, kénytelenek vagyunk a befejezett, bármily sajátlagosnak látszó, stat. tény előtt meghajolni, egyedül arra szorítkozván, hogy törekedni fogunk legalább némely különbözetet tüzetesebben megvilágítani.

A különbözet szembetűntetésére az V. a)—d) táblázatokban az egyes megyei törvényhatóságokat az általam felvett 4 csoportozat szerint akkép állítottam össze, hogy az első rovatban felvettem az utolsó népszámláláskor talált tényleges állapotot, még pedig a végleg kiigazított adatok szerint, melyeket a magyar országos statiszt. hivatal szokott készségével szíves volt velem közölni; a második rovat tartalmazza az 1870-ki népszámláláskor talált népszámot; a harmadik e kettő közti különbözetet absolut számokban tünteti fel; a negyedik rovat a népfejléményt mutatja a két számlálás közt lefolyt 11 évi időközben; az ötödik rovatban fel van véve a népszám, mely a népmozgalom alapján az 1879-ik év végére ki lett számítva; a hatodik rovat mutatja a népfejléményt, mely a népesedési hullámból 1869. végétől 1879. végéig, tehát 10 éven át folyományoz, és az utolsó rovatban végre ki van téve, hogy az utolsó népszámlálásnál mennyi lakóval találtatott több vagy kevesebb, mint a mennyi a belterjes szaporodás folytán várható lett volna.

Ezen táblázatokban már az egyes törvényhatóságoknak a felvett 4 csoportba való elosztására nézve, szemben az I. vagy III. táblázatokkal több változás merül fel, ugyanis Krassó Szörény megyével, mely 1879-ig még két külön megyekép szerepelt, azóta pedig törvényesen egyesült, egy megyének vétet-

vén, csak 64 megye van felvéve, továbbá némely megye az utolsó számlálás szerinti népszámával más csoportba jutott; így jelesen Trencsén megye a 250,000-nél több lakóval bíró megyéket tartalmazó csoportból kipottyant és a második csoportba lett áthelyezve, szintúgy Maros-Torda a II. csoportból a III-dikba került, népessége az utolsó népszámlálás szerint nem ütven meg a 150,000-et; ellenben Csanád megye a IV. csoportból előlépett a III-dikba, lakosszáma az utolsó felvétel szerint meghaladván a 100,000-et, a többi megyékre nézve is a sorozásban több változás észlelhető, az egyik-másik majd előbbre, majd hátrább foglalván helyet, mint az előbbi táblázatokban.

Ha végigtekintünk az egyes megyéken, kevés kivétellel, majdnem mindegyikben az utolsó felvételnél kevesebb népesség találtatott, mint a mennyi a népmozgalom, vagyis a születéseknek a halálesetekhez való arányviszonya szerint várható lett volna; még azon megyékben is, melyek elég nagy népnövekvést tüntetnek fel, szemközt a megelőző 1870-ki felvétellel. Kivételt képez Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye, mely az I. csoportú 16 megye közt nemcsak az 1870-ki népszámláláshoz mérve úgy az absolut létszám szerint, mint különösen viszonylagosan a legerősebb gyarapodást tanúsítja, hanem a népmozgalom szerint az 1879. végén kiszámított 568,344 főnyi lakosszámat is 13,838 fővel meghaladja; miért is, tekintetbe véve, hogy az utolsó népszámlálás az 1880-ik év végére vonatkozik, és így abban még ez évnek népmozgalmából származó gyarapodás is befoglaltatik, méltán állíthatjuk, hogy talán egy megyénél sem vág annyira össze a népmozgalom után és a számlálás útján constatált népszám, mint Pest megyében, mi egyrészt arra látszik mutatni, hogy e megye lakossága kevesebbé érintetik a be- és kivándorlás árijai által, hogy másrészt az utolsó számlálás aránylag legpontosabban hajtott végre Pest megyében; mert ha nem szabad is ellenérv hiányánál fogva a végbement számlálás helyes voltát egyáltalán kétségbe vonni, mégis a némely megyéknél alig magyarázható különbözetek nem zárhatnak ki minden kétséget, mely csak indirect úton leendő ma holnap vagy elhárítható, vagy igazoltnak bebizonyítható. Különben még Zala és Jász-N.-Kún-Szolnok megyék; a kiszámítottnál erősebb gyarapodást tüntetnek fel.

Azon körülmény különben, hogy ama megyékben, melyek a népmozgalom alapján határozott gyarapodást mutatnak, a népszámlálásnál szintén, ha mindjárt valamivel szerényebb, de prononcirozott arányban több lakó, ellenben azokban, melyekre nézve a népmozgalom folytán vagy felette csekély többlet, vagy éppen határozott hiánylat mutatkozik, tetemesen kevesebb lakó találtatott, mint a mennyi az 1870-ki népszámláláskor, tehát egész 11 évvel előbb kiderítettett, kétségkívül világosan amaz okilagos összefüggés mellett szól, mely a népmozgalom és a népesség tényleges létszáma közt természetszerűleg fenforog; így népesebb megyéink közül a fennebb említett háromon kívül Vas, Somogy, Pozsony, Bács-Bodrogh, Komárom, Tolna és Békés megyékben csaknem egyenlő növekvés mutatkozik úgy a népmozgalom, mint a számlálás alapján, már Fejér és Sopron megyénél csak fél annyi növekvés vehető észre, mint a mennyi belerejű szaporodásuk szerint feltételezhető volt; ellenben Csanád éppen kétszer nagyobb arányú gyarapodással jelentkezik, névszerint 15.16, vagyis évenként 1.37 $\%$ -al, unicum az utolsó számlálás lapjain, úgyszintén másrészt a hiánnyal jelentkező népmérlegű megyékben az utolsó felvétel is pozitív deficitet tüntet fel, csak egy jobbra szembetűnően magasabb arányban, mint a népmozgalmon nyugvó számmívelet, sőt számos megyében népvészteség lett constatálva, melyek a belgyarapodás terén pozitív növedékek szerepelnek, jelesen tapasztalható ez feltűnő mérvben a kelet és északkelet felé fekvő megyékben, így Bihar népe a 10 évi népmozgalom szerint 7.15 $\%$ -al, a számlálás szerint 11 éven át 11.73 $\%$ -al, Szatmáré az előbbi szerint 1.81 $\%$ -al, az utóbbi szerint 5.90 $\%$ -al, Zempléné 0.51 $\%$ irányában 6.71 $\%$ -al, Aradé 4.18 $\%$ irányában 7.24 $\%$ -al, Szabolcsé 1.20 $\%$ -al szemben 2.18 $\%$ -al fogyatkozott, sőt Szepes, Trencsén, Gömör, Beregh, de kivált Sáros megye, melyek belterjű népgyarapodásuk szerint pozitív mérleggel bírnának, mindannyian népfogyatkozást tüntetnek fel, még pedig elég sajnos aránymérettel.

Ez kétségtelen vonatkozással van az e megyékből újabban tömegesebb kivándorlás útján kifelé vonuló néprajok jelentékenyebb létszámához, és hogy csakugyan az újabbkori kivándorlások tetemesen apasztották hazánk lakosságát és hogy gyakran csakis abból magyarázható, a különben alig megfejt-

hető népcsökkenés, már azon körülményből is elég világosan kivehető, hogy ha a lakókat a két nem szerint külön vesszük tekintetbe, nem egyaránt fogyott a népesség, hanem jóval nagyobb mérvben a filakók, mint a nők részéről, a kivándorlás természetesen inkább apasztván a szokott tűzhelyét könnyebben és könnyelműebben is oda hagyó férfiak számát, mint a családi tűzhelyhez jóval inkább ragaszkodó, sokszor ahhoz akaratlanul is kötött nőlakosságét.

Nehogy ezt az egyes megyékre nézve külön mutassuk ki, mi a különben is ezen, a szokottnál terjedelmesebbé lett értekezést tetemesen kibővítené, elég csak az egész országra nézve az utolsó népszámlálásnak ebbeli eredményét szemügyre venni; ugyanis találtatott:

	az 1870-ki népszámláláskor	az 1881-ki népszámlálásnál	az egész 11 éven át növekvés
férfi lakó	6.722,887	6.749,646	26,759 fővel, vagy 0.39 %-al
nőnemű	6.838,358	6.978,976	140,618 » » 2.05 »
együtt:	13.561,245	13.728,622	167,377 fővel, vagy 1.23 »

tehát több, mint ötször nagyobb volt a női lakosság gyarapodása, mint a filakóké, és ez a hazánk népében azelőtt észlelt helyes nemi arányt, vagyis a helyes polaritást némileg megrontotta, az előbbi népszámlálás szerint t. i. minden 100 filakó után 101.7 nőlakó, most pedig 103.4 számíttatik, vagyis világosabban szólva, 1000 férfira előbb 1017, most pedig 1034 nőnemű számíttatik, mi kétségtől a nőknek eddig még ki nem vívott sociál függetlenségének szempontjából legkevesebb sem mondható kedvező társadalmi jelenségnek.

Legfeltűnőbb különben a megyetörvényhatósági népesség mérlegében az utolsó népszámlálás által constatált romlásában azon sajátlagos észlelet, hogy az erdélyrészi megyék, csekély kivétellel, általános depopulációt tüntetnek fel, és pedig nemcsak azok, melyek lassúbb népszaporodási folyamuk szerint már a népmozgalmi adatok fonalán is ily fogyatkozást sejtettek, hanem oly Királyhágón-túli megyék is, melyek az ott kétségtől észlelhető kedvezőbb mortalitásnál fogva, ha nem tetemes, de legalább állandó tartós népszámmemelkedést várattathattak volna; így Szeben 2.68 $\frac{0}{10}$ -nyi, N.-Küküllő 3.74, Hunyad

3.⁸⁴, Maros-Torda 4.⁴⁶, Alsó-Fehér 5.⁶⁶, Kolozs 6.⁴⁷, K.-Küküllő 7.⁹³, Szolnok-Doboka 8.⁰³, sőt Szilágy 12.⁰⁸ ‰-nyi népfogyással jelentkeznek az utolsó népszámlálás lajstromain; vajjon megfelel-e az a valónak? és ha megfelel, vajjon itt is a kívándorlás-e ennek a sajnos deperditának a főokozója? ki tudná azt megmondani, de mindenesetre sanyarú sociál viszonyoknak a jelzője, legislatívánknak, kormányunknak szóló félremagyarázhatlan egy kiáltójel.

Nem csekélyebb a népmozgalmi és a népszámlálási eredmények közt fenforgó különbözetek közül az, mely a 25 városi törvényhatóságra nézve mutatkozik, mert azokban nemcsak a szóban levő három évi adatok szerint felette csekély belgyarapodási arány mutatkozik, némelyekben épen határozott hiánylat, hanem még szembetűnően gyöngébb népnövekvésük, ha az egész évtizeden át a születéseknek a halálesetekhez való arányából amaz évtizednek többletét vesszük szemügyre; ugyanis a másutt közlött sorozat szerint, melyet a városok, tekintve átlagos évi születési arányukat, valamint tekintve átlagos évi halandósági arányukat, elfoglálnak, ha azzal szembesítjük az 1870-ik év elején és az 1879. végén mutatkozó népszámi különbözetet, azt találjuk, hogy volt:

	az 1877—79-ki trienniumban a születési és ha- landósági arány átlaga szerint	az 1870—79-ki évtizedben a szü- letéseknek a ha- lálesetekhez való viszonya szerint az egész évtizedre	minden egyes évben 10,000 lakó után az évtizedi átlag- ban
	minden 10,000 lakó után	minden 10,000 lakó után	
Budapesten	89 növedék	30 növedék	3 növedék
Szegeden	51 »	652 »	65. ₂ »
Szabadkán	106 »	439 »	43. ₉ »
H.-M.-Vásárhelyen	122 »	670 »	67. ₀ »
Debreczenben	10 hiánylat	17 hiánylat	1. ₇ hiánylat
Pozsonyban	47 »	587 »	58. ₇ »
Kecskeméten	105 növedék	726 növedék	72. ₆ növedék
Aradon	59 »	568 hiánylat	56. ₃ hiánylat
I. csoportban:	62 »	166 növedék	16. ₆ növedék

	az 1877—79-ki trienniumban a születési és ha- landósági arány átlaga szerint	az 1870—79-ki évtizedben a szü- letéseknek a ha- lálesetekhez való viszonya szerint az egész évtizedre	minden egyes évben 10,000 lakó után az évtizedi átlag- ban
	minden 10,000 lakó után	minden 10,000 lakó után	
Temesvárott . . .	59 hiánylat	922 hiánylat	92.2 hiánylat
Kolozsvárott . . .	36 »	561 »	56.1 »
Nagyváradon . . .	55 »	1415 »	141.5 »
Sz.-Fehérvárott .	73 növedék	701 növedék	70.1 növedék
Pécsett	21 hiánylat	270 hiánylat	27.0 hiánylat
Zomborban	131 növedék	227 »	22.7 »
Sopronban	96 »	544 növedék	54.4 növedék
Verseczen	22 »	210 »	21.0 »
Kassán	21 »	294 hiánylat	29.4 hiánylat
II. csoportban :	13 »	323 »	32.3 »
Győrött	12 »	94 »	9.4 »
Ujvidéken	61 »	83 növedék	8.3 növedék
Baján	35 »	140 »	14.0 »
Sz.-Németiben . .	9 »	595 hiánylat	59.9 hiánylat
Pancsován	6 »	392 »	39.2 »
Selmeczen	— »	126 növedék	12.6 növedék
Komáromban . .	35 hiánylat	108 hiánylat	10.8 hiánylat
M.-Vásárhelytt .	25 »	675 »	67.5 »
III. csoportban :	13 növedék	178 »	17.8 »

Már a három év és az évtized átlagában nagy különbség mutatkozik; ugyanis az I. csoportban minden 10,000 lakó után kevesebb a születési többlet évenként az egész évtizeden át, mint az utolsó három éven át: Szabadkán, H.-M.-Vásárhelyen, Kecskeméten, de kivált Budapesten, hol az utolsó három év átlagában minden 10,000 lakó után 89, az évtized átmérője szerint pedig csak 3 főnyi növedék mutatkozik évenként, ellenben Szegeden az évtizedi átlag nagyobbnak mutatkozik a három évinél, miben az utolsó catastrofának kihatása világosan kifejezésre jut; Pozsonyban a hiánylat az egész évtizedre fél-

osztva erősebben nyilatkozik, mint a trienniumban. Debreczenben ellenkezőleg gyöngébben, Arad pedig, mely a triennium minden egyes évében átlag 59 főnyi növedéket mutat fel, a decennalis quota szerint évi 56 főnyi veszteséget szenved. A II. csoportú 20—30 ezer lakóval bíró 9 városunk jobbára negatív eredményeket tüntetnek fel, Kolozsvár, Pécs, de különösen Temesvár és még inkább Nagyvárad az egész évtizeden át még jóval jelentékenyebb hiánnyal küzködnek évenként, mint az utolsó három évi időszakban, sőt e két városnak évi mérlege mind a 25 társváros közt a legkedvezőtlenebb; Kassa, melynek triennális mérlege activ, a decenniumban passive áll, és még nagyobb mérvben Zombor, ennek triennális növedéke valamennyi többi társai közt a legjelentékenyebb, holott a decennium szerinti osztaléka nem növedék, hanem évi átlagos 22 fővel való veszteség 10,000 lakó után; nyilván a három kolera-év itt leginkább rontotta e viszonyt és a rombolás csak az utóbbi időben enged tért annyival erősebb gyarapodásnak; Székes-Fehérvár, Sopron és Versecz az egyik és másik időszakban activ mérleggel dicsekszenek. A 20,000-nél kevesebb lakóval bíró III. csoportú 9 városban épen sajnos stagnatió, vagy határozott nép fogyatkozás észlelhető úgy a tíz, mint a három évi időközben, kiváltképen Marosvásárhelytt, mi egyrészt csekélyebb népszámban leli magyarázatát.

Ha daczára ily gyöngé belerejű népszaporodási képességnek, az utolsó népszámlálás, szemben az 1870-dikivel, 25 városi törvényhatóságunknak népszámban tetemesen erősebb növekvést tüntet fel, mint a mennyi születési túlsúlyuk szerint várható lett volna, az egyedül a mezei lakosság nagyobb mérvű felszívásának az eredménye. Valamint Európa népesebb városaiban korunk industrialismusa a vidéki lakosságot lassankint beleolvasztja a városi elembe, úgy nálunk, hol a másutt mondottak szerint a modern értelemben vett industrialismus kevesbbé képezi a városi typus főismérvét, a személyi szolgálatokban (cselédek, napszámosok, főleg az építkezéseknél, hordárok, bérkocsisok stb.), csapszékek és pálinkaházak tartásában, zsibárúskodásban, valamint számos egyéb hol becsületes, hol becsstelen üzletekben kínálkozó keresetmódok gyakorolják a környékbeli mezei népességre vonzó hatásukat. Csakugyan, ha

közelebb vizsgáljuk a dolgot, azt találjuk, hogy a népességi növedékből, melyet az 1881-iki népszámlálás eredménye; szemközt az 1870—8. évvel, 25 városi törvényhatóságunkra nézve növedékképen derít ki, jóval több, mint fele rész (89,034 fővel) a fővárosra esik, a többi a szerint oszlik meg a többi 24 város közt, a mint bennök a mi értelmünkben városi typust szerző social-mozzanatok többé-kevesbbé kifejtve találtatnak, vagy a mint a növedék csakugyan erősebb önerejű szaporodásban leli magyarázatát; így Budapest után a legtetemesb növedéki osztalék jut Kassa városának, Pécs meg Debreczennek, holott mind háromban a belterjes szaporodás szerint positiv hiánylatnak kellett vala beállania; Kecskemét, Szabadka, H.-M.-Vásárhely, Ujvidék, Sz.-Fehérvár vagy Sopronnál a népszámlálás szerint tetemesb növekvés inkább a belszaporóságban nyer határozott kifejezést, ellenben Temesvár, Arad, Kolozsvár, Sz.-Németi, Győr és még inkább Nagyvárad vagy Pozsony, melyek népmozgalmuk szerint mindannyian és pedig jelentékeny veszteséget tüntetnek fel, a népszámlálás constatálta népnövedéket leginkább a külfelől való népbeszívárgásnak köszönhetik; Komárom, Zombor, Pancsova és Marosvásárhelynél a csekély többlet, melyet az utolsó népszámlálás felmutat, teljes összhangzásban van a nagyobb-kisebb deficitel, melyet a születési kevesblet a belterjű népterjedelem terén eredményez. Szegednél végre, mely az önerejű szaporodás szerint oly kitűnő helyet foglal el társai közt, a népszámlálási eredmény szerint a sejtettnél szerényebb osztalékaránnyal jelentkezik, ezen különbözetre az utolsó catastrofa kétségkívül és pedig mérvadó befolyással volt.

Ha mindjárt a népszámlálás eredményezte (144,882) városnépességi növedék csak részben is tulajdonítható a vidéki lakosság lassankinti beleolvadásának, ez mégis sajnos jelenségnek tekinthető, egyrészt mivel nálunk az ország agronom jellegénél fogva minden, a munkás kezekben való veszteség jóval nagyobb jelentőséggel bír, mint másutt; mezőgazdaságunk fejletlenségének egyik főokát képezvén, a munkaerő elégtelensége, meg a munkabér magassága; másrészt a városi népességnek sincsen annyira javára az onnan nyert, mint az egy egészséges belfejlődéstől várható népjutalék, és a városi lakosságnak ez

úton szerzett gyarapodása legkevesebbé sem pótolhatja helyre, legkevesebbé sem orvosolhatja a visszás belfejlemény kóros állapotát. Városainkra nézve is teljes mértékben áll mindaz, a mit dr. Platter tanár az osztrák statiszt. folyóirat egyik legújabb füzetében »Das Lebensdeficit unserer Städte« cím alatt megjelent értekezésében az ottani városok egészségtelen népfelődéséről, jelesen visszás mortalitásukról felhoz, csak hogy mi ebbeli statisztikai anyagunk hiányos voltánál fogva nem vagyunk képesek e viszonyt statisztikai érvekkel úgy megvilágítani, mint ezt a szerző az osztrák városokra nézve teszi. Egyedül Budapestet illetőleg a fővárosi statisztikai hivatal becses közleményeiben találunk arra elég szomorú támpontokat, de azokat sem a többi városok, sem az egyes megyék, sem az egész ország hasonló viszonyaival nem vehetjük egybe; Budapestnek e tekintetben való tüzetesebb megismertetése pedig a jelen értekezés keretén kívül esik, itt legfeljebb úgy, mint más helyen, csak utalhatunk *Kőrösinek* époly szakalapos, mint összehasonlító modorú számos dolgozatára, jelesen a főváros halandóságáról megjelent többrendű értekezéseire, meg »Budapest fővárosa az 1881-ik évben, a népleírás és népszámlálás eredményei« czíme alatti kimutatásának első füzetére, mely legközelebb megjelent és melyben különösen a mortalitásra oly döntő befolyást vevő lakozási viszonyokkal, a szerző, ismeretes alaposságával foglalkozik.

Az eddig felhozottakból végeredményképen ama legkevesebbé sem vigasztaló észlelet vonható le, hogy előbbi ép, szabályos népesedési mozgalmunk a szóban forgó három évi időkörben, ha némi tekintetben kedvezőbbnek mutatkozik is, mint a legközelebb lefolyt évtized egyik-másik évében, korántsem bizonyult olyannak, mely képes lett volna a sajtó sebeket voltaképen behegeszteni, melyeket épen az utolsó évtized folyama alatt hol elemi csapások, hol közgazdasági és vagyoni viszonyainknak tagadhatlan rosszabbodása, hol egyéb társadalmi viszályok országunk néptestén ejtettek.

Ebből egyszersmind folyományoz legislatív és adminisztratív köreink azon elodázhatlan közös feladata: mindenképen oda törekedni, hogy hazánkban ezelőtt oly rendes, oly kedvezőnek mutatkozott népmozgalmi folyama azon régi medrébe mielőbb

vezettségük vissza, melyből a bekövetkezett súlyos, mostoha idők, járványok és egyéb social bajok által mintegy erőszakkal kiszorítottak.

Jelesül közös kötelessége a legislatiónak és kormánynak az üdvös intézkedések fonalán arról gondoskodni, hogy zilált finánczviszonyaink rendezése, államháztartásunkban a megzavart egyensúly helyreállítása folytán egyrészt a közterhek mindinkább kevesbedjenek, hogy másfelől az égető szükségnek általán felismert adóreform és népünkben rejlő dús productiv erőknél úgy anyagi, mint szellemi tekintetben való fokozatos kifejítése folytán a közterhek elviselése ezentúl könnyebbé, lehetőbbé váljék.

Ebből végre folyományoz magának a kormánynak ama elutasíthatlan fő-főkötelessége, hogy az anyagi és szellemi productivitás főforrásául szolgáló néptömegünk gondosabb megóvására, a közegészségi ügyet hazánkban rendező 1876-kí 14. törvényczikknek erélyes végrehajtása által az eddigieknél egészségesebb népfejléményi viszonyokat teremtsen.

TÁBLÁZATOK.

A megye törvényhatósági esketések.

I. a)

II. Csoport.

100

KONK SÁNDOR.

	1877			1878			1879		
	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra
Pest	554,992	5,746	96.4	559,845	5,505	101.1	562,555	6,416	87.8
Bács	501,552	5,323	94.2	510,906	5,543	92.1	518,814	6,420	80.8
Torontál	524,944	5,829	90.0	529,368	5,619	94.2	531,773	5,926	89.7
Bihar	427,740	3,389	126.2	429,190	3,981	107.8	431,237	4,292	100.4
Nyitra	382,928	3,399	112.6	383,094	3,500	108.4	383,791	3,559	107.8
Vas	357,060	2,812	127.0	359,677	2,934	122.6	361,911	3,034	119.2
Zala	346,766	2,951	117.5	350,109	3,102	112.8	352,971	3,597	98.1
Temes	340,807	3,661	93.1	341,226	3,543	96.3	342,297	3,758	91.0
Somogy	297,521	2,768	107.6	301,785	2,607	115.7	304,774	3,052	99.8
Zemplén	285,335	2,463	111.8	287,316	2,876	100.0	289,537	2,947	98.2
Szatmár	279,598	2,442	114.5	281,642	2,790	103.4	283,209	2,918	97.0
Pozsony	270,437	2,232	121.1	271,921	2,274	119.6	272,814	2,263	120.5
Jászkún	265,061	3,077	86.1	269,501	2,877	93.7	272,115	2,958	92.0
Arad	268,705	2,645	101.6	270,140	2,905	92.9	271,889	2,943	92.4
Krassó	263,722	2,295	115.0	264,423	2,674	98.8	266,010	2,791	95.3
Baranya	260,426	2,447	106.4	262,981	2,100	125.2	264,128	2,768	95.4
Trencsén	260,840	2,388	109.2	261,297	2,233	117.4	263,165	2,488	105.8
I. Csoport 17 megye . .	5.888,434	55,867	105.4	5.934,420	57,063	104.0	5.972,990	62,130	96.1
II. » 20 »	3.953,873	35,304	112.0	3.981,290	36,992	107.6	3.995,087	39,614	100.8
III. » 15 »	1.862,666	16,252	114.6	1.873,712	17,066	109.8	1.886,132	18,643	101.2
IV. » 13 »	1.011,244	9,086	111.3	1.017,481	9,407	108.1	1.021,919	10,178	100.4
Együtt	12.716,217	116,509	109.1	12.806,903	120,528	106.2	12.876,128	130,565	98.8
Az országban	—	—	109.3	—	—	106.4	—	—	98.7

I. b)

II. Csoport.

	1877.			1878.			1879.		
	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra
Hunyad	244,312	2,033	120 ¹	244,679	1,957	125 ¹	244,079	2,600	93 ⁹
Máramaros	231,952	1,748	132 ⁷	234,778	2,163	108 ⁵	238,166	2,079	114 ⁵
Tolna	232,981	2,371	89 ²	235,383	2,124	110 ⁸	235,779	2,394	98 ⁰
Sopron	227,713	1,675	135 ⁹	230,407	1,839	125 ²	232,177	1,801	128 ⁸
Békés	219,948	2,492	88 ²	224,769	2,510	90 ⁰	227,572	2,555	89 ⁰
Szabolcs	211,767	1,960	108 ⁰	213,481	2,370	90 ⁰	214,411	2,209	97 ⁰
Veszprém	213,910	1,901	112 ⁶	214,064	1,737	123 ⁸	216,302	2,066	104 ⁷
Heves	209,642	2,283	91 ⁸	212,372	2,265	93 ⁷	214,344	2,201	97 ⁴
Szolnok-Doboka	207,378	1,855	111 ⁸	205,765	1,878	109 ⁵	203,968	2,102	97 ⁰
Borsod	191,384	1,749	109 ⁴	193,163	2,076	93 ⁰	193,931	2,032	95 ⁴
Nógrád	190,317	1,905	99 ⁹	191,391	2,068	92 ⁵	192,431	2,094	91 ³
Fehér	188,439	1,786	105 ⁵	190,093	1,622	117 ²	191,269	1,874	102 ¹
Sáros	183,396	1,479	124 ⁰	134,788	1,618	114 ²	186,375	1,547	120 ⁴
Alsó-Fehér	185,125	1,463	126 ⁵	185,890	1,557	119 ⁴	185,017	1,961	94 ⁰
Szepes	180,236	1,442	124 ⁹	182,274	1,638	111 ²	182,674	1,475	123 ⁹
Szilágys	182,234	1,420	128 ³	182,179	1,653 ⁵	115 ²	181,927	1,836	99 ¹
Gömör	169,967	1,433	118 ⁵	171,000	1,552	110 ⁷	171,741	1,553	110 ⁶
Kolozs	173,329	1,508	114 ⁹	112,550	1,565	110 ²	170,571	1,950	90 ⁰
Bereg	158,105	1,350	117 ⁸	158,991	1,521	104 ⁵	160,203	1,600	100 ⁰
Maros-Torda	151,738	1,451	104 ⁵	152,273	1,279	119 ⁶	152,160	1,685	90 ³
Együtt	3.953,873	35,304	112 ⁰	3.981,290	36,992	107 ⁶	3.995,087	39,614	100 ⁸

I. c)

III. Csoport.

102

KONK SÁNDOR.

	1877.			1878.			1879.		
	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány lakóra
Bars	147,004	1,350	108.8	147,136	1,309	122.4	148,080	1,346	110.0
Abauj	143,953	1,224	117.6	145,652	1,279	113.9	147,160	1,344	109.4
Szeben	144,177	1,146	125.8	144,735	1,170	123.7	145,474	1,468	99.1
Komárom	139,054	1,314	105.3	139,920	1,304	107.3	140,999	1,377	102.4
N.-Küküllő	136,264	1,074	126.8	136,860	975	140.3	136,987	1,327	103.2
Torda-Aranyos	135,619	1,106	122.6	135,285	1,119	120.9	134,373	1,540	90.0
Ung	129,312	1,127	111.2	130,522	1,342	97.2	131,866	1,303	101.2
Háromszék	129,721	1,024	126.6	130,069	1,094	118.9	130,804	1,178	111.0
Hajdu	120,793	1,278	94.5	122,748	1,408	87.2	124,065	1,387	89.4
Csik	113,203	806	140.4	114,212	981	116.4	115,395	1,018	113.3
Udvarhely	108,665	910	119.4	109,124	919	118.7	109,690	1,034	106.0
Szörény	107,692	923	116.6	107,939	989	109.1	109,471	1,186	92.3
Csongrád	102,468	1,161	90.0	103,861	1,149	90.4	104,970	1,163	90.2
Zólyom	101,856	882	115.4	102,734	1,033	100.0	103,671	1,021	101.5
Hont	102,885	927	119.3	102,911	995	103.4	103,127	951	108.4
Együtt	1.862,666	16,252	114.6	1.873,712	17,066	109.8	1.886,132	18,643	101.2

	1877.			1878.			1879.		
	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány- lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány- lakóra	az év elejére kiszámított népesség	esketés	egy esketés hány- lakóra
Csanád.	97,055	1,170	87.4	98,602	1,245	79.2	99,804	1,197	84.6
Kis-Küküllő	98,216	816	120.3	98,589	791	127.1	97,700	1,095	89.2
Besztercze-Naszód	96,140	874	110.3	95,523	946	100.9	95,692	973	98.3
Győr	89,940	788	114.1	91,053	838	108.6	91,690	860	106.6
Fogarás	88,949	673	132.1	89,354	655	136.4	90,069	810	111.2
Brassó	86,760	678	128.0	87,434	817	107.0	87,789	910	96.4
Árva	84,584	714	113.6	85,295	669	127.5	85,822	788	108.8
Mosony	80,162	649	123.5	81,186	644	126.0	82,010	662	123.5
Liptó	81,226	696	116.7	81,533	688	118.9	81,225	715	113.6
Esztergom	71,349	742	96.1	71,665	699	102.5	71,658	706	101.5
Ugocsa	67,746	636	106.5	68,043	726	93.7	68,684	780	88.0
Turóc	46,856	443	105.7	46,790	433	108.0	47,260	486	97.2
Torna	22,261	177	125.7	22,414	256	87.6	22,516	196	114.8
Együtt:	1.011,244	9,086	111.3	1.017,481	9,407	108.1	1.021,919	10,178	100.4

II. Az önálló törvényhatósági joggal bíró 25 városnak esketései.

104

KONK SÁNDOR.

	1877.			1878			1879		
	az év elejére kiszámított népesség	az évben volt esketés	egy eske- tés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	az évben volt esketés	egy eske- tés hány lakóra	az év elejére kiszámított népesség	az évben volt esketés	egy eske- tés hány lakóra
Budapest	266,157	2,295	116.0	268,016	2,374	112.9	269,292	2,822	95.4
Szeged	73,613	627	117.3	74,822	797	93.8	75,544	617	122.4
Szabadka	56,857	597	95.2	57,661	623	92.5	58,045	670	86.6
Hódmező-Vásárhely	51,257	642	80.0	51,542	579	89.0	51,811	640	80.9
Debreczen	46,173	367	125.8	46,363	359	129.1	46,408	452	102.6
Pozsony	44,436	321	138.4	44,356	344	128.9	44,019	392	112.2
Kecskemét	42,824	440	98.0	43,416	369	117.6	43,840	452	97.0
Arad	30,319	251	120.7	30,613	290	105.6	30,602	359	85.2
I. csoport:	611,636	5,540	110.4	616,789	5,735	107.5	619,561	6,404	96.7
Temesvár	29,770	242	123.0	29,650	271	109.4	29,355	217	135.2
Kolozsvár	25,175	234	107.6	25,153	241	104.3	24,844	270	92.0
Nagyvárad	25,037	258	97.1	24,938	271	92.0	24,809	337	73.6
Sz.-Fehérvár	23,746	175	135.7	23,970	203	118.0	24,094	196	122.9

Pécs	23,372	205	114.0	23,394	191	122.4	23,289	225	103.5
Zombor	22,837	255	89.5	23,192	207	112.0	23,513	229	102.6
Sopron	21,857	156	140.1	22,023	100	220.2	22,143	151	146.6
Versecz	21,339	194	109.9	21,439	199	107.7	21,404	185	115.7
Kassa	20,968	195	107.5	20,927	236	88.6	20,959	224	93.5
II. csoport :	214,101	1,914	111.8	214,686	1,919	111.9	214,410	2,034	105.4
Győr	19,772	147	134.5	19,868	171	116.1	19,847	163	121.7
Ujvidék	18,924	183	103.4	19,105	222	86.0	19,233	250	76.9
Baja	18,206	180	101.1	18,218	153	119.0	18,330	188	97.6
Szatmár-Németi	17,215	130	132.3	17,274	169	102.2	17,238	162	106.4
Pancsova	16,193	141	102.0	16,209	130	124.6	16,210	174	93.1
Selmecz- és Bélabánya	14,202	122	116.4	14,186	126	112.6	14,133	133	106.2
Komárom	12,251	105	116.6	12,147	101	120.2	12,194	98	124.4
Maros-Vásárhely	11,907	93	128.0	11,880	92	129.1	11,860	96	123.5
III. csoport :	128,670	1,101	116.8	128,887	1,164	110.7	129,045	1,264	105.4
Mind a 25 város :	954,407	8,555	111.5	960,362	8,818	108.9	963,016	9,702	99.2

A megyei törvényhatóságok születés és halálesetei.

III. a)

I. Csoport.

106

KONK SÁNDOR.

	1877.				1878.				1879.			
	született	egy szülött hány lakóra	meghalt	egy halálos eset hány lakóra	született	egy szülött hány lakóra	meghalt	egy halálos eset hány lakóra	született	egy szülött hány lakóra	meghalt	egy halálos eset hány lakóra
Pest	27,867	19.9	23,014	24.1	27,525	20.3	24,815	22.5	29,307	19.2	23,518	23.9
Bács	26,801	18.7	17,447	28.7	26,857	19.0	18,949	27.0	28,049	18.4	18,508	28.1
Torontál	26,539	19.7	22,115	23.7	26,476	20.0	24,071	21.9	28,838	18.4	23,056	23.0
Bihar	17,806	24.4	16,356	26.1	17,944	23.9	15,897	27.0	20,546	20.9	14,783	29.0
Nyitra	17,639	21.7	17,473	21.8	17,888	21.4	17,191	22.3	18,460	20.8	16,333	35.5
Vas	14,230	25.0	11,613	30.7	14,230	25.2	11,996	30.0	14,959	24.2	10,399	34.8
Zala	14,948	23.2	11,605	29.8	14,862	23.5	12,000	29.2	15,619	22.6	11,684	30.2
Temes	15,046	22.6	14,627	23.3	16,238	21.1	15,167	22.5	17,792	19.2	14,790	23.1
Somogy	13,873	21.5	9,573	31.1	13,889	22.5	10,400	29.0	14,299	21.3	10,457	29.1
Zemplén	12,279	23.1	10,298	27.7	11,994	23.5	9,773	29.4	13,033	22.2	11,318	25.6
Szatmár	11,412	24.5	9,378	29.8	11,371	24.7	9,804	28.7	12,379	22.8	10,324	27.4
Pozsony	11,953	22.6	10,469	25.8	11,806	23.0	10,913	24.9	12,613	21.6	9,089	30.0
Jászkún	13,335	19.7	8,895	29.7	13,141	20.3	19,527	25.6	13,754	19.7	9,023	30.1
Arad	12,236	21.9	10,801	24.9	13,133	20.5	11,384	23.7	15,493	17.5	10,107	26.9
Krassó	9,109	28.9	8,408	31.3	9,502	27.8	7,915	33.4	10,222	26.0	8,173	32.5
Baranya	11,822	22.8	9,267	28.2	10,868	24.2	9,721	27.0	11,411	23.0	10,053	26.2
Trencsén	11,671	23.2	11,214	23.2	11,846	22.0	9,978	26.2	11,866	22.1	10,708	24.6
I. Cs. 17 megye:	268,540	21.8	222,553	26.4	269,070	22.0	230,501	25.7	288,640	20.7	222,323	26.8
II. » 20 »	166,879	23.7	139,462	28.3	163,545	24.3	149,738	26.5	178,361	22.4	141,529	28.2
III. » 15 »	74,614	24.9	63,569	29.3	75,135	24.9	62,714	29.8	80,684	23.3	61,647	30.6
IV. » 13 »	42,052	24.0	35,815	28.2	41,968	24.2	37,530	27.1	44,084	23.1	36,283	28.1
65 megye	552,085	23.03	461,399	27.56	549,718	23.48	480,483	26.65	591,769	21.75	461,782	27.88

III. b)

II. Csoport.

MAGYARORSZÁG NÉPMŰZSÁGAI. 1877—79.

107

	1877.				1878.				1879.			
	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra
Hunyad	8,312	29'2	7,945	30'7	7,784	31'4	8,384	29'1	9,769	24'9	6,369	38'3
Máramaros	9,329	24'8	6,503	35'6	10,212	22'3	6,824	34'4	10,036	23'7	9,277	25'6
Tolna	10,701	21'7	8,299	28'0	10,394	22'6	9,998	23'5	10,837	21'8	9,168	25'7
Sopron	9,537	23'8	6,843	33'2	9,372	24'3	7,602	30'9	9,732	23'8	6,960	33'3
Békés	11,515	19'1	6,694	32'8	11,790	19'3	8,987	25'0	12,188	18'6	8,363	27'2
Szabolcs	10,725	19'7	9,011	23'5	10,013	21'3	9,083	23'5	10,657	20'1	9,102	23'5
Veszprém	9,384	22'8	8,230	26'0	9,289	23'1	8,051	26'7	9,704	22'3	7,207	30'0
Heves	10,556	19'8	7,826	26'7	10,459	20'3	8,487	25'0	11,427	18'7	8,659	24'7
Szolnok-Doboka	6,829	30'3	8,442	24'5	6,690	30'7	8,487	24'2	8,102	25'1	6,870	29'6
Borsod	8,787	21'7	7,008	27'3	8,257	23'9	7,489	25'8	9,016	21'5	7,434	26'3
Nógrád	8,377	22'7	7,303	26'0	8,182	23'4	7,142	26'8	9,345	20'6	6,553	29'3
Fehér	8,620	21'8	6,966	27'0	8,707	21'8	7,531	25'2	9,136	20'9	7,140	26'7
Sáros	7,587	24'1	6,195	29'6	7,607	24'3	6,020	30'6	8,231	22'6	6,826	27'3
Alsó-Fehér	6,901	26'8	6,136	30'1	5,941	31'3	6,814	27'2	7,295	25'3	5,808	31'8
Szepes	7,946	22'6	5,908	30'5	7,635	23'8	7,235	25'1	8,023	22'7	6,905	26'4
Szilágy	6,507	28'0	6,562	27'7	6,326	28'8	6,578	27'6	7,718	23'5	6,015	30'2
Gömör	6,550	25'9	5,517	30'8	6,409	26'7	5,668	30'1	6,709	25'6	5,661	30'3
Kolozs	6,195	28'0	6,974	24'8	6,232	27'6	8,211	21'0	7,334	23'2	6,334	26'9
Bereg	6,570	24'0	5,864	27'8	6,773	23'4	5,561	28'5	7,069	22'6	6,190	25'8
Maros-Torda	5,951	25'5	5,416	28'0	5,473	27'8	5,586	27'2	6,033	25'2	4,688	32'4
Együtt	166,879	23'7	139,462	28'3	163,545	24'3	149,738	26'5	178,361	22'4	141,529	28'2

	1877.				1878.				1879.			
	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra
Bars	3,882	25.0	5,750	25.5	6,482	22.7	5,538	26.5	6,638	22.3	5,095	29.0
Abauj	6,402	22.3	4,703	30.6	6,131	23.7	4,623	31.5	6,489	22.7	4,724	31.1
Szeben	5,202	27.7	4,645	31.0	4,849	29.8	4,109	35.2	5,472	26.6	4,068	35.7
Komárom	6,238	22.3	5,372	25.8	6,448	21.7	5,369	26.0	6,713	21.0	4,646	30.3
N.-Küküllő	4,667	29.4	4,071	33.4	4,260	32.1	4,133	33.1	4,705	29.1	4,363	31.4
Torda-Aranyos	4,903	27.6	5,237	25.9	4,788	28.3	5,700	23.7	5,587	24.0	4,372	30.7
Ung	5,394	23.9	4,184	30.9	5,455	23.9	4,111	31.7	5,913	22.3	5,165	25.3
Háromszék	4,872	26.6	4,524	28.6	4,979	26.1	4,244	30.6	4,977	26.2	4,300	30.4
Hajdu	5,917	20.4	3,962	30.5	5,686	21.6	4,369	28.1	5,841	21.2	4,708	26.3
Csik	4,423	25.6	3,414	33.1	4,572	25.0	3,389	30.7	5,049	22.8	3,328	34.6
Udvarhely	3,773	28.8	3,314	32.8	3,738	29.2	3,172	34.4	4,199	26.1	3,066	35.7
Szörény	4,267	25.2	4,020	26.7	4,566	23.6	3,034	35.5	4,897	22.3	3,318	33.0
Csongrád	4,856	21.1	3,463	29.6	5,068	20.5	3,959	26.2	5,280	19.8	3,924	26.7
Zólyom	4,282	23.8	3,400	30.0	4,441	23.1	3,508	29.2	4,677	22.1	3,434	30.2
Hont	3,536	29.1	3,510	29.3	3,672	28.0	3,456	29.7	4,247	24.4	3,136	32.9
Együtt	74,614	24.9	63,569	29.3	75,135	24.9	62,714	29.8	80,684	23.3	61,647	30.6

III. d)

IV. Csoport.

	1877.				1878.				1879.			
	született	egy uj- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra	született	egy uj- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra	született	egy uj- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- laleset hány lakóra
Csanád	5,805	16.7	4,258	22.8	6,241	15.8	5,039	19.5	6,322	15.7	4,663	21.4
Kis-Küküllő	3,738	26.1	3,365	29.1	3,206	30.7	4,095	24.0	3,685	26.5	3,627	27.0
Besztercze-Naszód .	3,109	30.7	3,726	25.8	3,273	29.2	3,104	30.8	3,604	26.5	2,888	33.1
Győr	4,033	22.3	2,920	24.0	4,146	21.9	3,509	25.9	4,280	21.4	3,130	29.2
Fogaras	3,027	29.3	2,622	34.0	3,174	28.1	2,459	36.3	3,040	29.6	2,464	36.5
Brassó	3,488	24.9	2,814	30.8	3,432	25.4	3,077	28.4	3,510	25.0	3,035	28.9
Árva	3,192	26.5	2,481	34.1	2,913	29.3	2,386	35.7	3,097	27.7	2,702	31.7
Mosony	3,639	22.0	2,615	30.6	3,655	22.2	2,831	28.6	3,684	22.2	2,725	30.0
Liptó	3,256	24.9	2,949	27.5	3,070	26.5	3,378	24.1	3,229	25.1	3,325	24.4
Esztergom	3,209	22.2	2,893	24.7	3,264	21.9	3,271	20.6	3,575	20.0	2,676	26.8
Ugocsa	2,707	25.0	2,410	28.1	2,707	25.2	2,066	32.9	3,102	22.1	2,775	24.6
Turóc	1,902	24.6	1,968	23.7	2,029	23.0	1,559	30.0	1,971	24.0	1,558	30.3
Torna	947	23.5	794	28.0	858	38.1	756	29.6	985	23.3	715	31.5
Együtt:	42,052	24.0	35,815	28.2	41,968	24.2	37,530	27.1	44,084	23.1	36,283	28.1

Az önálló törvényhatósági 25 városnak születés és halálesetei.

	1877.				1878.				1879.			
	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra	született	egy új- szülött hány lakóra	meghalt	egy ha- láleset hány lakóra
Budapest	14,092	18'8	12,233	21'7	13,770	19'4	12,494	21'7	14,001	19'2	11,776	22'9
Szeged	3,184	23'1	1,975	37'2	3,114	24'0	2,392	31'2	2,272	33'2	3,054	24'7
Szabadka	2,861	19'8	2,057	27'6	2,865	20'1	2,481	23'2	2,991	19'4	2,369	24'5
Hódmező-Vásárhely .	2,170	23'6	1,885	27'2	2,284	22'5	2,013	25'8	2,971	17'4	1,632	31'8
Debreczen	1,901	24'3	1,711	27'1	1,837	25'2	1,792	25'9	1,984	23'3	2,361	19'6
Pozsony	1,737	25'5	1,817	24'4	1,648	26'9	1,985	22'4	1,721	25'5	1,931	22'8
Kecskemét	2,020	21'4	1,428	30'0	2,119	20'4	1,695	25'6	2,099	20'8	1,752	25'0
Arad	1,510	20'0	1,216	24'9	1,411	21'6	1,422	21'5	1,611	18'9	1,349	22'7
I. Csoport:	29,475	20'0	24,322	25'0	29,048	21'2	26,276	23'4	29,650	20'8	26,224	23'6
Temesvár	1,229	24'2	1,349	22'0	1,138	26'0	1,433	20'6	835	35'1	939	31'2
Kolozsvár	1,040	24'3	1,062	23'7	946	26'5	1,255	20'0	1,097	22'7	1,041	23'8
Nagy-Váradi	1,172	21'3	1,271	20'0	1,175	21'2	1,304	19'1	1,183	20'9	1,363	18'2
Sz.-Fehérvár	1,040	22'8	816	29'1	1,020	23'5	906	26'4	1,068	22'5	878	27'4

Pécs	949	24.6	927	25.2	888	26.3	993	23.8	859	27.1	930	25.0
Zombor	1,120	20.4	765	29.8	1,108	20.9	787	29.4	1,062	21.1	820	28.6
Sopron	764	28.6	598	36.5	766	28.7	646	34.0	791	28.0	676	32.8
Versecz	1,000	21.3	900	23.7	974	22.0	1,009	21.2	1,047	20.4	912	23.4
Kassa	994	21.1	1,035	20.2	959	21.8	927	22.6	1,118	18.7	975	21.5
II. Csoport:	9,308	23.0	8,723	24.5	8,974	23.9	9,260	23.1	9,060	23.6	8,534	25.1
Győr	784	25.2	688	28.7	727	27.3	748	26.5	766	25.9	768	25.7
Ujvidék	829	22.8	648	29.2	782	24.3	654	29.0	880	21.8	834	23.0
Baja	735	24.8	723	25.1	729	24.9	617	29.5	767	23.9	731	25.0
Szatmár-Németi . .	744	23.1	685	25.1	717	24.1	753	22.0	806	21.2	783	22.0
Pancsova	607	26.5	591	27.2	701	23.1	700	23.1	659	24.4	643	25.1
Selmec s Béalábánya .	562	25.2	578	24.5	584	24.3	637	22.2	560	25.2	486	29.0
Komárom	449	27.2	553	22.1	472	25.7	425	23.5	452	26.9	523	23.1
Maros-Vásárhely . .	406	29.4	433	27.7	402	29.3	422	28.1	377	31.4	416	28.5
III. Csoport:	5,116	25.2	4,899	26.2	5,114	25.2	4,956	26.0	5,267	24.5	5,184	24.9
Mind a 25 város:	43,899	21.7	37,944	25.1	43,136	22.3	40,492	23.7	43,977	21.9	39,942	24.1

A megyetörvényhatósági népességnek mérlege.

V. a)

I. Csoport.

	az 1861-ki számlálás sze- rint 1880. végén	az 1870-ki számlálás sze- rint 1869. végén	a 11 évi népfejlémény		a népmozgalom alapján lett volna		Az utolsó népszámláláskor a népmozgalom után kiszámi- tott lakónál találtatott több kevesebb
			általán	%-ban	1879. végén	tízévi nép- fejlémény	
Pest-P.-S.-Kis-Kun	582,182	534,548	+ 47,634	+ 8.91	568,344	+ 6.32	+ 13,838 fővel
Torontál	513,861	529,540	— 15,679	— 2.96	537,555	+ 1.31	— 23,689 »
Bács-Bodrog	511,437	491,614	+ 19,328	+ 4.03	128,355	+ 7.48	— 16,918 »
Bihar	415,453	470,687	— 55,234	— 11.73	437,000	— 7.15	— 21,547 »
Krassó-Szörény	381,304	379,068	+ 2,236	+ 0.58	379,109	+ 0.01	+ 2,195 »
Nyitra	370,651	361,005	+ 9,646	+ 2.67	385,918	+ 6.92	— 15,267 »
Vas	360,590	331,706	+ 28,884	+ 8.70	366,471	+ 10.48	— 5,881 »
Zala	359,984	333,237	+ 26,747	+ 8.02	356,906	+ 7.10	+ 3,078 »
Temes	340,022	358,018	— 17,996	— 5.02	345,299	— 3.55	— 5,277 »
Somogy	307,448	287,555	+ 19,893	+ 6.93	308,616	+ 7.32	— 1,168 »
Jász-N.-Kun-Szolnok	278,443	358,553	+ 19,890	+ 7.68	276,846	+ 7.07	+ 1,597 »
Szatmár	273,384	290,530	— 17,146	— 5.90	285,264	— 1.81	— 11,880 »
Zemplén	273,102	292,771	— 19,669	— 6.71	291,252	— 0.51	— 18,150 »
Arad	268,408	289,381	— 20,973	— 7.24	277,275	— 4.18	— 11,108 »
Pozsony	266,167	250,837	+ 15,330	+ 6.11	276,338	+ 10.16	— 10,171 »
Baranya	164,712	261,643	+ 3,069	+ 1.17	265,486	+ 1.46	— 774 »
I. Csoport:	5.767,148	5.720,693			5.886,043		
II. »	3.981,318	4.019,718			4.142,747		
III. »	1.982,389	1.964,050			2.049,087		
IV. »	886,403	890,302			928,257		
mind a 64 megye:	12.617,258	12.594,763	+ 22,495	+ 0.18	13.006,125		
a 25 városi törvényh.:	1.111,364	966,482	+ 144,882	+ 15.00	967,041		
Magyarország:	13.728,622	13.561,245	+ 167,377	+ 1.23	13.973,166		

V. b)

II. Csoport.

M. T. AKAD. ÉRTÉK. A TÁRS. TUD. KÖRÉBŐL.

8

	az 1881-ki számlálás szerint 1880. végén	az 1870-ki számlálás szerint 1869. végén	a 11 évi népfejemény		a népmozgalom alapján lett volna		az utolsó népszámláláskor a népmozgalom után kiszámi- tott lakónál találtatott több kevesebb
			általán	%-ban	1879. végén	tíz évi nép- fejemény	
Hunyad	248,464	257,557	— 9,093	— 3.52	247,479	— 3.91	+ 985 fővel
Trencsén	244,919	248,626	— 3,707	— 1.49	364,323	+ 6.31	— 19,404 »
Tolna	234,643	220,740	+13,903	+ 6.02	237,448	+ 7.56	— 2,805 »
Békés	229,757	212,973	+16,784	+ 7.88	231,397	+ 8.64	— 1,640 »
Máramaros	227,436	220,506	+ 6,930	+ 3.14	238,925	+ 8.35	— 11,489 »
Sopron	222,565	208,946	+13,619	+ 6.51	234,949	+12.44	— 12,384 »
Szabolcs	214,008	218,791	— 4,783	— 2.18	215,966	— 1.28	— 1,958 »
Veszprém	208,487	201,431	+ 7,056	+ 3.50	218,799	+ 8.60	— 10,312 »
Heves	208,420	208,500	— 80	— 0.03	217,112	+ 4.13	— 8,692 »
Borsod	195,311	195,037	+ 274	+ 0.14	195,513	+ 0.24	— 202 .
Szolnok-Doboka	193,677	210,597	—16,920	— 8.03	205,200	— 2.56	— 11,523 »
Nógrád	192,590	198,269	— 5,679	— 2.86	195,223	— 1.53	— 2,633 .
Fejér	183,828	173,551	+10,277	+ 5.92	193,265	+11.36	— 9,437 »
Alsó-Fehér	178,021	188,702	—10,681	— 5.66	186,504	— 1.16	— 8,483 »
Szepes	173,957	175,061	— 1,104	— 0.63	183,792	+ 5.00	— 9,835 »
Szilágy	171,079	194,595	—23,516	—12.08	183,630	— 5.06	— 12,551 »
Sáros	168,889	175,292	— 6,403	— 3.65	187,780	+ 7.11	— 18,891 »
Kolozs	166,384	177,883	—11,499	— 6.47	171,571	— 3.54	— 5,187 »
Gömör	165,268	173,438	— 8,170	— 4.71	172,789	— 0.37	— 7,521 .
Bereg	153,615	159,223	— 5,608	— 3.60	161,082	+ 1.16	— 7,467 »
Együtt	3.981,318	4.019,718	—	—	4.142,747	—	—

	az 1881-ki számlálás sze- rint 1880. végén	az 1870-ik számlálás sze- rint 1869. végén	a 11 évi népfejemény		a népmozgalom alapján lett volna		az utolsó népszámláláskor a népmozgalom után kiszámi- tott lakónál találtatott több kevesebb
			általán	%-ban	1879. végén	tízévi nép- fejemény	
Maros-Torda.	146,116	152,949	— 6,833	— 4.46	103,505	+ 0.36	— 7,389 fővel
Bars	142,139	137,191	+ 4,948	+ 3.60	149,623	+ 9.16	— 7,484 »
Szeben.	141,627	145,523	— 3,896	— 2.68	146,878	+ 0.93	— 5,251 »
Komárom.	138,591	129,116	+ 9,475	+ 7.34	143,066	+ 10.80	— 4,475 »
Abauj	137,689	144,924	— 7,235	— 5.00	148,925	+ 2.75	— 11,236 »
Torda-Aranyos	137,031	137,856	— 825	— 0.60	135,588	— 1.64	+ 1,443 »
Nagy-Küküllő	132,454	137,610	— 5,156	— 3.74	137,329	— 0.02	— 4,875 »
Ung	126,700	130,032	— 3,332	— 2.56	132,614	+ 1.98	— 5,914 »
Háromszék	125,277	125,881	— 604	— 0.48	131,481	+ 4.45	— 6,204 »
Hajdu	122,207	119,548	+ 2,659	+ 2.22	125,198	+ 4.72	— 2,991 »
Csik	110,940	107,285	+ 3,655	+ 3.40	117,116	+ 9.16	— 6,176 »
Csanád.	109,011	94,658	+ 14,353	+ 15.16	101,463	+ 7.18	+ 7,548 »
Udvarhely	105,520	105,467	+ 53	+ 0.05	110,823	+ 5.07	— 5,303 »
Csongrád	103,772	95,886	+ 7,886	+ 8.22	106,326	+ 10.88	— 2,554 »
Zólyom	102,793	98,216	+ 4,577	+ 4.58	104,914	+ 6.81	— 2,121 »
Hont	100,522	101,908	— 1,386	— 1.36	104,238	+ 2.24	— 3,716 »
III. csoport:	1.982,389	1.964,050	—	—	2.049,087	—	—

V. d)

IV. Csoport.

	az 1881-ki számlálás sze- rint 1880 végén	az 1870-ki számlálás sze- rint 1869 végén	a 11 évi népfejlémény		a népmozgalom alapján lett volna		Az utolsó népszámláláskor a népmozgalom után kiszámi- tott lakónál találtatott több kevesebb
			általán	%-ban	1879. év végén	tíz évi fej- lémény	
Besztercze-Naszód	95,017	96,339	— 1,322	— 1.37	96,408	+ 0.07	— 1,391 fővel
Kis-Küküllő	92,214	100,161	— 7,947	— 7.93	97,758	— 2.39	— 5,544 »
Győr	88,512	83,602	+ 4,910	+ 5.87	92,840	+ 11.05	— 4,328 »
Fogaras	84,571	86,943	— 2,372	— 2.72	90,645	+ 4.26	— 6,074 »
Brassó	83,929	83,090	+ 839	+ 1.01	88,264	+ 6.22	— 4,335 »
Árva	81,643	82,364	— 721	— 0.87	86,217	+ 4.67	— 4,574 »
Moson	81,370	75,486	+ 5,884	+ 7.79	82,969	+ 9.91	— 1,599 »
Liptó	74,758	79,273	— 4,515	— 5.70	81,129	+ 2.34	— 6,371 »
Esztergom	72,166	67,024	+ 5,142	+ 7.07	72,557	+ 8.25	— 391 »
Ugocsa	65,377	67,498	— 2,121	— 3.14	69,011	+ 2.23	— 3,634 »
Turócz	45,933	45,346	+ 587	+ 1.07	47,673	+ 5.10	— 1,740 »
Torna	20,913	23,176	— 2,263	— 9.76	22,786	— 1.68	— 1,873 »
IV. csoport :	886,403	890,302	—	—	928,257	—	—

